

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:2-SAYI:2 / VOLUME:2 ISSUE:2
Aralık-2019 / December-2019
<http://dergipark.gov.tr/emid>

Sahibi / Owner

Doç.Dr. Adil AKINCI

Baş Editör / Editor in Chief

Doç.Dr. Adil AKINCI

Editör / Editor

Doç. Dr. Niyazi KURNAZ

Öğr. Gör. Erkan BİLGE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç Dr. Niyazi KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç.Dr. Adil AKINCI /Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra N. KILCI / İstanbul Arel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Barış YILDIZ / Gümüşhane Üniversitesi

Öğr.Gör.Erkan BİLGE/Kırklareli Üniversitesi

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Eren GÖRGÜLÜ / Kırklareli Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address

adilakinci@gmail.com

E-ISSN

2667-4378

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, çift-körleme hakemlik süreci yürüten uluslararası akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Dergimizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Journal. Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:2-SAYI:2 / VOLUME:2 ISSUE:2
Aralık-2019 / December-2019
<http://dergipark.gov.tr/emid>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ÇETİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz EKİNCİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. G. Serap ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim DURAK	Erciyes Üniversitesi

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Root Society for Indexing tarafından indekslenmektedir.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is indexed by *Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Root Society for Indexing.*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Mustafa KIRCA&Şerif CANBAY&Kaan TÜRKAY&Ercan YELMAN Kerem PİRALİ	48-68
Türkiye’de Uluslararası Turizm Talebi ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: 1995-2017 Dönemi	
Relations between International Tourism Demand and Economic Growth in Turkey: 1995-2017 Period	
2.Güner TUNCER.....	69-80
Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğin Mekânsal Eşitsizliği	
Regional Disparities of Socio-Economic Development in Turkey	
3. Murat ÇİFTÇİ.....	81-91
İç Göç Çıkışında Gsyih Bileşenlerinin Etkisi ve Bilecik Örneği	
The Effect of GDP Components on Internal Migration Output and the Case Study of Bilecik	
4.Dilek KAYAKIRAN&Saime DOĞAN.....	92-102
Maliye ve Finans Yazıları Dergisi’nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2019)	
Bibliometric Analysis of the Articles Published in the Journal of Finance Letters	
5.Muhammet ATALAY.....	103-115
Kümeleme Analizi ile Türkiye’deki İllerin Turizm Verileri Açısından İncelenmesi	
Examination of Cities in Turkey with Cluster Analysis According to Tourism Data	
6.Medine TEKİN&Özer ÖZÇELİK.....	116-141
Kavramsal ve Teorik Çerçevede Üçüz Açık Sorunu	
Triple Deficits Problem in the Conceptual and Theoretical Framework	

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:2-SAYI:2 / VOLUME:2 ISSUE:2
Aralık-2019 / December-2019
<http://dergipark.gov.tr/emid>

CİLT:2 SAYI:2 HAKEMLERİ / REFEREES of VOLUME:2 ISSUE:2

Doç. Dr. Mustafa ÜNVER	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nergis Nalan YAKAR	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Niyazi KURNAZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Taner GÜNEY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Derya MERCAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. İrfan ÖZEN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış AYTEKİN	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İskender GÜMÜŞ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÇELİK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞENGÜR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Utku BÜYÜKILGAZ	Marmara Üniversitesi

TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI TURİZM TALEBİ VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİLER: 1995-2017 DÖNEMİ

Mustafa KIRCA¹

Şerif CANBAY²

Kaan TÜRKAY³

Ercan YELMAN⁴

Kerem PİRALİ⁵

Öz

Turizme dayalı büyüme hipotezi uzun yıllardan beri Türkiye ve birçok ülke için araştırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı da 1995-2017 yılları arası Türkiye’de uluslararası turizm talebi ile iktisadi büyümeyi temsilen kullanılan kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Değişkenler arasındaki ilişkiler Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan Johansen eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı uzun dönemli ilişkilerin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik test sonuçlarına göre ise kısa dönemde uluslararası turizm talebinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Nedenselliğin işaretini belirlemek amacıyla yapılan etki-tepki fonksiyonları analizine göre uluslararası turizm talebinin iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu saptanmıştır. Çalışmada son olarak iktisadi ve politik çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Talebi, İktisadi Büyüme, Turizme Dayalı Büyüme Hipotezi, Zaman Serisi Analizleri

Jel Kodu: F43, L83, C22

RELATIONS BETWEEN INTERNATIONAL TOURISM DEMAND AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: 1995-2017 PERIOD

Abstract

The tourism-led growth hypothesis has been researched for Turkey and many other countries for many years. The aim of this study is to analyze the relations between international tourism demand and economic growth in Turkey between 1995 and 2017. The relationships between variables were analyzed using Johansen cointegration and Granger causality tests. According to the results of Johansen cointegration test, there was no significant long-term relationship between the variables. According to Granger causality test results, there is a one-way causality relationship from international tourism demand to economic growth in the short term. In the effect-response functions analysis, it was found that international tourism demand had a positive effect on economic growth. In the analysis of effect -response functions, it was determined that the demand for international tourism had a positive effect on economic growth.

Keywords: Tourism Demand, Economic Growth, Tourism-Led Growth Hypothesis, Time-Series Analysis

Jel Code: F43, L83, C22

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, mustafakirca52@gmail.com,

² Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, serifcanbay@duzce.edu.tr,

³ Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksek Okulu, İşletme Yönetimi Bölümü, kaanturkay@duzce.edu.tr,

⁴ Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksek Okulu, Adalet Bölümü, ercanyelman@duzce.edu.tr,

⁵ Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, İktisat Bölümü, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, kerempirali@duzce.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 20.09.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 02.11.2019

Giriş

Hizmet sektörü içerisinde yer alan turizm, geçmişte ve gelecekte ekonomik açıdan büyüme ve istihdam üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Turizm aynı zamanda ülkeler için gerek bölgesel gerekse ulusal anlamda kalkınmaya katkı sağlayan bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır (Nordin, 2003, s. 14-15). Bu nedenle ihracatta görünmez bir kalem olarak görünen ve ancak ülkeye döviz girdisi sağlamakla beraber istihdam yaratması açısından turizm sektörü daha önemli bir hale getirmektedir. Bu çerçevede turizmin uzun dönemde büyümeyi etkilediği iddia edilmektedir. Literatüre bakıldığında birçok çalışmada turizmin ihracatın önemli gelir kaynaklarından biri olduğu ve aynı zamanda uzun dönemde büyümeye olumlu katkıda bulunduğu ifade edilmektedir (Özer ve Kırca, 2014, s. 684). Uzun dönemde turizm gelirleri ve talebinin iktisadi büyümeyi olumlu etkilemenin yanı sıra ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli kalem ve değişkenin de turizm olduğu ifade edilmektedir (Altınar, 2019, s. 128-129).

Şahin (2017)'nin yaptığı çalışmada; turizmden elde edilen gelirlerin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ve ekonomik büyümenin artırılmasında önemli kalemlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Balıkcıoğlu ve Oktay (2015)'in yaptığı çalışma da yine aynı şekilde turizmin ve büyümenin birbiri ile olumlu şekilde etkileşim içerisinde olduğu ve ekonomik büyümenin aynı zamanda turizm talebini de tetiklediğini ifade etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında turizm talebi ekonomi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmekte ve aynı zamana çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira turizm talebinin istihdam, vergi gelirleri, milli gelir, ödemeler dengesi üzerinde ve aynı zamanda destinasyon bölgeleri üzerinde belirgin etkisi olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle bir ülkede turizm talebi, aynı zamanda döviz girdisi, yatırım, gelir anlamına gelmektedir (Kırca ve Topal, 2017, s. 96).

Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre petrol ve kimyasal maddelerden sonra en fazla ihracatı yapılan sektör turizm olarak ifade edilmektedir (Gül ve Yerdelen Tatoğlu, 2019, s. 50). Bu çerçevede 2017 yılı sonu itibariyle turizmin ihracat hacmi 1,6 trilyon dolar olduğu göz önüne alınırsa turizm sektörünün ekonomik büyümeyi etkilemesi gayet doğal olarak görülebilmektedir. Yine aynı şekilde UNWTO (2018) verilerine göre dünya genelinde en fazla ziyaretçi ağırlayan ülkelerden biri Türkiye olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaoğlu, 2019, s. 87). Bu çerçevede bakıldığında Türkiye özelinde turizm talebi ihracatın önemli kalemlerinden biri olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı 1995-2017 yılları arası Türkiye'de turizm talebiyle iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri analiz etmektir. Söz konusu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmektedir. Çalışma 1995-2017 dönemi için zaman serisi analizleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma olmasından dolayı önemlidir. Çalışmada turizm talebi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki kavramsal ve teorik çerçevede değerlendirildikten sonra ilgili literatür incelenmektedir. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkiler zaman serisi yöntemleri kullanılarak analiz edilmektedir. Son olarak analizlerden elde edilen bulgular tartışılmaktadır.

1. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Günümüz ekonomilerinde hizmet sektörünün milli gelir içerisindeki payı artmaya devam etmektedir. Özsağır ve Akın (2012, s. 312), çalışmalarında hizmet sektörünün Türkiye'nin 1990-2010 dönemlerinde milli gelirdeki payının diğer sektörlerle göre sürekli artış gösterdiğini belirtmişlerdir. Turizm sektörü, hizmet sektörü içerisinde kabul edilen ve emek yoğun bir sektördür. Temel üretim girdisi turizm ürünü ve bu ürünün sunumunu gerçekleştiren emektir. Turizm sektörünün, özellikle istihdam artışı, döviz girdisi, sermaye yatırımlarının artması, bölgeler arası gelir dağılımına sağladığı

makro ölçekli katkılar göz önünde bulundurularak turizmin ülke ekonomileri için önemli bir sektör olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle turizm sektörü bacasız sanayi olarak da nitelendirilmektedir (Bahar, 2013, s. 36).

Turizm hareketliliği, ulusal veya uluslararası oluşuna göre iç- dış turizm şeklinde nitelenebilir (Bahar, 2013, s. 15-16). İç turizm, bir ülke yerleşiklerinin ulusal sınırlar içerisinde yaptığı turistik faaliyettir. Özellikle bölgeler arası gelir dağılımına katkı sağlaması ve turizm ürününe sahip bölgelerde gelir artışı sağlaması bakımından önemlidir. Dış turizm ise aktif ve pasif turizm olarak ikiye sınıflandırılabilir. Aktif turizm hareketliliği bir ülkeye başka ülkeden gelen turistlerin sağladığı hareketliliktir. Özellikle döviz girdisi sağlaması açısından ekonomi için çok önemlidir. Yine çarpan etkisi sayesinde ülke ekonomisi içerisinde çok sayıda sektör bu hareketlilik sayesinde oluşan gelirden pay almaktadır. Turizm sektörünün oluşturduğu gelir artışı ülkenin dış ticaret dengesinde bir ihracat kalemi olarak çalışmakta ve sağlanan bu ihracat etkisi ise ekonomilerinin büyümelerine pozitif olarak yansımaktadır (Özer ve Kırca, 2014, s. 703). Böylece turizmde dayalı büyümede gerçekleşmiş olur. Pasif turizm olarak ifade edilen kavram ise bir ülke yerleşiklerinin bir başka ülke sınırları içerisine gerçekleştirdiği turizm faaliyetleridir (Bahar, 2013, s. 15-16). Bu turizm türü, ekonomiden sermaye çıkışına neden olmakla birlikte, diğer taraftan da ülkenin beşeri sermayesini güçlendirdiği iddia edilmektedir. Farklı ülkelerdeki bilgi, teknoloji veya çeşitli katma değer sağlayabilecek fırsatlardan haberdar olunup bunların ülke ekonomisine kazandırılmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalarda da ekonomi için verimliliğin önemi değinilmekte ve yeni büyüme teorilerinde verimliliğin dışsal olmadığı ve turizm sektörünün daha emek yoğun ve daha az fiziksel sermaye yoğun özellikleriyle daha tutarlı olan beşeri sermaye ve kamu yatırımlarındaki yayılma etkileri ile kolaylaştırılabileceğine değinilmektedir (Liu ve Wu, 2019, s. 253). Hatta politika yapımcıların, iktisadi büyümeyi artırmak ve özellikle cari açılara çözüm sağlayabilmek için turizm pazarının verimliliğini arttırmaya gayret ettikleri ve bu doğrultuda politikalar üretmeye meyil edebilecekleri düşünülmektedir (Liu ve Wu, 2019; Sokhanvar, 2019).

Turizm hareketliliğinin sosyal, ekonomik, teknolojik, kültürel vb. birçok farklı hususta bölgesel veya uluslararası etkileşim ve akış sağladığını söylemek mümkündür. Ekonomiler açısından ise turistik hareketliliğin en mühim etkilerinden birisi bir ekonomiden diğerine varlık akışı oluşturmasıdır. En bilinen varlık akışı, döviz akışıdır. Bu akış sadece turistler üzerinden gelmemektedir. Turizm talebinin niteliği, uluslararası turizm yatırımlarının bir destinasyona yönelmesine ve özellikle doğrudan yatırımlar olarak bahsedilen sermaye yatırımlarında da artışa vesile olabilmektedir.

İktisadi büyümeyi etkileyen (doğrudan ve dolaylı olarak) bir diğer makroekonomik faktör doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (DYY) girişleridir. Doğrudan yabancı sermayenin özellikle gelişmekte olan ülkeler için sağladığı sermaye akışı, yönetim desteği ve teknoloji transferi gibi yatırımların ülke ekonomilerinin büyümelerine katkı sağladığı düşünülür. Sokhanvar'a (2019, s. 86-88) göre yabancı yatırımlar turizm sektöründeki yeni yönetim becerilerini getirmekte ve dolayısıyla iktisadi büyümeyi teşvik ederek, turizm sektöründeki farklı sektörler için gelir üretimini kolaylaştırmakta ve turizm sektörü gibi farklı sektörler için pozitif dışsallıklar oluşturmaktadır. Ancak, Sokhanvar (2019) çalışmasında turizm sektörünün gelişmesi ile ekonomi arasındaki ilişkiyi irdeleyen bazı çalışmaların edindiği sonuca göre turizmin üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtirken bazı çalışmalara göre ise bu etkinin olumsuz olduğunu belirtmiştir.

Turizm sektörü hizmet sunduğu süreç içerisinde çok sayıda farklı sektörün çıktılarından faydalanmaktadır. Bu durum turizmin çarpan etkisi olarak da ifade edilmektedir. Turistlerin ziyaret ettikleri turizm destinasyonlarında ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek tüketimi, alış-veriş, eğlence vb. talepleri için gerçekleştirdikleri harcamalar sektörler ve bölgeler arası gelirlerin yayılımına doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir. Bu durum turizmin sağladığı nihai gelir miktarının daha da

artmasına olanak vermektedir (Bahar, 2013, s. 19). Aynı zamanda turistik ziyaretler, o bölgede talebi olmayan veya yetersiz olan bazı mal ve hizmetlerin talebini de artırmaktadır (Chen ve Soo, 2007, s. 1400).

Turistik hareketliliği sağlayacak ulaşım hizmetleri, turistik hizmeti sunacak konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri ve turistik memnuniyeti artıracak diğer hizmetler (sağlık, sigorta, bankacılık, hediyelik eşya, ürün vb.) turizm sektörü içerisinde aslında diğer sektörlerden sağlanan hizmetlerle gerçekleştirilmektedir. Bu durum ülke ekonomisi içerisindeki farklı sektörler turizm sektörü tarafından talep oluşturmakta ve ekonomik hareketliliği artırmaktadır. Bu açıdan bu hareketlilik turizmin iç piyasaya sağladığı talepten kaynaklanmaktadır. Ancak turizm hizmetleri sunulurken özellikle, teknolojik alt yapı ve duran varlık yatırımı gibi yatırımlarda diğer ekonomilerden de mal veya hizmet ithalatı gerçekleştirilebilmektedir. Bu durumda turizm bir yandan turistik talebe cevap vererek döviz girdisi sağlarken diğer yandan bu hizmet sürecinde ithalat talebi de oluşturarak döviz çıkışı oluşturabilmektedir. Ayrıca pasif turizm hareketlilikleri de ülke ekonomisinden başka bir ekonomiye varlık çıkışı (para akışı) oluşmaktadır. Turizmin ihracat ve ithalata etkisi veya bir ekonomideki mal ve hizmet üretimi üzerindeki etkisi o ülke ekonomisinin niteliğine göre farklı değerlendirmelere tutulmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm gibi emek yoğun sektörlerdeki gelişmenin iktisadi büyümeye olumlu katkı sağladığı ifade edilir.

Bir ekonomide turizm sektörünün gelişmesinde birçok faktöre etken rol oynamaktadır. Özellikle bölgenin tarihsel, kültürel, iklimsel ve doğal çekicilikler gibi arz kaynaklarına sahip olması önemlidir. Normalde bu gibi varlıklar ekonomik olarak bir mübadeleye veya faydalanmaya konu edilmeyebilirler. Örneğin güneş ışığı, tarihsel bir olay vb. maddi veya manevi varlıklar turistik ürün olarak sunulduğunda ekonomik bir ürüne dönüşebilmektedir. Hem bu gibi varlıkların ekonomik katkı sağlayacak şekilde kullanıma kazandırılması hem de emeğin bir ihracat kalemine dönüştürülmesi sonucu turizm sektörü gelir sağlamak ve bu sayede ödemeler dengesinden, istihdam artışına kadar ekonomik ve sosyal zeminde pozitif dışsallıklar meydana getirmektedir (Tüleykan, 2017, s. 964; Yamak, Tanrıöver ve Güneysu, 2012, s. 218).

2. Literatür İncelemesi

Çalışmanın bu kısmında turizmin iktisadi etkilerini inceleyen çalışmalar irdelenmektedir. Literatür incelendiğinde hem Türkiye için hem de diğer birçok ülke için turizm sektörünün iktisadi faaliyetlere ve değişkenlere olan etkisinin önemli bir araştırma konusu olduğu görülmektedir. Aşağıda bu çalışmaların bazıları yer almaktadır.

2.1. Uluslararası Çalışmalar

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası hizmet ticaretinin en önemli kalemlerinden biri olan turizm sektörü, iktisat literatüründe de sayısız araştırmaya konu olmuştur. Turizmle iktisadi büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların bazılarında panel analizi bazılarında da zaman serileri analizi yöntemleriyle nedensellik ve eşbütünleşme testleri yoğun olarak kullanılmıştır. Çalışmaların bir kısmında, turizmle iktisadi büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken diğerleri eşbütünleşik ilişkinin ve nedenselliğin varlığını göstermektedir. Örneğin, Balaguer ve Cantavella-Jordá (2002), 1975:Ç1-1997:Ç1 dönemi verileriyle İspanya için turizm ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve turizme dayalı büyüme hipotezinin İspanya için geçerli olduğunu saptamıştır. Buna mukabil, Oh (2005, s. 39-43), 1975-2001 dönemine ait verilerle turizme dayalı büyüme hipotezini Kore için sınamış ve hipotezin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Chao, Hazari, Laffargue, Sgro ve Yu, (2006, s. 502- 514) uluslararası ticarete konu olan bir doğal kaynağın keşfiyle ani arz artışının diğer sektörler, özellikle sanayi sektörü, üzerinde olumsuz etkiler oluşturabildiğini ifade eden ve iktisat literatüründe Hollanda Hastalığı olarak bilinen olgunun turizm

sektörü için de geçerli olduğunu göstermiştir. Turizm sektöründe yaşanan talep patlaması ve yabancı turistlerin talepleriyle yükselen yurt içi fiyatlar, yerli talebin alım gücünü düşürerek refah kaybına neden olur. Ayrıca, sermayenin sanayi sektöründen çekilerek turizme kayması ile sanayi sektörünün zarar görmesi sonucunu doğurur. Ek olarak, turizm gelirlerinin sağladığı döviz bolluğu, yerli paranın değerlenmesini sağlar ki bu durum ihracata dönük sektörleri baltalar.

Nowak ve Sahli (2007, s. 57-58), turizm sektöründe yaşanacak talep patlamasının muhtemel ekonomik etkilerini açık ekonomi koşullarında küçük ülke örneği üzerinden incelemiştir. Aşırı turizm talebinin ani etkisi öncelikle fiyatlardaki yükselişte kendini gösterir. Bu yükselişin çift yönlü etkisi, bir yandan ev sahibi ülkenin ticaret hadlerinin iyileşmesini, dolayısıyla refah artışı, sağlarken diğer yandan turizm sektöründe faktör talebini yükselterek işsizliğin azalmasını, ekonomik kaynakların turizme tahsisini doğuracaktır. Turizm sektöründe sağlanan gelir artışı terazinin bir kefesini oluştururken tarımsal üretimden çıkarılarak turizme tahsis edilen arazilerden kaybedilen tarımsal gelir ve sanayi sektöründen çekilen emek ve sermayenin neden olduğu maliyet artışı diğer kefededir; sonuçta, ulusal refahın artıp azalması bu kefelelerdeki değerlerin görece durumuna bağlıdır.

Capó, Font ve Nadal (2007, s. 625), İspanya'nın turizme dayalı olarak büyüyen iki bölgesini, Balear ve Kanarya adalarının ekonomilerini incelemişler ve bu bölgelerde Hollanda Hastalığının belirtileri olduğunu rapor etmişlerdir. Bu belirtiler sadece doğal kaynakların tüketilmesi ve tarımsal üretimin dışlanmasından kaynaklanmamış, turizmde uzmanlaşmanın neden olduğu eğitim seviyesindeki düşümlere, inovasyonda ve teknolojik ilerlemelerde gözlemlenen yavaşlamaya da dikkat çekilmiştir.

Diğer taraftan, Katırcıoğlu (2009), Kıbrıs için 1960-2005 verileriyle yaptığı çalışmada, yabancı turist sayıları, uluslararası ticaret ve reel ekonomik büyüme verilerinin eşbütünleşik olduğunu belirtmiş, büyümeden uluslararası ticarete (mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı) ve gelen turist sayılarına doğru nedensellik ilişkisi tespit etmiş; fakat çalışmada, turizmden büyümeye doğru nedensellik gözlemlenmemiştir. Payne ve Mervar (2010) da Hırvatistan için iktisadi büyümeden turizme doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu gözlemlemişlerdir. Bahar ve Bozkurt (2010) çalışmalarında; gelişmekte olan 21 ülkeye ait 1998-2005 dönemi verilerini kullanarak iki aşamalı GMM-sistem analizi yapmışlar ve turizm faaliyetlerinin iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Holzner (2011, s. 929), 134 ülkenin 1970-2007 verilerini kullanarak turizm sektöründe Hollanda Hastalığının (Kıyı Hastalığı Etkilerinin – Beach Disease Effect) etkili olup olmadığını araştırmış ve uzun vadede (i) turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı daha yüksek olan ülkelerin nispeten hızlı büyüdüğünü, (ii) bu tür ülkelerin yatırım ve eğitim düzeylerinin nispeten yüksek olduğunu, (iii) ekonomisi turizme bağımlı ülkelerin kur sapmalarının düşük seviyelerde kaldığını ve (iv) turizm sektöründeki büyümenin imalat sektörüne zarar vermediğini, fiziki ve beşeri sermaye kanalıyla büyümenin desteklendiğini gözlemlemiştir. Yine de orta ve uzun dönemde Kıyı hastalığı etkilerinin görülebileceğini, daha detaylı analizlerin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Ghosh (2011), turizme dayalı büyüme hipotezinin Hindistan için de geçerli olmadığını belirtmiştir. Lee ve Brahmasrene (2013), Avrupa Birliği ülkelerine ait 1988-2009 dönemi verilerini incelemişler ve turizm, CO² emisyonu ve dolaysız yabancı yatırımın iktisadi büyümeyi olumlu etkilediğini, büyümenin CO² emisyonunu arttırdığını ve turizm ve dolaysız yabancı yatırımın CO² emisyonundan olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir. Bu yolla araştırmacılar, büyümenin turizm üzerindeki olumsuz etki kanalı olarak CO² emisyonuna dikkat çekmişlerdir.

Tang ve Tan (2013), 1995-2009 dönemi aylık verilerini kullandıkları çalışmalarında, Malezya'ya 12 farklı kaynak ülkeden gelen yabancı turistlerin iktisadi büyümeye etkisini araştırmış ve çoğunluğu gelişmiş ülkelere ait olan 8 ülke kaynaklı turistlerin büyümeye olumlu katkı yaptığını, diğer 4 ülke kaynaklı turistlerin büyümeye olumlu katkı yapmadığını tespit etmişlerdir. Ancak, ölçek ekonomileri

bağlamında bu 4 ülkenin de tamamen göz ardı edilmemesi gerektiğini belirterek Malezya özelinde turizmle iktisadi büyüme arasında eşbütünleşik ilişkinin varlığını onaylamışlardır.

Jalil, Mahmood ve Idrees (2013, s. 185-190), Pakistan özelinde 1972-2011 dönemi veriyle çalışmışlar ve turizmden büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit ederek uluslararası turizm gelirlerinin ekonomik büyüme için çok önemli bir kanal olduğunu vurgulamışlardır. Forsyth, Dwyer ve Spurr (2014), Çin'e ve Asya'ya yapılan maden ihracatındaki hızlı artışın sonucu olarak elde edilen döviz gelirlerinin ve yerli paranın değer kazanmasının Avustralya'nın ihracat sektörleri, ithal ikame sektörleri ve turizm sektörü üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu belirtmiştir.

Inchausti-Sintes (2015, s. 180-186), İspanya ekonomisi için eşanlı dinamik modeller ve girdi-çıkıtı analizleri yardımıyla turizmin ekonomik etkilerini ayrıştırmaya ve kıyı hastalığının ekonomik zararlarının boyutunu ölçümlemeye çalışmıştır. Neticede, turizmin reel gayrisafi katma değeri üç kanaldan etkilediği sonucuna ulaşmıştır: ihracat, tüketim ve yatırım. Turizmin döviz kazandırıcı bir faaliyet kolu olması yerel paranın değerlenmesine, geleneksel ihracat kalemlerinin pahalılaşmasına, ithalat kalemlerinin ucuzlaşmasına neden olur; ancak, bu kanalın net etkisi pozitif ve cari açığın azalmasını sağlar. Diğer etki kanalı turizm sektöründe istihdam artışı ve turistlere satış yapan sektörlerde gelir ve yatırım artışı sağlar, istihdamdaki artış tüketimi ve yatırımı tetikler. Öte yandan turizm faaliyetlerinin dışındaki ihracat sektörleri hem değerlenen kurdan hem de artan emek ve sermaye fiyatlarından zarar görürler. Genel bir değerlendirme olarak turizm, orta vadede İspanya için ekonomiyi büyütür, işsizliği azaltır; ancak, Hollanda Hastalığının açık bir etkisi olarak bazı sektörler bu süreçte zarar görür, yine de olumlu etkiler ağır basar.

Pham, Jago, Spurr ve Marshall (2015, s. 617), Avustralya'da hızlı bir sıçrama yapan madencilik sektörünün diğer sektörler üzerinde, özellikle turizm üzerindeki olumsuz etkilerini araştırmışlar ve Hollanda hastalığının kur değerlenmesi üzerinden turizmi ve ihracatı olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bayramoğlu ve Arı (2015), 1980-2013 yılları arasında Yunanistan'ı ziyaret eden yabancı turistlerin harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Dücan, Şit ve Şentürk (2016); Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya, Fransa ve Portekiz'e ait 2005:Ç1-2015:Ç4 dönemi verileri üzerinden turizm gelirleri ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemişler ve her ülke için değişkenler arasında çift yönlü nedenselliğin bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Romão, Guerreiro ve Rodrigues (2016, s. 711-712), Portekiz'in turizm sektöründe uzmanlaşmış bir bölgesi olan Algarve'nin 2007'de hissedilmeye başlanan küresel krizden nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Turizme ve inşaat sektörüne dayalı büyüyen bölge ekonomisinde, dışsal şoklara karşı direnç seviyesinin düşük olduğunu, şok ortadan kalktıktan sonra da olumsuz etkilerin devam ettiğini bildirmişlerdir. Ayrıca, Koens ve Wood (2017, s. 503), turizm sektöründeki istihdam verilerini değerlendirerek istatistiksel bir yanılığın nedeniyle istihdam sayılarının olması gerekenden daha yüksek hesaplanmış olabileceğine dikkat çekmişlerdir.

Gövdeli (2018), BRICS-T ülkelerinin 1995-2016 verilerini incelemiş ve Çin, Güney Afrika ve Türkiye'de turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zortuk ve Yıldız (2018); Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Endonezya, Türkiye ve Meksika (E-7)'ye ait 1995-2006 yıllık verilerini Hatemi-J (2011) asimetrik panel nedensellik analizi yöntemini kullanarak incelemişler ve turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğunu, turizm değişkenindeki pozitif şokların büyüme değişkenini olumlu etkilediğini ve büyüme değişkenindeki negatif şokların da turizm değişkenini olumsuz etkileme eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir.

Öte yandan, Şengönül, Karadaş, ve Koşaroğlu (2018), Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Slovenya, İspanya ve Türkiye'ye ait 1995-2017 arası yıllık verileri kullanarak yaptıkları analizlerde, sadece

İtalya için turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmışlar, diğer ülkelerin turizm potansiyelinden yeterince yararlanamadığı yorumunu yapmışlardır. Çınar ve Ülker (2018), 1977-2013 yıllarına ait verileri kullanarak Türkiye ve KKTC için turizm ve büyüme ilişkisini incelemişler ve turizme dayalı kalkınma hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu; ancak, KKTC için geçerli olmadığını tespit etmişlerdir.

Fahimi, Akadiri, Seraj, ve Akadiri, (2018, s. 68); Malta, Kıbrıs, Haiti, Dominik gibi GSYİH içinde turizm gelirlerinin payının yüksek olduğu küçük devletleri (micro states) 1995-2015 dönemi yıllık verileriyle incelemişler ve turizmin hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabildiği yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Turizmin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ve beşeri sermaye gelişimi sağladığını, beşeri sermaye gelişiminin de büyümeyi desteklediğini belirterek turizme dayalı büyüme hipotezinin doğrulandığını kabul etmişlerdir. Öte yandan turizmin incelenen ülkelerdeki büyümeye katkısının beklendiği kadar yüksek olmadığına, turizmin ihracat gelirleri ve reel GSYİH içindeki payının zaman içinde azalma eğiliminde olduğuna ve turist sayılarındaki artışların turizm gelirlerini arttırmadığı durumlar oluşabildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu kapsamda araştırmacılar, Pattullo'nun çalışmalarına atıf yaparak turizmin yaşam döngüsü hipotezinden bahsetmektedirler. Turizm için elverişli, bakir bir coğrafya keşfedilir, aşamalı olarak turizm başlar, gelişir, yoğunlaşır, durgunlaşır ve azalır. Bu sürecin insanlar, kültürler, çevre ve mekân üzerinde olumsuz etkileri olur. Başlangıçta, fakir ama bozulmamış olanlar; sonuçta, fakir ve bozulmuş olurlar; bu manada turizm, modern köleliktir (Pattullo, 1996, s. 202-203). Turizmin zararlı etkilerini hafifletmek ve azalma eğiliminde olan turizmin büyümeye katkısını alternatif yollarla arttırabilmek için beşeri sermaye üzerindeki olumlu etkilerini dikkate alan, bilgi, beceri ve teknoloji transferini önceleyen, ekonomik büyümeyi turizme bağımlı olmaktan kurtaran ve ekonomik üretimi çeşitlendiren kamu politikaları uygulanmalıdır.

Samırkaş Komşu ve Eban (2019, s. 145-146), Hollanda hastalığı ve turizm bağlamında mevcut iktisat literatürünü incelemiş ve kıyı turizmi açısından zengin kaynaklara sahip ülkelerde rant kollama, aşırı güven ve eğitimin ihmali şeklinde belirtilerle hastalığın sıklıkla görüldüğünü rapor etmiştir.

2.2. Türkiye Odaklı Çalışmalar

Türkiye özelinde yapılan yoğun çalışmaların bazılarında turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen, bazılarında da desteklemeyen sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin, Gunduz ve Hatemi-J (2005), Türkiye'nin 1963-2002 dönemine ait turist sayısı, reel GSYİH ve döviz kuru değişkenlerini incelemişler ve turizme dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu göstermişlerdir. Benzer şekilde Özdemir ve Öksüzler (2006:124), Türkiye'nin 1963-2003 dönemine ait turizm gelirleri, GSYİH ve reel döviz kuru verilerini Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz etmiş ve kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmezken uzun dönemde, turizmden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit edildiğini, turizmin geliştirilmesi için uygulanacak politikaların uzun dönemli büyümeyi destekleyeceğini belirtmişlerdir. Öte yandan Çil Yavuz (2006), Türkiye'nin 1992:Ç1-2004:Ç4 dönemine ait turizm gelirleri ve iktisadi büyüme verilerini Granger ve Toda Yamamoto nedensellik testleriyle incelemiş ve değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını belirtmiştir.

Bahar (2006), Türkiye'nin 1963-2004 yılları arasındaki verilerini kullanmış ve turizm gelirlerinden GSMH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Arslan (2008), Türkiye'nin 1992:1-2007:2 dönemi verileriyle yaptığı analizlerle turizmin iktisadi büyümeyi uzun dönemde teşvik ettiğini göstermiştir. Çetintaş ve Bektaş (2008), 1964-2006 döneminde Türkiye'nin turizm gelirleri ve iktisadi büyümesi arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle analiz etmişler ve kısa dönemde anlamlı ilişki tespit edilmezken uzun dönemde eşbütünleşik ilişkinin varlığını ve turizmin iktisadi büyümenin Granger nedeni olduğunu saptamışlardır. Diğer yandan Öztürk ve Acaravcı

(2009), 1978-2007 dönemine ait Türkiye verileriyle turizme dayalı büyüme hipotezini test etmişler ve eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi gözlemlenmediğini rapor etmişlerdir.

Arslantürk, Balcılar, ve Özdemir (2011, s. 664-670), Türkiye'nin 1963-2006 dönemine ait verileri incelemişler ve örneklemin tamamı dikkate alındığında nedensellik bulgusu gözlemlenmezken 1983'ten itibaren turizmden iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin belirginleştiğini gözlemlenmişlerdir. Yamak vd., (2012:218-219), 1960-2006 dönemi Türkiye verileri üzerinden turizmin büyümeye etkilerini incelemiş ve bu kapsamda (i) değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişki bulunmadığını, (ii) reel turizm gelirleri ile hem sanayi hem de hizmetler sektörünün kısa dönemde ilişkili olduğunu; ancak, GSMH ve tarım sektörünün kısa dönemde ilişkili olmadığını ve (iii) turist başına düşen reel turizm gelirleri ile GSMH ve tarım, sanayi, hizmetler sektörleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını tespit etmiştir.

Çoban ve Özcan (2013), turizm ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri Türkiye'nin 1963-2010 arası verileri üzerinden incelemiş ve değişkenler arasında karşılıklı olumlu etkileşim olduğunu belirtmişlerdir. Özer ve Kırcıca (2014:703), Türkiye'nin 2003-2012 dönemine ait aylık verilerini incelemişler ve turizmin hem iktisadi büyümenin hem de ihracatın Granger nedeni olduğu, ayrıca, ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, turizmden büyümeye doğrudan ve dolaylı birden çok kanal olduğu çıkarımı yapılabilir.

Künü ve Hopoğlu (2015), turizme atfedilen aşırı önemin diğer sektörler üzerinde dışlama etkisi oluşturduğuna dikkat çekerek özellikle bölgesel turizm bağlamında, hızlı bölgesel refah artışı beklemek yerine bölgesel turizmin geliştirilmeye çalışıldığı bölgelerde zamanla olgunlaşmasına uygun şartların var olup olmadığının iyi analiz edilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Ertuğrul ve Mangir (2015), Türkiye'nin turizmi geliştirmeye yönelik politikalar uyguladığı 1998:Ç1-2011:Ç3 dönemine ait verilerden hareketle yürüttükleri çalışmalarında, turizme dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Topallı (2015), 1963-2011 yılları arası Türkiye verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada turizm ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Balıkçoğlu ve Oktay (2015), Türkiye'nin turizm gelirleri ve GSYİH'e ait 2003:Ç1-2014:Ç2 verilerini Granger nedensellik testi ile incelemiş ve iktisadi büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Özcan (2015), Türkiye'nin 1963-2010 arasındaki döneme ilişkin verilerini kullanarak turizm gelirleri ile iktisadi büyüme değişkenleri arasındaki ilişkilerin hem yönünü hem de asimetric olup olmadığını araştırmış ve asimetric ilişki gözlemlenmediğini; ancak, turizm gelirlerindeki artışın kişi başına düşen GSYİH'ı arttırdığını gösteren tek yönlü doğrusal nedenselliğin varlığını belirtmiştir.

Karamelikli ve Erkus (2016), turist sayısında meydana gelen artışların iktisadi büyüme üzerinde etkili olup olmadığını ve etkilerin simetrik olup olmadığını ARDL ve NARDL testleriyle analiz etmişler ve asimetric ilişkinin varlığını gösteren istatistiksel olarak anlamlı bulgulara ulaşamadıklarını; ancak, simetrik ilişkinin varlığını gösteren bulguların hem kısa hem de uzun dönemde anlamlı olduğunu belirtmişlerdir. Terzi ve Pata (2016)'nın 1964-2014 yılları arasındaki verileri kullandıkları çalışmalarında, turizm sektörü ile GSYİH değişkeni arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki tespit edilememiş; ancak, kısa dönemde turizmin GSYİH değişkenini olumlu etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

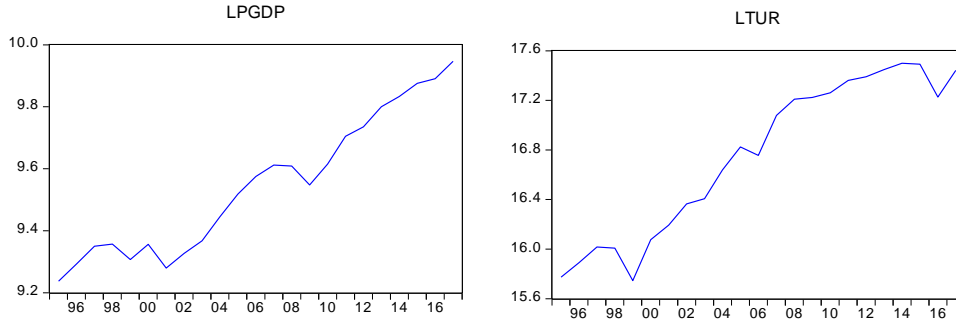
Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016), Türkiye'ye ait 1980-2014 dönemi yıllık verileriyle yaptıkları analizlerde, turizm ve iktisadi büyüme arasında hem kısa hem uzun dönemde eşbütünleşik ilişki tespit etmişlerdir. Yalçınkaya ve Karabulut (2017), 1965-2016 dönemi verilerini kullanarak Türkiye özelinde turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında; 1965-

2016 ve 1980-2016 olmak üzere iki farklı zaman serisi oluşturmuşlar ve (i) her iki zaman serisinde de turizm gelirlerinin iktisadi büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu etkilerinin olduğunu; ancak, bu olumlu etkilerin turizmin teşvik edildiği 1980 sonrası dönemde belirginleştiğini ve (ii) 1965-2016 döneminde değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin tespit edilemediğini; ancak, 1980-2016 döneminde çift yönlü ve pozitif nedenselliğin gözlemlendiğini belirtmişlerdir. Dereli ve Akiş (2019), Türkiye'nin 1970-2016 verileriyle eşbütünleşme ve nedensellik testleri uygulamışlar ve kısa dönemli ilişki tespit edilmediğini; ancak, uzun dönemde turizmden iktisadi büyümeye tek yönlü bir ilişki olduğunu raporlamışlardır.

Hem Türkiye özelinde hem de diğer ülke örnekleri üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında turizm ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkilerin çok yönlü olduğu görülmektedir. Çalışmaların bir kısmında değişkenler arasında tek yönlü ilişkiler tespit ederken, bir kısmında çift yönlü ilişkilerin de tespit edildiği görülmektedir. Ayrıca çalışmaya konu olan değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin tespit edilemediği çalışmalar da mevcuttur. Bunların yanında ilişkilerin yönü bazı çalışmalarda pozitif bazı çalışmalarda ise negatif yönlü olduğu görülmektedir. Bu şekilde farklı sonuçların çıkması hem ülkelerin iktisadi özelliklerinden hem de incelenen dönem farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmada Dünya Bankası veri tabanından alınan 1995-2017 dönemine ait Türkiye'ye giren yabancı turist sayısı (LTUR) ve iktisadi büyümeyi temsilen kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla (LPGDP) değişkenleri kullanılmıştır. Doğal logaritmaları alınmış olan değişkenlerin grafikleri Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlerin Zaman Serisi Grafikleri

Turizm sektörünün ve iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada değişkenler arasındaki ampirik ilişkiler beş aşamada incelenmektedir. Birinci aşamada değişkenlerin durağanlık düzeyleri geleneksel birim kök testlerinden olan Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri yardımıyla belirlenmektedir. İkinci aşamada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını tespit etmek amacıyla Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Modeline (VAR) dayalı olan Johansen Eşbütünleşme Analizi kullanılmaktadır. Üçüncü aşamada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri eşbütünleşme olması durumunda Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik analizi kullanılarak edilmesi gerekmektedir. Ancak değişkenler arasında eşbütünleşme olmaması durumunda değişkenlerin farkları alınarak VAR modeline dayalı Granger nedensellik testiyle⁶ birlikte değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Dördüncü aşamada tespit edilen nedenselliklerin yönünü belirlemek amacıyla Etki-Tepki analizleri

⁶ Nedensellik konusundaki ilk çalışma Granger (1969) tarafından yapılmıştır. Ancak ilk Granger nedensellik testinde oluşan bazı istatistiksel sorunlardan dolayı Granger nedensellik testi VAR modeli kullanılarak yapılmaktadır.

kullanılmıştır. Beşinci ve son aşamada ise nedensellik testiyle bulunan nedensellik ilişkisinin inceleme dönemi dışında da geçerli olup olmadığı belirlemek amacıyla Varyans Ayrıştırma Analizinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Ekonometrik bir model tahmin edilmeden önce modeldeki verilerin durağan olup olmadığı kontrol edilmelidir. Bu çalışmada serilerin durağanlığının sınanması maksadıyla en çok kullanılan testler içerisinde yer alan Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillip-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri kullanılmıştır.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken Adı	ADF		PP	
	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model
	Test İstatistiği (Olasılık)	Test İstatistiği (Olasılık)	Test İstatistiği (Olasılık)	Test İstatistiği (Olasılık)
LPGDP	0.28 (0.9717)	-1.82 (0.6569)	0.28 (0.9717)	-1.91 (0.6138)
LTUR	-1.14 (0.6778)	-1.56 (0.7754)	-1.18 (0.6624)	-1.56 (0.7754)
Δ LPGDP	-4.17 (0.0043)*	-4.26 (0.0151)**	-4.17 (0.0044)*	-4.26 (0.0151)**
Δ LTUR	-5.25(0.0004)*	-5.29 (0.0018)*	-5.30 (0.0004)*	-5.36 (0.0016)*
Değişken Adı	KPSS			
Model	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model		
	Test İstatistiği (%5 Kritik Değer)	Test İstatistiği (%5 Kritik Değer)		
LPGDP	0.66 (0.46)	0.12 (0.14)**		
LTUR	0.64 (0.46)	0.15 (0.14)		
Δ LPGDP	0.11 (0.46)**	-		
Δ LTUR	0.19 (0.46)**	0.1401 (0.1460)**		

*,** sırasıyla %1 ve %5'e göre durağanlığı göstermektedir.

ADF ve PP test sonuçlarına göre değişkenlerin ikisi de hem sabitli hem de sabitli-trendli modellerde birinci farklarında durağandır. KPSS testinde ise değişkenlerin sabitli modelde birinci farklarında durağan oldukları görülmektedir. Sabitli modeller dikkate alındığında her iki değişkenin I(1) olmasından dolayı aralarında eşbütünleşme ilişkisi aranılabilir. Engle ve Granger'ın (1987) değişkenlerin aynı düzeylerde durağan olmaları halinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabileceğini ifade etmektedir. Bu sebepten dolayı Johansen'in VAR modeli kullanarak geliştirmiş olduğu eşbütünleşme testi kullanılarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edilmelidir (Johansen (1988, 1991), Johansen ve Juselius (1990)). Bunun için ilk olarak uygun

VAR(p) modeli belirlenmelidir. Tablo 2’de uygun gecikme sayılarını gösteren bilgi kriterleri sonuçları görülmektedir.

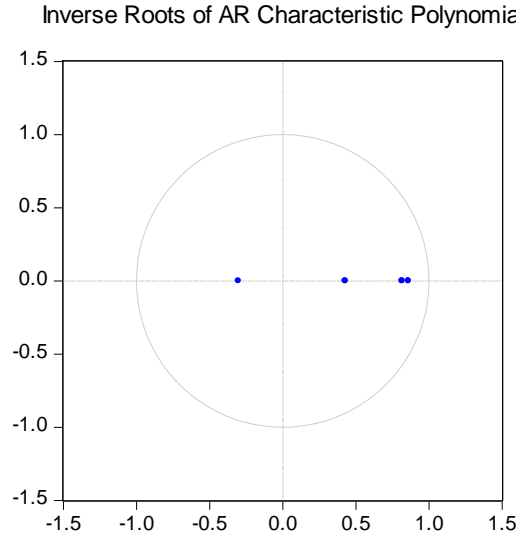
Tablo 2: VAR Modeli Yardımıyla Johansen Eşbütünleşme Testi İçin Uygun Gecikme Sayısının Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1.86269	NA	0.003482	0.015257	0.114187	0.028898
1	46.12219	73.76584*	4.00E-05	-4.458021	-4.161231	-4.417098
2	51.93349	8.394099	3.35e-05*	-4.659277*	-4.164626*	-4.591071*
3	54.46157	3.09E+00	4.17E-05	-4.49573	-3.803218	-4.400242
4	55.52582	1.06E+00	6.46E-05	-4.169536	-3.279164	-4.046766
5	58.07998	1.99E+00	9.27E-05	-4.008887	-2.920654	-3.858834

* Minimum bilgi kriteri değeri ve uygun gecikme sayısını göstermektedir

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş LR Test İstatistiği, **FPE:** Son Kestirim Hatası, **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri, **SC:** Schwarz ilgi Kriter, **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriter.

Tablo 2’den de görüldüğü üzere FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri uygun gecikme sayısı 2 olarak göstermektedir. VAR (2) modeli tahmin edildikten sonra VAR modeli varsayımları test edilmelidir. VAR (2) modelinin ilk olarak katsayı istikrarlılığı ve daha sonra ise diğer varsayımlara ait test uygulanmış ve testlere ait sonuçlar Şekil 2 ve Tablo 3’de gösterilmiştir.

Şekil 2: VAR (2) Modeli İstikrarlılık Testi Sonuçları

Yapılan test sonuçlarında köklerin birim çemberde olduğu, otokorelasyon, değişen varyans olmadığı ve hata terimlerinin de normal dağıldıkları tespit edilmiştir. Uygun gecikme sayısının tespiti ve tanımlayıcı istatistiklerin uygun olması sonrasında eşbütünleşme analizi yapılabilir.

Tablo 3: VAR (2) Modeli Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

Otokorelasyon			Değişen Varyans	
Gecikme	LM-Stat	Olasılık	Chi-sq	Olasılık
1	1.673036	0.7956	11.466	0.9853
2	1.798339	0.7728	Normallik Testi	
3	0.453446	0.9779	Jarque-Bera	Olasılık
4	2.729828	0.6040	6.195	0.185

Johansen eşbütünleşme test sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir. Değişkenler arasında hem iz hem de maksimum öz değerler test istatistiklerine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Bunun anlamı Türkiye için 1995-2017 yılları arasında LPGDP ile LTUR arasında anlamlı uzun dönemli bir ilişki olmadığıdır.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları*

İz Test İstatistiği Sonuçları					
H ₀	H ₁	Öz değerler	İz istatistiği	%5 Kritik Değerler	Olasılık
r=0	r≥1	0.42	15.55	25.87	0.5290
r≤1	r≥ 2	0.17	3.97	12.51	0.7463
Maksimum Öz değerler Test İstatistiği Sonuçları					
H ₀	H ₁	Öz Değerler	Maksimum Öz değer İstatistiği	%5 Kritik Değerler	Olasılık
r=0	r=1	0.42	11.580	19.38	0.4552
r≤1	r=2	0.17	0.44	12.51	0.7463

*%5 anlamlılık düzeyine göre uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Eşbütünleşme eşitliği Akaike ve Schwarz Bilgi Kriterleri kullanılarak belirlenmiştir.

Değişkenleri arasında eğer anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi olsaydı yukarıda da ifade edildiği gibi VECM’ye dayalı Granger nedensellik analizi yapılması gerekmekteydi. Böylece hem uzun hem de kısa dönemli nedensellik ilişkileri tespit edilme imkânı olacaktı. Ancak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememesinden dolayı değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkisi VAR modeli kullanılarak test edilmiştir. Bu VAR modelinde değişkenlerin birinci farklarında durağan olmalarından dolayı değişkenler birinci farkları alınarak kullanılmıştır. Çünkü VAR modelinde Granger nedensellik analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Farkları alınmasından dolayı da elde edilen nedensellik sonucuyla alakalı uzun dönemli bir yorum yapılması mümkün değildir. Granger nedensellik testi için gerekli olan VAR modeline ait uygun gecikme sayısı yine bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmektedir. Tablo 5’de görüldüğü üzere tüm bilgi kriterleri “0” gecikmenin uygun olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda 1. gecikmeden başlanılarak uygun gecikme sayısı belirlenmesi amacıyla VAR modeli varsayımları test edilmiştir.

Varsayımları sınamak amacıyla yapılan katsayı istikrarlılığı otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testi sonuçlarına göre VAR(1) modelinin uygun olduğu saptanmıştır.⁷

Tablo 5: VAR Modeli Yardımıyla Granger Nedensellik Testi İçin Uygun Gecikme Sayısının Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	39.72575	NA*	4.05e-05*	-4.438323*	-4.340298*	-4.428579*
1	41.97235	3.70E+00	5.02E-05	-4.232041	-3.937966	-4.20281
2	42.67572	0.992989	7.60E-05	-3.844202	-3.354077	-3.795483
3	46.40833	4.39E+00	8.40E-05	-3.812745	-3.126569	-3.744537
4	49.47275	2.88E+00	1.07E-04	-3.702677	-2.820451	-3.614982
5	51.9008	1.71E+00	1.66E-04	-3.517741	-2.439465	-3.410558

* Minimum bilgi kriteri değeri ve uygun gecikme sayısını göstermektedir.

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş LR Test İstatistiği, **FPE:** Son Kestirim Hatası, **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri, **SC:** Schwarz ilgi Kriter, **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriter

Uygun gecikme sayısının belirlenmesinden sonra yapılan Granger nedensellik test sonuçları Tablo 6'da görülmektedir. Granger nedensellik sonuçlarına göre $\Delta LTUR$ 'dan , $\Delta LPGDP$ 'ye doğru %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun anlamı kısa dönem için Türkiye'de 1995-2017 döneminde uluslararası turizm talebi, iktisadi büyüme üzerindeki etkisi anlamlıdır.

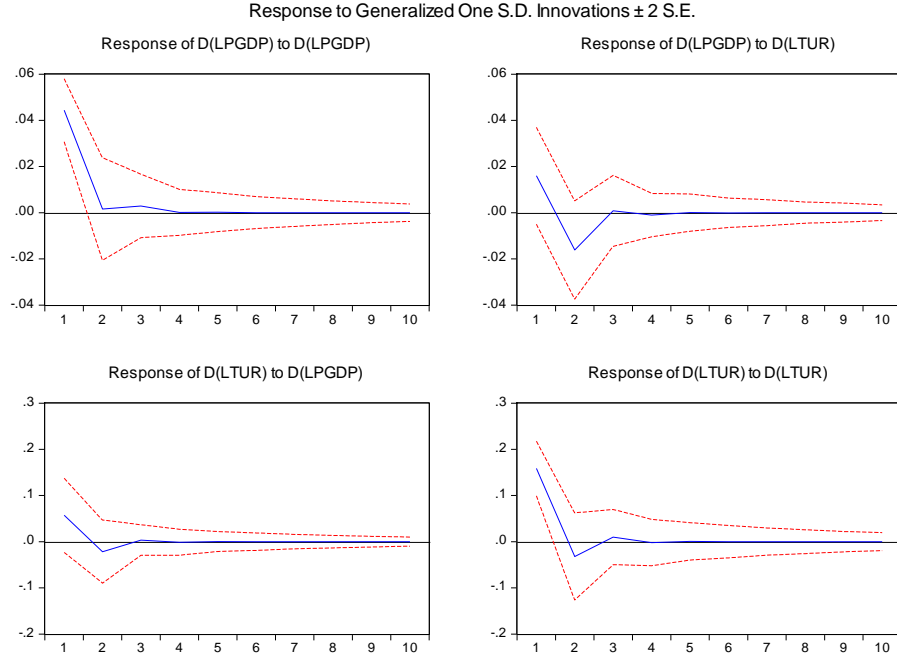
Tablo 6: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Hipotezler	Ki Kare İstatistiği	Olasılık
$\Delta LTUR$, $\Delta LPGDP$ 'nin Granger Nedeni Değildir.	2.93*	0.0869
$\Delta LPGDP$, $\Delta LTUR$ 'un Granger Nedeni Değildir.	0.09	0.7561

*,%10'a göre anlamlı nedensellik ilişkisini göstermektedir.

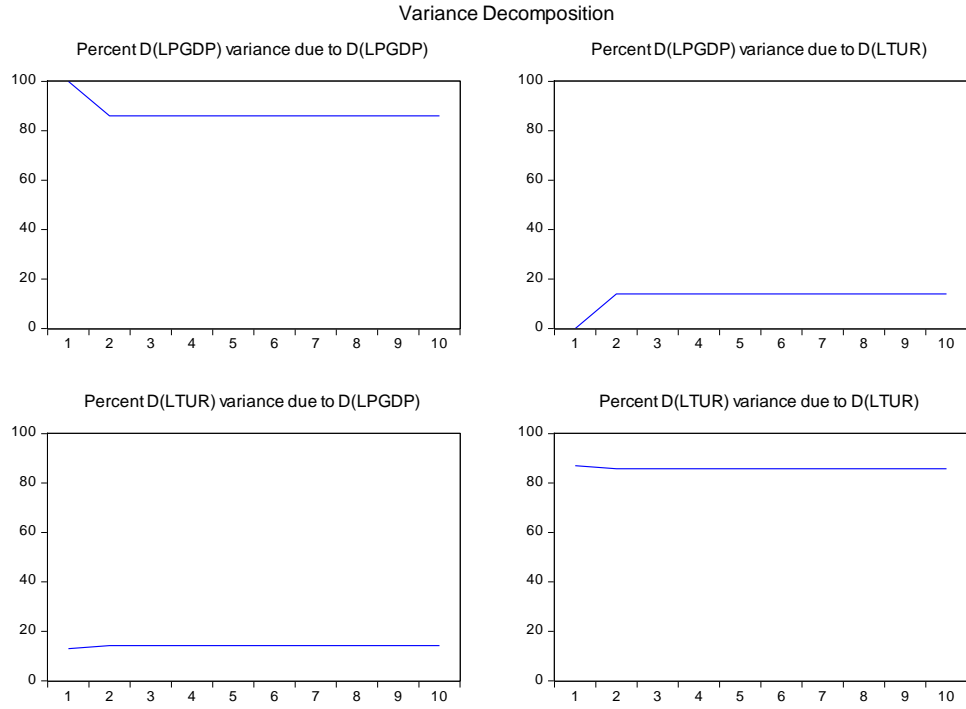
Elde edilen nedensellik ilişkisinin işaretini tespit etmek amacıyla yine VAR modeli araçlarından olan etki-tepki fonksiyonları elde edilmiştir. Şekil 3'de görülen etki-tepki fonksiyonlarına göre uluslararası turizm talebi, iktisadi büyümeyi temsilen kullanılan kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılaya yaklaşık 1.5 dönem pozitif yönde etki etmektedir.

⁷ Sayfa sayısının aşılmaması amacıyla VAR (1) modeline ait varsayımların sınıandığı testler çalışmaya eklenmemiştir. İstenildiği takdirde yazarlardan sonuçlar talep edilebilir.

Şekil 3: Etki-Tepki Fonksiyonları

Varyans ayrıştırması sonuçları kullanılarak Granger nedensellik testleri ile bulunan nedensellik ilişkisinin inceleme dönemi dışında da geçerli olup olmadığı belirlenmeye çalışılır. Şekil 4’de Varyans Ayrıştırma Analizi sonuçları görülmektedir. Varyans ayrıştırma analiz sonuçlarına göre iktisadi büyümede meydana gelen şokların %85 oranında kendi şoklarından kaynaklandığı, geriye kalan %15’lik kısmında uluslararası turizm talebinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Şekil 4: Varyans Ayrıştırma Sonuçları

5. Sonuç

Bu çalışmada uluslararası turizm talebi ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler zaman serisi analiz yöntemlerinden olan ve sıklıkla kullanılan Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere bu dönem için zaman serisi analizleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmemiştir. Yapılan Johansen Eşbütünleşme analizi test sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenlerin farkları kullanılarak yapılan Granger nedensellik test sonuçlarına göre uluslararası turizm talebinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Tespit edilen nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan etki-tepki fonksiyonları uluslararası turizm talebinin yaklaşık 1.5 dönem iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuç Terzi ve Pata'nın (2016) yaptığı çalışmayla örtüşmektedir. Ayrıca Oh (2005), Ghosh (2011), Şengönül, Karadaş, ve Koşaroğlu (2018), Çil Yavuz (2006), Öztürk ve Acaravcı (2009), Yamak vd., (2012) yaptıkları çalışmalarda da bu çalışmada olduğu gibi uzun dönemde turizm sektörü ile iktisadi büyüme arasında anlamlı ilişkilerin olmadığını göstermişlerdir. Bu sonuçların yanında bu çalışmadan farklı olarak Chao, Hazari, Laffargue, Sgro ve Yu, (2006), Capó, Font ve Nadal (2007) ve Romão, Guerreiro ve Rodrigues (2016) gibi çalışmalarda turizmin iktisadi faaliyetleri negatif etkilediğini gösteren sonuçlarda bulunmaktadır.

Türkiye'de uzun yıllardır turizm sektörü iktisadi büyümenin en önemli kollarından biri olarak görülmektedir. Bu durum dikkate alınarak ciddi yatırımlar ve tanıtım faaliyetleri de yapılmaktadır. Her ne kadar turizm politikalarında turizm sektörünün çeşitlendirilerek turizm faaliyetlerinin ülke geneline yayılması amaçlansa da uluslararası turizm talebinin yıllardır aynı bölgelere (Akdeniz Bölgesi, Ege Bölgesi) yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölgelerin ortak özelliği deniz turizminin en yoğun olduğu yerlerdir. Bulgulardan da görüldüğü üzere uluslararası turizm talebi sadece kısa dönemde incelenen dönem için iktisadi büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. İlerleyen yıllarda bu bölgelerin turizme aşırı bağımlı olmasından dolayı Hollanda Hastalığı ile karşı karşıya kalma tehlikesi bulunmaktadır. Sarıkamış Komşu ve Eban (2019) çalışmasında Hollanda hastalığının, turizm potansiyeli yüksek ve kıyı turizmi açısından zengin kaynaklara sahip ülkelerin büyük bir kısmında görüldüğünü ifade etmektedirler. Türkiye'nin de bu durumla karşı karşıya kalmaması için mutlaka önlemler alması gerekmektedir. Akdeniz ve Ege Bölgelerinde aşırı turizm yapılaşmalarının olduğu da göze çarpmaktadır. Bu sebeplerden dolayı turizm sektörünün iktisadi büyümeye uzun dönemde anlamlı etkisinin olmadığı düşünülebilir. Ayrıca yıllardır turist başına düşen harcamalarında değişmediği ve hatta 2015 yılından sonrada sürekli azaldığı bilinmektedir.

Yukarıda bütün bu sonuçlara dikkat edilerek; Türkiye'nin sahip olduğu kaynakların etkin bir şekilde dağıtılmasının ve doğrudan yabancı yatırımlarında turizmden ziyade diğer katma değeri yüksek sektörlerle yönlendirilmesi Türkiye'nin turizm sektöründen kaynaklı karşı karşıya kalmak üzere olduğu Hollanda Hastalığı'ndan kurtulmasına neden olacaktır. Bunların yanında turizm sektörü açısından sektörün mutlaka turizm politikalarında ifade edildiği gibi çeşitlendirilmesi ve dört mevsime yayılması sağlanarak turist başına düşen harcama miktarı artırılmalıdır. Ancak bu yapılırken sektörün planlı bir şekilde geliştirilmesi, turizm yatırımları yapılan bölgelerde bölgelerin taşıma kapasitelerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Son olarak turizme yatırım yapılırken diğer sektörlerle yapılacak yatırım ve teşviklerin fırsat maliyetleri göz önüne alınarak iktisadi karın iyice hesaplanması gerekmektedir. Tabi ki bu etki incelenen döneme göre değişebilir. Çünkü daha önce ve başka dönemler için yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere olumlu etkilerinde olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. O dönemlerde olumlu etkiye neden olan sebeplerde yeni yatırımlar yapılırken ve yeni turizm politikaları oluşturulurken göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altınar, A. (2019). "Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969- 2018)". *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, (2): 114-133.
- Arslan, A. (2008). "Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (24): 1–12.
- Arslantürk, Y., Balcılar, M., ve Özdemir, Z. A. (2011). "Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy". *Economic Modelling*, 28 (1–2): 664–671. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.06.003>
- Bahar, O. (2006). "Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı". *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2): 137–150.
- Bahar, O., ve Bozkurt, K. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2): 255–265.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2013). *Turizm Ekonomisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2908.
- Balaguer, J., ve Cantavella-Jordá, M. (2002). "Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case". *Applied Economics*, 34 (7): 877–884. <https://doi.org/10.1080/00036840110058923>
- Balıkçoğlu, E., ve Oktay, K. (2015). "Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi". *Sosyoekonomi*, 23 (25): 113–125. <https://doi.org/10.17233/se.80513>
- Bayramoğlu, T., ve Arı, Y. O. (2015). "The Relationship Between Tourism and Economic Growth in Greece Economy: A Time Series Analysis". *Computational Methods in Social Sciences*, (1): 89–93.
- Capó, J., Font, A. R. ve Nadal, J. R. (2007). "Dutch Disease in Tourism Economies: Evidence from the Balearics and the Canary Islands". *Journal of Sustainable Tourism*, 15 (6): 615–627. <https://doi.org/10.2167/jost698.0>
- Chao, C. C., Hazari, B. R., Laffargue, J. P., Sgro, P. M. ve Yu, E. S. H. (2006). "Tourism, Dutch Disease and Welfare in an Open Dynamic Economy. The Japanese Economic Review, 57 (4): 501–515. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5876.2006.00400.x>
- Chen, C. F. ve Soo, K. T. (2007). "Cost Structure and Productivity Growth of The Taiwanese International Tourist Hotels". *Tourism Management*, 28 (6): 1400–1407
- Çetintaş, H., ve Bektaş, Ç. (2008). "Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19 (1): 37–44.
- Çil Yavuz, N. (2006). "Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2): 162–171.
- Çınar, M., ve Ülker, B. (2018). "Ekonomik Büyüme ile Turizm Geliri Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Türkiye ve KKTC Örneği". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (2): 592–602.
- Çoban, O., ve Özcan, C. C. (2013). "Türkiye’de Turizm Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8 (1): 243–

- Dereli, D. D., ve Akiş, E. (2019). "Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016)". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (2): 467–478.
- Dücan, E., Şit, M., ve Şentürk, M. (2016). "Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 1–14.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation". *Econometrica*, 55 (2): 271-276.
- Ertuğrul, H. M., ve Mangir, F. (2015). "The Tourism-Led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Turkey". *Current Issues in Tourism*, 18 (7): 633–646.
<https://doi.org/10.1080/13683500.2013.868409>
- Fahimi, A., Saint Akadiri, S., Seraj, M., ve Akadiri, A. C. (2018). "Testing the Role of Tourism and Human Capital Development in Economic Growth: A Panel Causality Study of Micro States". *Tourism Management Perspectives*, 28: 62–70. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2018.08.004>
- Forsyth, P., Dwyer, L. ve Spurr, R. (2014). "Is Australian Tourism Suffering Dutch Disease? *Annals of Tourism Research*, 46: 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2013.12.003>
- Ghosh, S. (2011). "Examining Tourism-Led Growth Hypothesis for India". *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 4 (3): 347-355.
<https://doi.org/10.1504/IJICBM.2011.040169>
- Gövdeli, T. (2018). "Ekonomik Özgürlük, Turizm ve Ekonomik Büyüme: BRICST Ülkelerinde Konya Bootstrap Nedensellik Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı*, 379–390. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.451262>.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and CrossSpectral Methods, *Econometrica*, 37:424-438.
- Gül, H. ve Yerdelen Tatoğlu, F. (2019). "Turizm Talebinin Panel Çekim Modeli İle Analizi". *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (1): 49-60.
- Gunduz, L., ve Hatemi-J, A. (2005). "Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey?". *Applied Economics Letters*, 12 (8): 499–504. <https://doi.org/10.1080/13504850500109865>
- Holzner, M. (2011). "Tourism and Economic Development: The Beach Disease?" *Tourism Management*, 32 (4): 922–933. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.007>
- Inchausti-Sintes, F. (2015). "Tourism: Economic Growth, Employment and Dutch Disease". *Annals of Tourism Research*, 54: 172–189. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2015.07.007>
- Jalil, A., Mahmood, T., ve Idrees, M. (2013). "Tourism–Growth Nexus in Pakistan: Evidence From ARDL Bounds Tests". *Economic Modelling*, 35: 185–191.
<https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.06.034>.
- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3): 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to the Demand for Money". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2): 169-210.

- Johansen, S. (1991). "Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Model". *Econometrica*, 59 (6): 1551-1580.
- Karamelikli, H., ve Erkus, S. (2016). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Büyüme Oranı Üzerindeki Asimetrik Etkisi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (29): 1–15. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.20162922020>
- Karaoğlu, N. (2019). "Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin Dinamik Panel Veri Analizi". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4 (1): 85-101.
- Katırcıoğlu, S. (2009). "Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus". *Applied Economics*, 41 (21): 2741–2750. <https://doi.org/10.1080/00036840701335512>
- Kırca, M. ve Topal, M. H. (2017). "Türkiye’de Turizm Talebinin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Analizi". *BNEJSS Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 03 (02): 96-108.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E., ve Karaçor, Z. (2016). "Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı". *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi*, 23 (1): 203–215.
- Koens, A., ve Wood, R. C. (2017). "An Analysis of International Employment Levels in Hospitality Occupations Using Secondary Statistics". *International Journal of Tourism Research*, 19 (5): 496–504. <https://doi.org/10.1002/jtr.2122>
- Künü, S., ve Hopoğlu, S. (2015). "Turizm ve Sürdürülebilir Büyüme: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Doğu Karadeniz Bölgesi Sürdürülebilir Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 103-111.
- Lee, J. W., ve Brahmasrene, T. (2013). "Investigating The Influence of Tourism on Economic Growth and Carbon Emissions: Evidence From Panel Analysis of The European Union". *Tourism Management*, 38: 69–76. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.02.016>
- Liu, A. ve Wu, D. C. (2019). "Tourism Productivity and Economic Growth". *Annals of Tourism Research*, 76: 253–265.
- Nordin, S. (2003). *Tourism Clustering and Innovation Paths to Economic Growth and Development*. ETOUR European Tourism Research Institute.
- Nowak, J. J. ve Sahli, M. (2007). "Coastal Tourism and ‘Dutch Disease’ in a Small Island Economy". *Tourism Economics*, 13 (1): 49–65. <https://doi.org/10.5367/000000007779784452>
- Oh, C. O. (2005). "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy". *Tourism Management*, 26(1): 39–44. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.09.014>
- Özcan, C. C. (2015). "Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı İle Analizi: Türkiye Örneği". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46: 177–199.
- Özdemir, A. R. ve Öksüzler, O. (2006). "Türkiyede Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (16): 107–126.
- Özer, M. ve Kırca, M. (2014). "Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi". *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, 684–707.
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2009). "On The Causality Between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence From Turkey". *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 5 (25): 73–81.

- Özsağır, A. ve Akın, A. (2012). "Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41): 311-331.
- Pattullo, P. (1996). *Last Resorts The Costs of Tourism in the Caribbean*. Cassell.
- Payne, J. E. ve Mervar, A. (2010). "Research Note: The Tourism–Growth Nexus in Croatia". *Tourism Economics*, 16 (4): 1089–1094. <https://doi.org/10.5367/te.2010.0014>.
- Pham, T., Jago, L., Spurr, R. ve Marshall, J. (2015). "The Dutch Disease Effects on Tourism – The Case of Australia". *Tourism Management*, 46: 610–622. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.08.014>
- Romão, J., Guerreiro, J. ve Rodrigues, P. M. M. (2016). "Tourism growth and regional resilience: The 'beach disease' and the consequences of the global crisis of 2007". *Tourism Economics*, 22 (4): 699–714. <https://doi.org/10.1177/1354816616654243>
- Samırkaş Komşu, M., & Eban, F. (2019). "Hollanda Hastalığı ve Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1): 138–149.
- Sims, C. A. (1980). "Macroeconomics and Reality". *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 48 (1): 1-48.
- Sokhanvar, A. (2019). "Does Foreign Direct Investment Accelerate Tourism and Economic Growth within Europe?". *Tourism Management Perspectives*, 29: 86–96.
- Şahin, D. (2017). "Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14): 115-124.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A. ve Koşaroğlu, Ş. M. (2018). "Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi". *Journal of International Social Research*, 11 (60): 1123–1135. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2861>
- Tang, C. F. ve Tan, E. C. (2013). "How Stable is the Tourism-Led Growth Hypothesis in Malaysia? Evidence from Disaggregated Tourism Markets". *Tourism Management*, 37: 52–57. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.12.014>
- Terzi, H. ve Pata, U. K. (2016). "Türkiye'nin İktisadi Büyümesinde Turizm Sektörünün Katkısı". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48: 45–64.
- Topallı, N. (2015). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7 (14): 339–352.
- Tüleykan, H. (Nisan 2017) "Turizm Ekonomisi ve Sürdürülebilirlik". 3. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, Bişkek / Kırgızistan*: 964-980.
- Yalçınkaya, Ö. ve Karabulut, K. (2017). "Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Dönemsel ve Yapısal Kırılmalı Bir Zaman Serisi Analizi (1965-2016)". *Journal of International Social Research*, 10 (52): 1231–1248. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1976>
- Yamak, N. Tanrıöver, B., ve Güneysu, F. (2012). "Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (2): 205–220.
- Zortuk, M. ve Yıldız, A. (2018). "E-7 Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Panel Nedensellik Analizi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (58): 130–142.

TÜRKİYE’DE SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİĞİN MEKÂNSAL EŞİTSİZLİĞİ*

Güner TUNCER¹

Öz

Sosyo-ekonomik gelişmişlik demografi, teknoloji, sağlık, eğitim, ekonomik kalkınma, mali kapasite, rekabetçi yapı ve yaşam kalitesi gibi parametreleri içermekte ve bu parametrelere ait veriler ile toplumsal ihtiyaçların neler olduğu ve ne ölçüde giderildiği hakkındaki bilgileri bölge düzeyinde verebilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik ülke içerisinde bölgelerarası farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi farklılıkları azaltmakta mıdır? sorusuna cevap bulmaktır. Bu amaç için yakınsama analizi uygulanmış olup 2003-2011 dönemi için Türkiye’de iller arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik yakınsaması bulunamamıştır. Bu durum Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde bölgesel bir ayrışmanın varlığını işaret etmekte ve bölgelerarasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı makasının kapanmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik, Bölgesel Eşitsizlik, Yakınsama

REGIONAL DISPARITIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY

Abstract

Socio-economic development includes parameters such as demography, technology, health, education, economic development, fiscal capacity, competitive structure and quality of life, and can give information about these parameters and the extent to which social needs are met and to what extent they are met. Socio-economic development may vary across regions within the country. The aim of this study is to answer the question do interregional differences in socio-economic development level of Turkey reduce? Convergence analysis has been applied for this purpose in Turkey for the period 2003-2011 and socio-economic convergence between the provinces could not be found. This situation indicates the existence of a regional divergence in the level of socio-economic development in Turkey and clippers of interregional socio-economic development disparities do not close.

Keywords: Socio-Economic Development, Regional Disparities, Convergence

Jel Codes: O1, R1, R58

*Bu çalışma “Kamu Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisinin Mekânsal Analizi: Türkiye Uygulaması” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr.Öğr.Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, guner.tuncer@dpu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 03.10.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 23.12.2019

Giriş

Sosyo-ekonomik gelişmişlik ülke içerisinde bölgelerarası farklılıklar gösterebilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik demografi, teknoloji, sağlık, eğitim, ekonomik kalkınma, mali kapasite, rekabetçi yapı ve yaşam kalitesi gibi parametreleri içermekte ve bu parametrelere ait veriler ile toplumsal ihtiyaçların neler olduğu ve ne ölçüde giderildiği hakkındaki bilgileri bölge düzeyinde verebilmektedir.

Bölgesel eşitsizliği ifade eden en önemli göstergelerden biri sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, içerisinde sadece ekonomik büyümeyi değil aynı zamanda bir toplumun sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel gelişimini de barındırmaktadır. Sosyal, siyasal, ekonomik, coğrafi başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak Türkiye sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından bölgesel eşitsizliğe sahiptir. Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının azalıp azaltmadığını tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Türkiye’de bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltıp azaltmadığını tespit etmek için çalışmada mutlak yakınsama analizi uygulanmıştır. Çalışmanın devamında sosyo-ekonomik gelişmişliğin tanımı, göstergeleri ve yakınsama analizi yer almaktadır.

1.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Tanımı

Sosyo-ekonomik gelişmişlik kavramını tanımlayabilmek için öncelikle ekonomik büyüme ve kalkınma olgularını açıklamak gereklidir. Ekonomik büyüme belli bir dönem sonrasında milli gelirden meydana gelen artış veya belli bir dönem sonrasında kişi başına düşen milli gelirdeki artıştır (McConnell & Brue, 2008). Kalkınma, salt üretimin ve kişi başına gelirin artışından ibaret olmayıp sosyo-ekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesi, geliştirilmesi anlamına gelmektedir (İldırar, 2004). Kalkınma üzerine yapılan ilk çalışmalar genellikle kişi başına düşen milli gelir artışı ve bileşenleri ile ilgilenmişlerdir (Khan, 1991). Kalkınma sadece ekonomik faktörlerle açıklanabilecek olan bir olgu değildir. Ekonomik faktörlerle birlikte ekonomik olmayan faktörler de kalkınmanın gerçekleştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Kalkınma olgusunu açıklamada iki genel yaklaşım öne çıkmaktadır (Myint, 1980; Szirmai, 2005):

- **Yoksullukla mücadele:** Bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki yaygınlaşmış yoksulluk, açlık ve sefalet problemleri üzerine ve kısa dönemde bu durumu iyileştirmeyi gerçekleştirmek için ne yapılabilir sorusuna odaklanmıştır.
- **Uzun dönem ekonomik ve sosyal kalkınma analizi:** Bu yaklaşım, sosyo-ekonomik kalkınma dinamikleri üzerinde uzun dönemde etkiye sahip olan faktörleri daha iyi anlayabilmek için farklı ülkelerdeki, bölgelerdeki ve tarihsel dönemlerdeki kalkınmayı karşılaştırma üzerine yoğunlaşmıştır.

Gelir artışlarıyla ölçülen ekonomik büyüme, toplumsal gelişmişliği yeterince açıklayamadığından, yalnızca talep genişlemesini açıklayabilen dar kapsamlı bir parametre olarak düşünülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, ulusal kalkınma sürecinde ekonomik büyüme olgusunun tek başına yeterli olmadığını, bunun hayatın diğer alanlarındaki sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarda dengelenmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Bir yönüyle sürdürülebilir kalkınma anlayışının yolunu açan bu gelişmeler, bakış açısını ekonomik büyümeden toplumsal gelişmeye doğru yönlendirmiştir (Dincer, et al., 2003; Dinçer, et al., 1996).

Büyüme modellerinde yer alan teorik yaklaşımlar yapısal ve nitel değişimleri inceleme konusu olarak ele almamıştır. Kalkınma kavramı ise genellikle az gelişmiş ülkelere özgü olarak kullanılmıştır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki büyüme ve niteliksel değişimi birlikte kapsayan yaklaşım sosyo-ekonomik gelişme kavramını oluşturmuştur (Erkan, 1998).

Jaffee (1998)’e göre sosyal davranış ve sosyal değişimin değişmez kanunları bulunmamaktadır. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmişlik tamamen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Sosyal değişimlerin nedenleri ve sonuçlarının analizi, akademik sosyal bilimin geleneksel sınırlarını

kaldırmayı gerektirir. Her bir sosyal bilim dalı disiplinler arası çalışmalara katkıda bulunmak için birikime sahiptir. Sosyo-ekonomik değişimler bireysel algılamaları ve inanışları, kültürel motifleri, ekonomik organizasyonları, üretim ve dağıtım yöntemlerini, sosyo-politik düzenlemeleri ve uluslararası ekonomiyi biçimlendirir veya bunlar tarafından biçimlenir. Bu nedenle kalkınma süreci çok geniştir ve tüm toplumu kapsar. Sosyal düzen ve kurumları dikkate almak gereklidir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, mal ve hizmetleri yeterli olacak ve artacak bir şekilde verimli ve etkin üretebilme, sermaye biriktirme, üretimin getirilerini göreceli olarak eşit bir şekilde dağıtabilme yeteneğini ifade eder. Yoksullarla zenginler arasındaki açık, gelişmişlik ve az gelişmişlik ya da birinci ve üçüncü dünya ülkeleri, bu sosyo-ekonomik kapasitelerdeki değişimleri belirtmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin üretim, birikim ve dağıtım süreçlerini kapsamı geniş çapta kabul görürken, kalkınma çalışması büyük ölçüde belirli sosyolojik kavramlar ve ekonomik ölçümlerden etkilenmiştir. Sosyolojik çalışmalar, sosyal değişimin daha geniş süreci olarak gelenekselden modern dönüşümü vurgulamaktadır. Buna karşılık iktisatçılar, kalkınma görüşünü ekonomik büyüme ile ifade etmeye eğilimlidirler. Bu bakış açılarının her biri sosyo-ekonomik gelişmenin çağdaş tanımlamasını şekillendirmiştir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik insanların yaşam kalitesini artıran çok boyutlu bir süreçtir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel hakların, kalkınma faydalarının ve fırsatlarının eşit dağıtılmasının, cinsiyet eşitliğinin, yoksulların ve ötekileştirilmişlerin güçlendirilmesinin tatminkâr olmasını gerektirmektedir (Ohlan, 2012). Özet bir ifadeyle sosyo-ekonomik gelişmişlik, sosyal sistemin tamamının yükselme eğilimidir (Myrdal, 1977).

Sosyo-ekonomik gelişmişlik aynı zamanda bir ülkenin ekonomik ve sosyal olmak üzere iki boyuttan oluşan genel ülke performansını temsil etmektedir. Ekonomik performansı artırmak için toplumun tüketim değişkenlerini elde edebilme kapasitesini iyileştirmek, ekonomik refahın gelişmesini sağlayacaktır. Sosyal performansı artırmak için ise toplumun çalışma imkânları, eğitim kalitesi, sosyal altyapı vs. sosyal değişkenlerini iyileştirmek, sosyal refahın gelişmesini sağlayacaktır (Cuffaro, et al., 2006). Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak sosyo-ekonomik gelişmişlik şu şekilde tanımlanabilir:

Bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme, satın alma gücü artışı ve adil gelir dağılımı performansı sağlaması ile birlikte vatandaşlarına sunduğu eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, enerji, kültürel vb. hizmetlerin kalitesini ve erişilebilirliğini toplumun tüm kesimine yayılacak şekilde artırması ve bunu gerçekleştirirken adalet, demokrasi, fırsat eşitliği ve insan hakları ilkelerine bağlı olmasıdır.

2.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri

Sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri temel olarak ekonomik ve sosyal göstergeler olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin analizinde ekonomik göstergelerle birlikte sosyal göstergelerin yoğun bir şekilde kullanımı 1970'lerin başında UNESCO (1974, 1976), UN (1975), UNRISD (1978, 1979) ve OECD (1973, 1977) gibi uluslararası ajansların öncü katkıları ile başlamıştır.

Sosyo-ekonomik gelişmişliğin ölçümünde sağlık, beslenme, konut edinme, gelir dağılımı, sosyal ve kültürel gelişimin diğer yönleri gibi sosyal göstergelerle birlikte, sanayi, ulaşım ve iletişimin gelişimi ve diğer genel ekonomik faaliyetler gibi ekonomik göstergeler genel olarak kullanılmaktadır. Günümüzde ise kişi başına düşen milli gelir (satın alma gücü paritesi), yoksulluk sınırı altındaki kişi sayısı, yetersiz beslenme verileri, istihdam verileri, yaşam süresi, bebek ölümleri, doktor sayısı, hemşire ve hastane yatak sayısı, enerji tüketimi, okuryazarlık oranı, eğitim yılı, gelir dağılımı verileri, karayolu ve demiryolu ağı verileri, temiz suya erişim, fırsat eşitliği, insan hakları vb. göstergeler sosyo-ekonomik gelişmişliğin göstergeleri olarak ele alınabilmektedir.

Tespit edilen ve ölçümü yapılan göstergeler neticesinde oluşan veriler ile bir toplumda sosyo-ekonomik gelişimin sağlanmasında cevaplanması gereken temel sorular oluşturulabilmektedir. Bu

sorular şu şekilde sıralanabilir (Szirmai, 2005): Fakir ülkelerdeki kişi başına düşen gelirin gelişimini, yaşam koşullarını ve yaşam standartlarını, söz konusu olabilecek faktörler nasıl etkilemektedir? Hangi faktörler sosyo-ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır? Hangi faktörler sosyo-ekonomik kalkınmayı engellemektedir? Gözlenen gelişimlerin ve trendlerin açıklamaları nelerdir? Bölgelerarası ve tarihsel dönemler arası farklılıklar nasıl açıklanabilir ve yorumlanabilir?

Yukarıda bahsedilen sorulara ve ülkenin kendi iç, dış ve küresel dinamikleri ile oluşabilecek olan sorulara cevap verilmesi ve soruların çözümü yönünde adımlar atılması sadece ekonomik politikalarla değil aynı zamanda ekonomik olmayan özellikle sosyal yönlü politikalarla başarılı olunabilir.

Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi ilk defa 1970 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından 53 sosyo-ekonomik gelişmişlik kıstasını dikkate alarak bir endeks oluşturmuş ve iller gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmıştır. DPT bu çalışmalarına her beş yılda bir devam etmiştir (Dincer, 2001). DPT en son 2003 yılında iller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) oluşturmuş ve teşkilat 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı’na dönüştürülmüştür. 2003-2011 dönemi içerisinde sadece 2004 yılında ilçe bazında bir SEGE çalışması ayrıca yapılmıştır. Kalkınma Bakanlığı, 2011 yılındaki çalışması ile illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksini yeniden düzenlemiştir.

DPT tarafından gerçekleştirilen 2003 yılı illerin SEGE çalışmasında 58 değişken kullanılarak temel bileşenler analizi ile illerin SEGE’si tahmin edilmiştir (Dincer, et al., 2003). SEGE 2003 çalışmasında kullanılan 58 değişken demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri olmak üzere 10 kategoride toplanmıştır.

SEGE 2003 çalışması ile *“ekonomik ve sosyal gelişmenin ülke genelinde dengeli dağılımından söz edilmesi mümkün değildir. Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması konusunda, özendirici nitelikte tedbir ve uygulamalar özel sektörü yeteri kadar harekete geçirememekte ve bölgelerarası göç önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Bu konuda, ülke ekonomisinin en kıt kaynağı olan sermayenin etkin kullanımı da dikkate alınarak geliştirilecek bölgesel gelişme politikalarına olan ihtiyaç devam etmektedir”* (Dincer, et al., 2003) genel sonucuna ulaşmıştır.

SEGE 2011 çalışması demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2009-2010 yıllarına ait 61 değişken kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin seçiminde ilin ülke içindeki ekonomik ağırlığı ve potansiyeli, sosyal gelişmişlik seviyesi, ortalama bireysel refah düzeyi, il ölçeğinde ekonomik ve sosyal gelişmişlik ile bireysel refah arasındaki kümülatif denge ve veri teminine ilişkin süreklilik hususları gözetilmiştir. SEGE 2011 çalışmasında da temel bileşenler analizi kullanılarak il sıralamaları elde edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2012). Bu çalışma ile *“illerin iktisadi ve sosyal kalkınma yolundaki performanslarının izlenmesi mümkün hale geldiği belirtilmiştir. SEGE çalışmasının sonuçları özellikle; bölge, il ve ilçe düzeyinde karşılaştırmalı politika tespitinde ve uygulamasında kullanılacağı aynı zamanda SEGE çalışmasının belediyelere ve il özel idarelerine kaynak tahsis edilmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının personel atamaları ve özlük haklarının düzenlenmesi ile kalkınma ajansları merkezi bütçe paylarının belirlenmesi gibi bölgesel niteliği olan kamu politikalarının uygulanmasında da önemli bir kıstas olarak kullanılacağı açıklanmıştır”* (Kalkınma Bakanlığı, 2012).

3.Sosyo-Ekonomik Gelişmişliğin Yakınsama Analizi

3.1.Yakınsama Teorisi

İktisat literatüründe görece yoksul ülkelerin ya da bölgelerin daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olup olmayacağı önemli tartışmalardan biridir. Neoklasik büyüme modelinde kişi başına düşen gelirin büyüme oranı, ele alınan dönemin başlangıcındaki kişi başına gelir düzeyi ile ters yönlü bir korelasyon katsayısı ile hareket etmekte olup, eğer ülkelerin ya da

bölgelerin fayda ve üretim fonksiyonları benzer yapıdaysa görece yoksul ülke veya bölgeler daha zengin olanlardan daha yüksek bir büyüme oranına sahip olacaktır ve bu durumda kişi başına düşen gelir düzeyinde yakınsama sürecini yaratan bir mekanizmadan neoklasik büyüme modeli çerçevesinde söz edilebilmektedir (Ateş, 1996).

Neoklasik büyüme modeli Frank Ramsey (1928), Robert M. Solow (1956), Trevor Swan (1956), David Cass (1965) ve Tjalling C. Koopmans (1965) tarafından geliştirilmiştir. “Neoklasik büyüme modeline göre bir ekonomi eğer başlangıç sermaye-emek oranı, durağan durum sermaye-emek oranından küçükse diğer ekonomilerden daha hızlı büyür. Yeniden üretilebilir sermayenin düşük başlangıç düzeyi, hızlı büyüme ve hızlı sermaye birikimi ile sonuçlanır. Sermaye ve emeğin uluslararası hareketliliği, kaynakları bol faktörlü alanlardan kıt faktörlü alanlara taşıyarak yakınsama sürecini kolaylaştırır. Bu nedenle iki ekonomi eğer her yönden özdeş ise ya da eğer biri ötekinin durağan durumuna yükselmişse, aynı kişi başı reel gelir düzeyine sahip olacaklardır. Bu durumda büyüme oranı ülkelerin durağan duruma uzaklıkları ile negatif ilişki içindedir. Neoklasik büyüme modelinde kabul edilen varsayımlar nedeniyle ülkeler durağan durum gelir düzeyine yakınsama eğilimi içindedirler” (Ceylan, 2010).

Genel bir kavram olarak yakınsama, belirli ekonomik değişkenlerin gelişiminde ülkeler veya bölgeler arasında farklılığın daralması olarak tanımlanabilir (Gezici & Hewings, 2004). Yakınsama hipotezi ile ilgili tartışmalar zaman zaman çok farklı yakınsama yorumlarına neden olmuş ve araştırmacılar tarafından çeşitli yakınsama kavramları geliştirilmiştir. Mikro-makro yakınsama, yakalama ve yakınsama, ülke içi ve ülkeler arası yakınsama, büyüme oranlarında ve gelir düzeyinde yakınsama, β (beta) ve σ (sigma) yakınsaması, koşulsuz ve koşullu yakınsama, koşullu ve kulüp yakınsaması, gelir ve toplam faktör verimliliği yakınsaması, deterministik ve stokastik yakınsama bunlardan bazılarıdır (Ceylan, 2010).

Genellikle birçok çalışmada Barro ve Sala-i-Martin (1995) tarafından tanımlanan neoklasik büyüme modeli kullanılmıştır. Bu model aynı zamanda β (beta) yakınsama modeli olarak da adlandırılmakta ve literatürde geniş bir çapta incelenmektedir. Temel olarak β yakınsaması bir bölgenin GSMH büyüme oranı derecesinin, başlangıç seviyesi (mutlak β yakınsaması) ile ve eklenen koşullandırılmış açıklayıcı değişkenler grubu ile (koşullu β yakınsaması) ilişkilendirilmesidir (Dall'erba & Gallo, 2008).

Barro ve Sala-i-Martin tarafından tanımlanan neoklasik büyüme modelindeki yakınsama şu şekilde formülize edilir (Barro & Sala-i-Martin, 1992; Barro & Sala-i-Martin, 1995; Barro, et al., 1995; Barro & Sala-i-Martin, 2004):

$$(1/T)\log(y_{iT} / y_{i0}) = a - [(1 - e^{-\beta T}) / T] \log(y_{i0}) + w_{i0,T} \quad (1)$$

$w_{i0,T}$, 0 ile T zamanı arasındaki hata terimini ve $\log(y_{i0})$ başlangıç gelir seviyesini formülde temsil etmektedir. Denklem sadece başlangıç seviyesi ile ilişkili olduğu için mutlak (koşulsuz) yakınsama söz konusudur. Bu teorik açıklamalardan sonra literatür aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Bivand ve Brunstad (2002) Batı Avrupa bölgesi için yapmış oldukları çalışmada tarımsal desteğin yakınsama üzerine olumsuz etkisi olduğunu tespit etmişler, Fingleton (2001) 178 Avrupa Birliği Bölgesi üzerine yapmış olduğu analizde Avrupa Birliği'nden finansal olarak yüksek yardım alan bölgeler daha hızlı çıktı büyümesine sahipken verimlilik seviyesi ve büyüme oranının tüm Avrupa Birliği bölgelerinden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu durumun aynı zamanda teknoloji eşitsizliğini azalttığını da saptamıştır.

Ying (2000) Çin üzerine yaptığı çalışmada ekonomik taşma etkilerinin çok belirgin olduğunu özellikle Guangdong bölgesinden bu bölgeye komşu olan Hainan ve Guangxi liman bölgelerine doğru anlamlı bir yayılma örüntüsü ve Hunan ve Jiangxi bölgelerinde kutuplaşma örüntüsü olduğunu tespit etmiştir.

Gezici ve Hewings (2004) 1980-1997 dönemi için Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada bölgeler boyunca bir yakınsama kanıtı elde edememiş fakat yüksek seviye mekânsal bağımlılığın varlığını ortaya çıkarmışlardır.

Rey (2001) ABD örneğinde elde edilen bulguların bölgesel gelir dağılımı üzerinde coğrafyanın etkisi olduğunu belirtmiştir. Rey ve Montouri (1999) bölgesel gelir yakınsamasında mekânsal etkilerin rolüne dair kanıtlara ulaşmışlardır. Aroca vd. (2006) 1952-1999 dönemi için Çin’de gelir dağılımının yakınsamadan tabakalaşmaya doğru ve tabakalaşmadan da kutuplaşmaya doğru gittiği yönünde kanıtlara ulaşmışlardır.

Magalhaes vd. (2005) Brezilya örneğinde yapmış oldukları çalışmalarında mekânsal ekonometri tekniklerini kullanarak yakınsama olgusunu 1970-1995 dönemi için incelemişler ve sonuçların Brezilya’da yakınsama olmasına rağmen bu durumun küresel yakınsama sürecinden çok bölgesel olayların muhtemelen bazı kulüp yakınsama türlerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Yıldırım (2004) bölgesel devlet politikalarının ekonomik yakınsama üzerindeki etkisini 1990-2001 dönemi için Türkiye özelinde incelemiş ve coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon analizini de kullanarak mekânsal etkileri de araştırmıştır. Çalışmada değişkenlerden biri olan kamu yatırım harcamalarının gerek geleneksel beta yakınsamasında gerek coğrafi ağırlıklandırılmış modelde yakınsama üzerinde anlamlı olmadığı belirtilmiştir.

Bakış vd. (2008) yatırım harcamaları, sağlık harcamaları, askeri harcamalar, ulaşım ve iletişim harcamaları, araştırma ve geliştirme harcamalarından oluşan kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında gecikmeli ampirik ilişkiler tespit etmişlerdir. Bulunan ilişkiler, içsel büyüme mekanizmalarının varlığını kanıtlamak için gerekli ancak yetersiz koşulları oluşturmaktadır. Kamu yatırım harcamaları, eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki gözlemlenirken askeri harcamalar ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Öcal ve Yıldırım (2010) coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon yöntemi kullanarak 1987-2001 dönemi için Türkiye’de terörizmin ekonomik büyümeye olan etkisini iller bazında incelemişlerdir. Bulgulara göre geleneksel yakınsama modelinde terörizmin ekonomik büyümeyi aksattığı, coğrafi ağırlıklandırılmış sonuçlara göre il etkilerinin, batı illerine göre karşılaştırıldığında doğu ve güneydoğu illerinde daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

Önder vd. (2010) Türkiye’de 1980-2001 dönemi NUTS-2 düzeyi için yaptıkları çalışmada kişi başına düşen kamu sermaye stokunun kişi başı gelir üzerinde pozitif etkisi olduğunu fakat ulaşım sermaye stokunun negatif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Elveren (2012) 1963-2007 dönemi için Türkiye’de yapılan savunma harcamaları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ampirik bulgular ile yüksek askeri harcamaların Türkiye’de gelir dağılımını bozduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ateş (2001) çalışmasında kamu harcamalarının milli gelir gelişim sürecinde düzey etkilerine yol açtığını fakat içsel büyüme modellerinin öne sürdüğü büyüme etkisi tezini desteklemediğini belirtmiştir. Sağbaş (2002) Türkiye’de kamu harcamalarının yakınsamaya pozitif bir katkıda bulunduğu dair bulgu elde edilemediğini, Saruç vd. (2007) yaptıkları çalışmada kamu harcamaları yakınsaması analizi bulgularının Türkiye’de şehirlerarasında kamu harcamaları farklılıklarının azalması yönünde pozitif gelişme gösterdiğini belirtmekle beraber bu gelişmenin niceliksel olduğunu, ideal bir yakınsama olması için niceliksel ve niteliksel olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sağbaş ve Kaya (2009) kamu harcamalarının Türkiye’de bölgesel dağılımının dinamik yapısını yakınsama analizi ile incelemişler ve toplam kamu harcamalarında yakınsama bulgusunu elde etmişler fakat eğitim ve sağlık harcamalarının dağılımında 2004-2007 dönemi için dengesizliğin arttığını gözlemlemişlerdir.

Yamanoğlu (2007) 1990-1995, 1990-2001 ve 1995-2001 dönemleri için Türkiye üzerinde yaptığı mutlak yakınsama analizi sonuçlarına göre 1990-1995 dönemi hariç diğer iki dönemde yakınsama

tespit etmiştir. Çalışmada yapılan koşullu yakınsama sosyo-ekonomik değişkenlerden biri olarak kişi başına düşen kamu yatırım harcamalarını analize dâhil edilmiş ve yakınsamaya katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım ve Öcal (2012) Türkiye’de 1990-2006 dönemi için yaptıkları çalışmada gelirin ve okullaşma oranının artması iller bazında ortalama terör seviyesini azaltma, işsizliğin artması ise artırıcı eğilimde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada yapılan coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon sonuçlarına göre, kişi başına gelir ve eğitimin iller bazında etkisi batı bölgesi ile karşılaştırıldığında doğu ve güneydoğu illerinde daha belirgindir. Ayrıca bazı araştırmacılar doğu-batı ikileminin terörizmin temel nedeni olduğunu ve devletin politikalarını revize ederek bölgelerarası farklılığı gidermesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Çalışkan vd. (2011) Türkiye’de 1996-2003 döneminde 76 il için yaptıkları çalışmalarında kamu harcamalarının sosyo-ekonomik gelişme üzerine etkisini araştırmışlardır. Sağlık, eğitim, tarım, ulaşım, iletişim ve diğer yatırımlar olarak belirlemiş oldukları değişkenlerin sosyo-ekonomik gelişme üzerine olan etkisi en küçük kareler yöntemi ve parametrik olmayan regresyon modelleri ile çalıştırılmıştır. Her iki metodun da sonuçlarına göre eğitim yatırımlarının illerin sosyo-ekonomik gelişmişliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu diğer yatırımların bu dönem içerisinde anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir.

Doğruel ve Karaman (2008), Karaman ve Doğruel (2011) Türkiye’de 1990-2000 ve 2004-2008 dönemleri için üniversitelerin ve havaalanlarının bölgesel yakınsama etkisi üzerine yaptıkları çalışmalarında yerel üniversitelerin 2000 yılına kadar tüm bölgelerde pozitif yayılma etkisine sahip olduğunu, 2004-2008 dönemi için bu etkilerin gözlemlenmesinin çok erken olduğunu belirtmişlerdir. Üniversitelerin harcama etkilerinin düşük gelirli illerde sınırlı olduğunu bu nedenle düşük gelirli bölgeler için harcama etkileri sınırlı iken üniversitelerin bilgi etkisinin yaygın olduğunu söylemenin mümkün olduğunu da belirtmişlerdir. 1990-2000 dönemi için düşük gelirli bir ilde var olan havaalanının bölgesel büyümede anlamlı bir etkiye sahip olduğunu fakat bu etkinin 2004-2008 döneminde gözlemlenemediğini aktarmışlardır. Birinci dönem için üniversitelerin imalat sektöründe pozitif dışsallıklar oluşturduğunu, özellikle yüksek gelirli illerde bilgi temelli işbirliğinden yararlandığı vurgulanmıştır. Üniversite harcamalarının tüm bölgelerdeki hizmet sektörüne etkisi bulunmaktadır. Hizmet sektörü kapsamında yapılan üniversite harcamaları tüm illerde talebi canlandırmakta ve dışsallıklar oluşturmaktadır. Benzer pozitif ve anlamlı etki hava ulaşımı içinde bulunmakta fakat sadece düşük gelirli bölgeler için gözlemlenebilmektedir. Ayrıca ikinci dönem için havaalanlarının yakınsama üzerine güçlü bir etkisi tespit edilememiştir.

Zhang ve Fan (2000), Zhang ve Fan (2004) Çin’de 1978-1995 dönemi için 25 eyaleti kapsayan çalışmalarında yol, eğitim, sulama, elektrikleendirme, kırsal telefon hatları ve tarımsal ar-ge sermayesi gibi kamusal yatırım mallarının tarımsal ve tarımsal olmayan milli hâsıla üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bulgulara göre az gelişmiş olan batı bölgelerinde yapılacak kamu yatırımlarının artması bölgesel farklılığı azaltabilecektir. Devletin liman bölgelerine yatırım yapmaya meyilli olması bölgesel eşitsizliği daha da artıracığı ifade edilmiştir. Çalışmada genel sonuç olarak, batı bölgelerine yapılacak olan kırsal eğitim ve tarımsal ar-ge yatırımlarının bölgesel eşitsizliği azaltmada en uygun etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.Yakınsama Analizi Sonuçları

Türkiye’de coğrafi, tarihsel, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel vb. nedenler bölgesel eşitsizliğin oluşmasına neden olabilmektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik bir toplumun ekonomik ve sosyal boyutunu aynı anda ifade edebilmekte ve bu göstergede meydana gelen bölgesel eşitsizlik toplumun sosyal ve ekonomik refahını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Gezici ve Hewings (2004) bölgelerarası eşitsizliğin varlığının uzun bir dönemdir Türkiye’de bölgesel kalkınmanın temel konularından birisi olduğunu belirtmiş ve genel bir kavram olarak yakınsamayı, belirli ekonomik değişkenlerin gelişiminde ülkeler veya bölgeler arasında farklılığın daralması olarak

tanımlamıştır. Türkiye'nin bölgesel eşitsizliği öneminden ve yukarıda ifade edilen yakınsama tanımından yola çıkarak bu çalışmada yakınsama analizi sosyo-ekonomik gelişmişliğe uyarlanmıştır.

2003-2011 dönemi içerisinde Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin iller bazında daralması gerçekleşmiş midir? veya başka bir ifadeyle SEGE değeri düşük olan iller, SEGE değeri yüksek olan illeri yakalayabilmiş midir? sorusuna cevap bulabilmek için aşağıda belirtilen mutlak (koşulsuz) yakınsama modeli kullanılmıştır. Model Barro ve Sala-i-Martin'in (1995, 2004) modelinden uyarlanmıştır.

Aşağıdaki denklemde $SEGE_{i,0}$ SEGE'nin i bölgesi için başlangıç seviyesini, $SEGE_{i,T}$ i bölgesinin T dönemindeki değerini, α sabit katsayıyı ve $\varepsilon_{i,0,T}$ hata terimini ifade etmektedir. β katsayısının negatif ve anlamlı olması yakınsama olduğunu ifade eder (Gezici & Hewings, 2004).

$$(1/T) \log(SEGE_{i,T} / SEGE_{i,0}) = \alpha + \beta_0 \log(SEGE_{i,0}) + \varepsilon_{i,0,T} \quad (3)$$

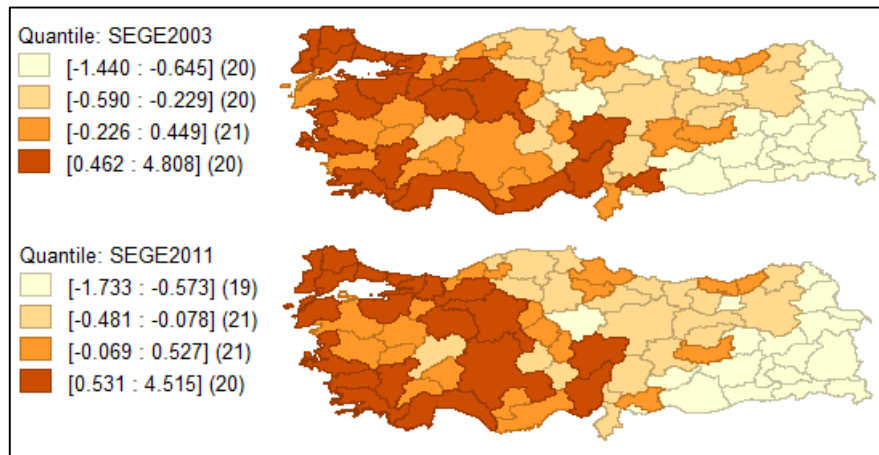
Tablo 1: Mutlak Yakınsama Sonuçları

Değişken	Katsayı	Olasılık
CONSTANT	0,02085332	0,0197325
SEGE2003	0,007571725	0,5235609
R-kare	0,00517	

Mutlak yakınsama analizi sonuçlarına göre SEGE2003 değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamsız çıkmıştır. Bu durumda 2003-2011 dönemi içerisinde iller arasında sosyo-ekonomik gelişmiş açısından bir yakınsama tespit edilememiştir. Bu durum Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinde bölgesel bir ayrışmanın varlığını da işaret etmektedir.

4.Sonuç

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sosyal sistemin tamamının yükselme eğilimi olması nedeniyle bir toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksinde meydana gelecek iyileşmeler yaşam kalitesinin sadece ekonomik değil diğer parametreler yönünden de gelişme kaydettiğini gösterecektir. Bir ülke içerisindeki sosyo-ekonomik gelişmişlik maalesef homojen bir yapıya sahip değildir. Sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, coğrafi ve çeşitli faktörlere dayalı olarak sosyo-ekonomik gelişmişlik bölgesel farklılıklar göstermektedir. Bu farklılık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde önemli bir bölgesel ayrışmanın oluşmasına neden olabilmektedir.

Yukarıdaki harita da görüldüğü gibi 2003 ve 2011 yıllarına ait sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi Türkiye'de bölgeler arasında ciddi bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Bu dağılım haritasında koyu renkte olan bölgeler diğer bölgelere kıyasla daha yüksek bir sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi değerine sahiptir. Gerek 2003 gerek 2011 yılında doğu ile batı bölgelerinde yer alan iller

arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı ve bölgesel ayrışması görsel olarak da gözlemlenebilmektedir. Acaba 2003-2011 dönemi içerisinde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığı makası daralmış mıdır? Bu soruya yanıt bulabilmek için çalışmada mutlak yakınsama analizi uygulanmıştır. Mutlak yakınsama sonuçlarına göre 2003-2011 döneminde sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bir yakınsama elde edilememiştir. Başka bir ifadeyle bu dönemde Türkiye’de iller arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı daralmamış veya aradaki makas kapanmamıştır.

Bu çalışma ile Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bölgesel farklılıklarının azalıp azalmadığının tespiti yapılarak bir durum değerlendirmesi ortaya konmuş ve bu farklılığın kapanmamasına neden olan veya kapanmasını sağlayacak faktörlerin çeşitli yöntemlerle analiz edilebilmesi için temel bir girdi oluşturulmuştur. Bu tarz çalışmaların daha da geliştirilebilmesi ve farklılaştırılabilmesi için Kalkınma Bakanlığı, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarını tamamlayarak araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır. Yapılacak olan araştırmalar gerek uygulanan hangi politikaların başarılı veya başarısız olduğunu ortaya koyabilecek ayrıca hangi politikaların hayata geçirilmesi gerektiği yönünde politika yapıcılara tavsiyeler oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aroca, P., Guo, D. & Hewings, G. J. D., 2006. *Spatial Convergence in China: 1952-99*, Helsinki: UNU-WIDER Research Paper No. 2006/89.
- Ateş, S., 1996. Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), pp. 79-103.
- Ateş, S., 2001. *Kamu Harcamaları ve Vergi Politikalarının Uzun Dönemli Büyüme Sürecine Etkileri: Yeni İçsel Büyüme Modelleri Açısından Bir Bakış ve Türkiye Örneği*, Ankara: Working Paper presented in International METU Conference in Economics V September, 10-13, 2001.
- Bakış, O., Jobert, T. & Tuncer, R., 2008. *Kamu Harcamaları ve Büyüme, Zaman Serileri Analizi*, İstanbul: BETAM Kamu Harcamalarının Bileşiminin Büyüme ve Refah Etkileri.
- Barro, R. J., Mankiw, N. G. & Sala-i-Martin, X., 1995. Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth. *The American Economic Review*, 85(1), pp. 103-115.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 1992. Convergence. *Journal of Political Economy*, 100(2), pp. 223-251.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 1995. *Economic Growth*. 1. dü. New York: McGraw-Hill.
- Barro, R. J. & Sala-i-Martin, X., 2004. *Economic Growth*. 2. Edition dü. London: The MIT Press.
- Bivand, R. S. & Brunstad, R. J., 2002. *Regional Growth in Western Europe: An Empirical Exploration of Interactions with Agriculture and Agricultural Policy*, s.l.: Discussion Paper 01/02 Norwegian School of Economics and Business Administration.
- Cass, D., 1965. Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation. *Review of Economic Studies*, 32(91), pp. 233-240.
- Ceylan, R., 2010. Yakınsama Hipotezi: Teorik Yaklaşımlar. *Sosyo Ekonomi*, Ocak-Haziran(1), pp. 47-60.
- Cuffaro, M., Cracolici, M. F. & Nijkamp, P., 2006. *Economic Convergence vs. Socio-Economic Convergence in Space*, Amsterdam: No 20, Serie Research Memoranda from VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics.
- Çalışkan, A., Civan, A. & Karakuyu, M., 2011. Where Should We Spend Government's Money? The Effect of Public Sector Investments on Socioeconomic Development in Turkey. *European Journal of Economic and Political Studies*, 4(1), pp. 1-12.
- Dall'erba, S. & Gallo, J. L., 2008. Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds Over 1989-1999: A Spatial Econometric Analysis. *Papers in Regional Science*, 87(2), pp. 219-244.
- Dincer, B., Özaslan, M. & Kavasoglu, T., 2003. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Ankara: DPT.
- Dinçer, B., Özaslan, M. & Satılmış, E., 1996. *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (1996)*, Ankara: DPT.
- Dinler, Z., 2001. *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kıtabevi Yayınları.
- Doğruel, F. & Karaman, F. N., 2008. The Role of Investments in Universities and in Airports on the Regional Convergence. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, Cilt 10, pp. 1-26.
- Elveren, A. Y., 2012. Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963–2007. *Defence and Peace Economics*, 23(3), pp. 289-301.

- Erkan, H., 1998. *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fingleton, B., 2001. Equilibrium and Economic Growth: Spatial Econometric Models and Simulations. *Journal of Regional Science*, 41(1), pp. 117-147.
- Gezici, F. & Hewings, G. J., 2004. Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey. *RURDS*, 2(16), pp. 113-132.
- Ildırrar, M., 2004. *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Jaffee, D., 1998. *Levels of Socio-economic Development Theory*. London: Praeger Publishers.
- Kalkınma Bakanlığı, 2012. T.C. Kalkınma Bakanlığı. <http://www.kalkinma.gov.tr>
- Karaman, F. & Doğruel, F., 2011. *Regional Convergence in Turkey: The Role of Government in Economic Environment Augmenting Activities*, Munich: MPRA Paper No. 34271, posted 24. October 2011.
- Khan, H., 1991. Measurement and Determinants of Socioeconomic Development: A Critical Conspectus. *Social Indicators Research*, Vol 24, No 2, pp. 153-175.
- Koopmans, T. C., 1965. *On the Concept of Optimal Economic Growth*, Amsterdam: The Econometric Approach to Development Planning.
- Magalhaes, A., Hewings, G. J. & Azzoni, C. R., 2005. *Spatial Dependence and Regional Convergence in Brazil*, Alcalá de Henares: Investigaciones Regionales Asociación Española de Ciencia Regional.
- McConnell, C. R. & Brue, S. L., 2008. *Macroeconomics Principles, Problems, and Policies*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Myint, H., 1980. *The Economics of the Developing Countries*. London: Hutchinson.
- Myrdal, G., 1977. *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*. London: Pelican Books.
- OECD, 2012. *OECD Economic Surveys TURKEY*, s.l.: OECD.
- Ohlan, R., 2012. Pattern of Regional Disparities in Socio-Economic Development in India: District Level Analysis. *Social Indicators Research*, pp. 1-33.
- Öcal, N. & Yıldırım, J., 2010. Regional Effects of Terrorism on Economic Growth in Turkey: A Geographically Weighted Regression Approach. *Journal of Peace Research*, 47(4), pp. 477-489.
- Önder, A. Ö., Deliktaş, E. & Karadağ, M., 2010. The Impact of Public Capital Stock on Regional Convergence in Turkey. *European Planning Studies*, 18(7), pp. 1041-1055.
- Ramsey, F. P., 1928. A Mathematical Theory of Saving. *Economic Journal*, 38(152), pp. 543-559.
- Rey, S., 2001. Spatial Empirics for Economic Growth and Convergence. *Geogr Anal*, Cilt 33, pp. 194-214.
- Rey, S. J. & Montouri, B. D., 1999. US Regional Income Convergence: A Spatial Econometric Perspective. *Regional Studies*, 33(2), pp. 143-156.
- Sağbaşı, İ., 2002. Türkiye'de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, IV(2), pp. 137-148.
- Sağbaşı, İ. & Kaya, A., 2009. *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Bölgesel Dağılımının Analizi: Mekansal Ekonometri Yaklaşımı*. Antalya, 24. Maliye Sempozyumu, Mayıs 2009.

- Saruç, N. T., Sağbaş, İ. & Cİğerci, İ., 2007. *Convergence in Public Expenditures and Tax Revenues Across the Turkish Provinces*. Warwick , 63rd Congress of the International Institute of Public Finance, 27 Aug - 30 Aug,2007,Warwick University. UK..
- Solow, R. M., 1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), pp. 65-94.
- Swan, T. W., 1956. Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32(63), pp. 334-361.
- Szirmai, A., 2005. *The Dynamics of Socio-Economic Development An Introduction*. Cambridge: Cambirdge University Press.
- Yamanoğlu, K. B., 2007. *Sosyo-ekonomik Faktörlerin Türkiye'de Büyüme Üzerine Etkileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, J., 2004. *Regional Economic Policy and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Data Analysis*. Lodz-Krakow-Poland, 18th European Advanced Studies Institute in Regional Science, 01 July -10 July 2004.
- Yıldırım, J. & Öcal, N., 2012. Analysing the Determinants of Terrorism in Turkey using Geographically Weighted Regression. *Defence and Peace Economics*, Cilt DOI:10.1080/10242694.2012.695034, p. forthcoming.
- Ying, L. G., 2000. Measuring the spillover effects: Some Chinese Evidence. *Papers Reg. Sci*, Issue 79, pp. 75-89.
- Zhang, X. & Fan, S., 2000. *Public investment and regional inequality in rural China*, Washington: EPTD Discussion Paper No.71.
- Zhang, X. & Fan, S., 2004. Public Investment and Regional Inequality in Rural China. *Agricultural Economics*, Cilt 30, pp. 89-100.

İÇ GÖÇ ÇIKIŞINDA GSYİH BİLEŞENLERİNİN ETKİSİ VE BİLECİK ÖRNEĞİ

Murat ÇİFTÇİ¹

Öz

Ravenstein'dan beri ekonominin iç göç çıkışlarının belirleyicilerinden olduğu kabul edilmektedir. Ekonomide de tarım dışı üretim hacminin etkisi vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da günümüzdeki iç göç çıkışlarında sektörlerin, sektörler bütünü ve GSYİH'nin iç göçteki etkisini sınamaktır. Genelde yöntem olarak giriş yapılan bölgedeki üretim hacmi veya giriş-çıkış yapılan bölgeler arasındaki farklılık kullanılmaktadır. Uygulamada giriş yapılan illerdeki ekonomik hacimler temel alınmıştır. İstatistiksel analizlerde ilk olarak Pearson korelasyonu kullanılmıştır. Pearson korelasyonunda anlamlı ilişki tespit edilen GSYİH bileşenleri içinse tekli doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Uygulama alanı 2008-2018 yılları için Bilecik'tir. Veriler TÜİK'ten derlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Bilecik'ten iç göç çıkışları tarım sektörü hariç üretimle ilişkilidir. Tarım dışındaki sektörlerin ve GSYİH'nin Bilecik'ten iç göç çıkışlarında anlamlı etkisi tespit edilmiştir. En yüksek etkileyense sanayi sektörüdür.

Anahtar Kelimeler: Bölge bilimi, bölgesel iktisat, demografi, iç göç.

Jel Kodu: P25, R12, R23

THE EFFECT OF GDP COMPONENTS ON INTERNAL MIGRATION OUTPUT AND THE CASE STUDY OF BILECIK

Abstract

Since Ravenstein, the economy has been recognized as one of the determinants of internal migration outputs. Also in the economy, the effect of non-agricultural production volume is emphasized. The aim of this study is to test the effect of the sectors, the sector as a whole and the GDP on today's internal migration outputs. In general, the production volume in the input region or the difference between the input and output regions are used as the methods. The application is based on the economic volumes in the provinces that are entered. Firstly, Pearson correlation is used for statistical analysis. Single linear regression analysis is used for the components of GDP, which had a significant relation in Pearson correlation. The application area is Bilecik for the years between 2008 and 2018. Data is compiled from TSI. According to the findings, internal migration outputs from Bilecik are relevant with production except agriculture sector. Significant impact of non-agricultural sectors and GDP on internal migration outputs of Bilecik, is determined. The most influential sector is industry.

Keywords: Regional science, regional economics, demography, internal migration.

¹ Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, muratciftci@trakya.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 03.11.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 25.12.2019

Giriş

İç göç hareketleri, sanayi inkılabıyla birlikte kitlesel ölçeğe yayılmıştır. Daha önceki dönemlerde iklim koşullarında yaşanan bozulma, tarla zararlıları gibi etkenlerle tarım üretiminde yaşanan bölgesel düşüş, savaş gibi sebeplerle yaşanan kıtlıklar ve güvenlik sorunları göçü tetiklerken sanayi inkılabından sonra kırdan kente doğru kitlesel ölçekte düzenli göç hareketiyle karşılaşmıştır. Kitlesel ölçekli düzenli yer değiştirme hareketi sanayileşmenin ilk başladığı ülke olan İngiltere başta olmak üzere Avrupa coğrafyasında görülürken, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde az gelişmiş ve orta gelir grubundaki ülkelerde de benzer süreç deneyimlenmiştir. Söz konusu göç akımının belirleyicisi ise geleneksel ekonomiden modern ekonomiye, tarımdan tarım dışı sektörler, geçimlik ekonomiden kapitalizme doğru geçilmesidir. Türkiye'de de bu süreç, çağdaş diğer orta gelir grubundaki ülkelerle benzer şekilde 1945 sonrasında ve özellikle de 1950'den itibaren ivme kazanmıştır.

Günümüzde iç göç hareketleri, başlangıç evresindeki gibi yönünü kırdan kente göç şeklinde çeviren özellikte değildir. Tarım sektörünün de geçimlik ekonomiden çıkarak piyasa ekonomisine eklenmesi, beraberinde tarım üretiminin de piyasa değerinin oluşumuna yol açarak katma değer sağlanmasına sebep olmuştur. Bu noktada da kırdan kente göç olgusu geleneksel ekonomiden modern ekonomiye geçiş kapsamında değil, sadece düşük katma değere sahip üretimden yüksek katma değere sahip üretim alanlarına doğru olacak şekilde evrilmiştir. Dolayısıyla tek başına tarım sektörü, artık çıkış yerinin ana kaynağı olmaktan uzaklaşmıştır. Artık göçün ekonomik belirleyicisi ise hacimsel olarak üretimin, dolayısıyla da yaratılan katma değerinin büyüklüğüdür. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki ana amaç da Bilecik'ten göç çıkışlarını örnek alarak, göç çıkışlarında varış yerlerindeki sektör ve genel üretim hacimlerinin belirleyiciliğini sınamaktır.

Bilecik'in 81 il içerisinde sınıma çalışması için mekânsal alan olarak seçilmesi, piyasa ekonomisinin oldukça derinleştiği ama nüfusu oldukça az bir il özelliği göstermesinden ileri gelmektedir. Kişi başına düşen üretim miktarına göre 2018 yılında tarım sektöründe yirmi yedinci, sanayi sektöründe üçüncü, hizmet sektöründe ise kırk yedinci sırada yer alan Bilecik, kişi başına düşen GSYİH açısından ise sekizinci sırada yer almaktadır. Bu sıralamaya dikkat edildiğinde, reel üretimi ifade eden tarım ve sanayi üretimlerinde sağladığı katma değer hizmet sektöründe elde edilen katma değer hacminin oldukça üzerindedir. Bu durumsa merkezi il dışında olan işletmeler açısından ilin üretim alanı olarak değerlendirildiğini desteklemektedir. Çünkü ilin kendi iç üretim ilişkilerinin sermaye ithaline dayanmaması durumunda olması beklenen, reel ekonomide bu denli yüksek katma değere sahip ilde hizmet sektörünün de benzer şekilde yüksek katma değere sahip olmasıdır.

Bilecik'in üretim alanı olarak işlev görmesi ise il içi sermaye olanaklarından ziyade beşeri sermaye varlığından istifade edildiğini desteklemektedir. O halde il içerisinde piyasalaşmış canlı bir iş piyasasının olması ve göç giriş-çıkışlarının il içi ve dışı iş piyasalarından aktif şekilde etkilenmesi beklenebilecektir. İş piyasaları mal piyasasına dayanan türev piyasa özelliği gösterdiğine göre, sektör bazında ve/ya genel üretim hacimleri de bu göç hareketinin belirleyicisi vasfına erişmelidir. Geleneksel ekonominin baskın olduğu bir ildeki göç giriş-çıkışlarının söz konusu ekonomik ilişkileri ortaya koyma potansiyelinin zayıf olacağı açıktır. Diğer bir deyişle Bilecik'teki üretim piyasalaştığından ildeki iş piyasası da piyasa koşullarına duyarlı olacaktır. Bu noktada da iç göç çıkışlarında sektörler göre etkinin olup-olmadığı, varsa da şiddeti ve yönünün tespiti, piyasalaşmış emeğin hareketindeki ekonomik belirleyicilerin günümüzdeki konjonktürde tespiti açısından kritik öneme sahiptir.

Çalışmada veri edinimi 2008-2018 arasındaki on bir yıllık dönem için TÜİK'ten derlenmiştir. Uygulama yöntemi ise Pearson korelasyon analizi ve tekli regresyon analizidir. Analizler kesit veri analiziyle gerçekleştirilmiş olup gözlemler Bilecik dışındaki 80 ilden oluşmaktadır. Uygulama aşamalarında ilk olarak Pearson korelasyon analiziyle değişkenler arasındaki fonksiyonel olmayan

ilişki sınımasında bulunulmuştur. İkinci aşamadaysa regresyon analizi vasıtasıyla göç çıkışlarındaki ekonomik belirleyicilerin sınımasına geçilmiştir.

1. Bilecik ve Ekonomik Amaçlı Göç

Bilecik ili Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege bölgelerinin kesiştiği, diğer bir deyişli dört coğrafi bölgede toprakları olan Türkiye'deki tek il olma özelliğine sahiptir (Kılıç ve Başkaya, 2018: 237). Bilecik il nüfusunun uzun dönemli gelişimi incelendiğinde, 1927'de 114 bini aşan nüfusun 1960'a gelindiğinde yaklaşık 145 bine ulaştığı, özellikle 1960 sonrasında kırsal yerleşimin çok süratli şekilde azaldığı ve bunun sonucu olarak da takip eden on beş yıllık dönemde il nüfusunda da düşüşle karşılaşıldığı görülmektedir (Menteşe ve Okuyucu, 2013: 261). Nitekim Urfalıoğlu ve Seyfullahoğulları (2004: 212) en şiddetli düşüş yaşanan köy nüfusları içerisinde Bilecik'in %-1987'yle yer aldığını tespit etmiştir.

1975-80 döneminde net göç çıkışının olduğu Bilecik; Isparta, Çanakkale, Denizli ve Kırklareli'yle birlikte sonraki dönemlerde yüksek oranlarda göç alan kentler arasına girmiştir (Yüceol, 2011: 37). Nitekim Karabulut vd (2004: 69) illerin gelişmişlik gruplandırmasına yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarında Bilecik'in Tekirdağ ve Kırklareli ile birlikte üç ilden oluşan benzer gelişmişlik özelliklerine sahip il kümesi olduklarını tespit etmiştir. Bilecik'teki Sinoplu hemşeri derneğine ilişkin yapılan bir alan çalışması bulgularında kente göçün 1985'ten itibaren başladığı, hemşerilerin kentteki iş olanakları sebebiyle birbirlerini Bilecik'e getirdiklerini beyan ettikleri görülmektedir (Akgiş ve Karadaş, 2018: 27). Dolayısıyla 1985'ten itibaren kentte istihdam olanaklarında ciddi bir canlanmanın yaşanarak canlı bir iş piyasası yapısının oluştuğu sonucuyla karşılaşılmaktadır. Keza 1987-2001 arasındaki büyüme ve GSYİH'ya dayalı olarak ilin en yüksek düzeyde korelasyona sahip olduğu iller de İzmir ve Antalya iken, en düşük korelasyona sahip olduğu iller ise Tunceli ve Erzincan'dır (Kızıltan ve Ersungur, 2007: 278). Bu tespit, Bilecik'te yüksek ivmeli bir büyüme trendinin ve ekonomik derinleşmenin 1985'ten itibaren yaşandığını destekler niteliktedir. Günümüzdeyse kişi başına düşen tarım üretiminde ülke ortalamasının oldukça altında yer alan, sanayi üretiminde ilk üçe giren, hizmet sektöründe sanayi üretimiyle örtüşmeyecek düzeyde düşük seviyede kalan, GSYİH'daysa ilk on il içine giren bir il özelliği göstermektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Kişi başına düşen sektör üretimi ve GSYİH (2018, TL)

Sıra/Bilecik	Tarım		Sanayi		Hizmetler		GSYİH	
1. sıra	11.610	Karaman	38.197	Kocaeli	48.240	İstanbul	78.773	Kocaeli
2. sıra	8.971	Iğdır	30.256	Tekirdağ	36.735	Ankara	76.671	İstanbul
3. sıra	8.333	Bayburt	24.396	Bilecik	31.879	Antalya	59.926	Ankara
Bilecik	3.020	47. sıra	24.396	3. sıra	17.226	27. sıra	49.852	8. sıra
79. sıra	952	Ankara	1.611	Ağrı	9.797	Ağrı	15.995	Ş.urfa
80. sıra	497	Kocaeli	1.689	Iğdır	8.511	Van	15.947	Van
81. sıra	88	İstanbul	2.157	Van	7.710	Ş.urfa	15.074	Ağrı

Hesaplama yararlanan kaynak: TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/>

Tablo 1'de de görüleceği gibi Bilecik, sanayi kenti özelliği göstermektedir. Kişi başına düşen üretim hacminin yüksek oluşunun yanı sıra, yapısal olarak da sanayinin kent ekonomisinde baskınlığı mevcuttur. Örneğin Bilecik tükettiği elektrik enerjisinin %93'ünü sanayide kullanarak, Türkiye bütününde kullandığı elektrik enerjisinin en yüksek ağırlıktaki kısmını sanayide kullanan ili konumuna erişmiş olup bu oran en düşük ağırlığa sahip ili oluşturan Hakkari'deyse %1'le sınırlıdır (Ağır ve Kar, 2010: 161). Bu farkın ne denli şiddetli olduğu düşünüldüğünde, kentin sanayileşme düzeyi çok daha net şekilde anlaşılacaktır. Buna karşılık sanayi üretimindeki derinlikle örtüşmeyen hizmet sektöründe üretim sıklığı mevcuttur. Nitekim Kılıç vd (2011: 66) çok boyutlu ölçkleme tekniğiyle gerçekleştirdikleri analiz bulgularına dayanarak Bilecik'te ticaret ve işveren sayısının artırılmasına yönelik önlemler alınmasının, bölgesel eşitsizliklerin

hafifletilmesi için gerektiği yönünde çıkarımda bulunmuştur. Dolayısıyla sanayi üretimindeki sermaye yapısının kent içine dayanmayıp üretim üssü özelliği gösterdiğini savunmak mümkündür.

2. Uygulamanın Dayandığı Soru/lar (Hipotez/ler)

İç göç hareketlerinin oluşumu ve varış yerlerine yönelik yön bulmasının, varış yerlerindeki ekonomik yapıyla, üretim hacimleriyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir. Söz konusu ön kabulün sınaması için bu çalışmada hipotezler iki ana hipotez ve ana hipotezlerin alt hipotezlere saçaklandırılması şeklinde kurulmuştur. İlk ana hipotezin fonksiyonel olmayan “sebe-sonuç ilişkisine dayanmayan” ilişki sınamasına dönük oluşturulması, ikinci ana hipotezinse ilk hipotezin kabulü durumunda bu defa fonksiyonel ilişkiye “sebe-sonuç ilişkisine dayanan” dayandırılarak oluşturulması söz konusudur.

Birinci Ana hipotez

H₀: Göç çıkışıyla üretim ilişkili değildir.

H₁: Göç çıkışıyla üretim ilişkilidir.

1. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki tarım üretimi ilişkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki tarım üretimi ilişkilidir

2. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki sanayi üretimi ilişkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki sanayi üretimi ilişkilidir

3. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki hizmet sektörü üretimi ilişkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki hizmet sektörü üretimi ilişkilidir

4. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki gayri safi katma değer ilişkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki gayri safi katma değer ilişkilidir

5. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki GSYİH ilişkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışıyla varış illerindeki GSYİH ilişkilidir

İkinci ana hipotez

H₀: Göç çıkışında GSYİH etkili değildir

H₁: Göç çıkışında GSYİH etkilidir

1. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki tarım üretimi etkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki tarım üretimi etkilidir

2. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki sanayi üretimi etkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki sanayi üretimi etkilidir

3. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki hizmet sektörü üretimi etkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki hizmet sektörü üretimi etkilidir

4. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki gayri safi katma değer etkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki gayri safi katma değer etkilidir

5. Alt hipotez

H₀: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki GSYİH etkili değildir

H₁: Bilecik'ten yıllık iç göç çıkışında varış illerindeki GSYİH etkilidir

3. Veriler ve Yöntem

Nüfus istatistikleri uzun yıllar boyunca nüfus sayımlarına göre tespit edilmiştir. Son nüfus sayımını oluşturan 2000 yılı nüfus sayımı ile bir önceki nüfus sayımı arasında on yıl vardır. 1990 öncesindeyse beşer yılda bir nüfus sayımı gerçekleştirilmekteydi. Göç istatistikleri de yıllık düzeyde tespit edilmeyip, iki nüfus sayımı arasında geçen süreye bölünerek yıl ortalamasına ulaşılarak hesaplanıyordu. Daha sonra adrese dayalı nüfus kayıt sistemine geçilerek 2008'den günümüze kadar yıllık düzeydeki nüfus istatistiklerinin temini mümkün olmuştur. Buna göre 2008-2018 yılları arasındaki on bir yıllık dönem için düzey 3'e "İBBS 3 / il düzeyi" göre yıllık göç çıkışı ve göç giriş miktarları bilinmektedir. Bu çalışmada da Bilecik ilinden diğer 80 ile doğru gerçekleşen yıllık göç çıkış miktarları, 2008-2018 arasında geçen on bir yılın her birisi için esas alınarak on bir yıllık dönem için on bir kesit düzey korelasyon ve tek değişkenli doğrusal / logaritmik regresyon analizinde kullanılmıştır. Göç çıkışlarının ilişkili olduğu ekonomik faktörlerin tespiti kapsamında GSYİH ve alt bileşenlerinin yine düzey 3'e göre cari fiyatlarla TL cinsinden hacimleri 2008-2018 yılları arasındaki on bir yılın her birisi için derlenmiştir. GSYİH ve alt bileşenleriye 2009 yılı yöntemine dayanarak hesaplanan miktarları vermektedir. Gerek iç göç çıkışları, gerekse de GSYİH ve alt bileşenleri TÜİK'in biruni portalından alınmıştır (TÜİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/>).

Çalışmada iki ana istatistik yöntem uygulanmıştır: Pearson korelasyon analizi ve tek değişkenli regresyon analizi.

Pearson korelasyon analizinde iki değişken arasındaki ilişki seviyesinin tespitine odaklanılmaktadır. Ancak söz konusu ilişki, sebep sonuca dayanmayan yani fonksiyonel olmayan ilişkidir. Elde edilen korelasyon katsayısı değeri 0 ile ± 1 arasında değişmektedir. Katsayı değerinin 0 olması, iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ifade etmektedir. Katsayı değerinin -1 olması ise iki değişken arasında mutlak negatif ilişkinin bulunduğu anlamına gelmekte olup, bir değişken artarken diğerinin aynı oranda azaldığını tanımlamaktadır. Katsayı değeri +1 ise de iki değişkenin aynı oranda birlikte artıp birlikte azaldığını, diğer bir deyişle mutlak pozitif ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir. Pearson korelasyon analizinde bir diğer önemli nokta ise ilişkinin şiddeti için eşik değerlerin ne olması gerektiğidir. Bu konuda genel kabul bulunmamaktadır. Kimi görüşe göre zayıf düzeyde ilişkinin başlangıcı için en az $\pm 0,25$ değerine ulaşılması gerektiği ifade edilirken kimileri eşik değer $\pm 0,20$ olmasının yeterli olacağını savunmaktadır. Orta şiddetteki ilişki içinse eşik değeri $\pm 0,40$ olarak kabul edenler olduğu gibi en az $\pm 0,50$ olması gerektiğini ifade edenler de mevcuttur. İyi derecede / güçlü bir ilişki için eşik değer içinse $\pm 0,60$ 'ın yeterli olduğunu savunanlar olduğu gibi en az $\pm 0,70$ olması gerektiğini ifade edenler de bulunmaktadır. Çok iyi / güçlü ilişki içinse eşik değer en az $\pm 0,80$ veya $\pm 0,90$ olması gerektiği vurgulanmaktadır (Kılıç, 2012: 192; Bağcı ve Börü, 2018: 895).

Tekli regresyon analizinde EKK yöntemi kullanılmış olup, EKK yönteminde bağımsız değişkendir birim değerlerinde yaşanan değişim karşısında bağımlı değişkendir birim

değerlerinin varyansının sabit kalması varsayımını ifade eden değişen varyans olmaması şartı aranmaktadır (Albayrak, 2008: 113). Sabit varyans koşulu, regresyon analizlerinin temel varsayımlarındandır (Şahinler, 2000: 62). Sabit varyansın olup-olmadığının sınamasında kullanılan testlerden birisi de White testidir (Çiftçi, 2010: 1360). İhmal edilmiş veya ilgisiz değişkenler sorununun olup-olmamasını ifade eden model tanımlama hatasının olup-olmadığının sınanmasıysa bir diğer önemli testi oluşturmaktadır. Şayet ihmal edilmiş değişkenler sorunu varsa, model dışında kalan değişkeni tespit ederek modele eklemek gerekir. Eğer modelde ilgisiz değişken sorunu varsa da ilgisiz bağımsız değişkenin tespit edilerek model dışına çıkartılması gerekir. Sınama ise Reset testiyle yapılabilmektedir (Bkz. Tarı, 2005: Yavan, 2012: 27; 349; Erdoğan, 2016: 4). Kurulan modellerin zaman serisi olmaması sebebiyle birim kök ve otokorelasyon, regresyonun çoklu olmaması sebebiyle de çoklu doğrusal bağıntı sorununun olup-olmadığı sınanmamaktadır.

4. Bulgular

İlk olarak Bilecik'ten 2008 ile 2018 yılları arasında diğer 80 ile yönelik göç çıkış miktarları ile varış illerindeki sektörel üretim, gayri safi katma değer ve GSYİH miktarları arasındaki korelasyonların tespiti gerçekleştirilmiştir. Buna göre Bilecik'ten göç çıkışları ile varış illerindeki tarım üretim hacimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuyla karşılaşılmıştır. Buna karşılık sanayi ve hizmet sektörlerinde sağlanan üretim hacimleri ile göç çıkışları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı ilişkilerin varlığıyla karşılaşılmıştır. Sanayi ve hizmet sektöründeki üretim hacimlerinin etkisiyle sektörler bütünündeki üretim hacmini ifade eden gayri safi katma değer hacmiyle göç çıkışları arasında da istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve yıllara göre orta – yüksek düzeyde değişen ilişkinin varlığı görülmektedir. GSYİH ile de aynı şekilde istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve orta-yüksek düzeyde ilişki mevcuttur (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Varış illerindeki sektör üretimleri, gayri safi katma değer ve GSYİH'nın Bilecik'ten yıllık göç çıkışlarıyla ilişkisi

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Gayri safi katma değer		GSYİH	
	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.
2008	0,14	0,22	0,51	0,00	0,46	0,00	0,48	0,00	0,48	0,00
2009	0,16	0,15	0,61	0,00	0,56	0,00	0,58	0,00	0,58	0,00
2010	0,12	0,29	0,65	0,00	0,60	0,00	0,62	0,00	0,62	0,00
2011	0,12	0,30	0,72	0,00	0,68	0,00	0,69	0,00	0,69	0,00
2012	0,12	0,30	0,62	0,00	0,57	0,00	0,59	0,00	0,59	0,00
2013	0,14	0,21	0,70	0,00	0,65	0,00	0,67	0,00	0,67	0,00
2014	0,14	0,23	0,72	0,00	0,68	0,00	0,70	0,00	0,70	0,00
2015	0,12	0,29	0,72	0,00	0,67	0,00	0,69	0,00	0,69	0,00
2016	0,13	0,26	0,72	0,00	0,67	0,00	0,69	0,00	0,69	0,00
2017	0,16	0,17	0,74	0,00	0,69	0,00	0,71	0,00	0,71	0,00
2018	0,12	0,27	0,81	0,00	0,77	0,00	0,79	0,00	0,79	0,00

Korelasyon analizinin sebep-sonuç “fonksiyonel” ilişkisini vermeyip karşılıklı ilişkiyi ortaya koyması sebebiyle göç çıkışında üretimin etkisini sınama kabiliyeti yoktur. Ancak başlangıç analizi olarak önemli işlev görmektedir. Korelasyon analizinde varış illerinde gerçekleşen tarım sektöründeki üretim hacimleriyle Bilecik'ten göç çıkışları arasında on bir yılın hiç birisinde istatistik olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sebepten dolayı da tarım sektörü analiz dışına çıkartılarak diğer iki sektördeki üretim, gayri safi katma değer ve GSYİH'nın göç çıkışları üzerindeki etkileri, tekli doğrusal regresyon analizleri vasıtasıyla sınanmıştır. Modellerde değişen varyans veya tanımlama hatasının bulunması durumunda verileri düzleştirerek söz konusu sorunları ortadan kaldırmak için verilerin logaritmalarının alınması yoluna gidilmiştir.

İlk olarak gerçekleştirilen varış illerinde gerçekleşen sanayi sektöründeki üretimin Bilecik'ten göç çıkışlarındaki etkisini sınamak için regresyon analizleri yapılmıştır. Buna göre regresyon analizlerinden sadece 2018 yılı için oluşturulan modelde sabit katsayının anlamlılık düzeyinde %5 hata payı aşılarak istatistiksel olarak anlamlı olmama durumuyla karşılaşılmıştır. Yine de bu oran %10 hata payında istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer yıllardaysa böyle bir sorun yoktur. Aynı zamanda bağımsız değişkenin etkisi de istatistiksel olarak hem anlamlı hem de pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir. Ancak 2018 yılı için gerçekleştirilen analiz sonucunda değişen varyans sorunu görüldüğünden, sahte regresyon oluşum ihtimalini azaltmak amacıyla bu defa logaritmik model kurulumu yapıldığında, önceki yıllarda olduğu gibi pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı regresyon sonucuna erişilmiştir. Tablo 3 dikkatle incelendiğinde logaritmik form dışında 2008-2017 arasındaki çalışma kısıdına göre bağımsız değişkenin katsayı değeri en yüksek 0,0000176'lık değer ile 2009 yılı için zirve oluşturmuştur. 2012-2014 yılları arasında da artış görülmektedir. Ancak 2014'ten sonra şiddetli bir azalışla karşılaşılmaktadır. Nitekim katsayı değeri 2014'teki 0,0000108'lik seviyeden 2017 yılına gelindiğinde 0,0000058'e kadar gerilemiştir. Elde edilen bulgular sanayi sektörünün Bilecik kökenliler açısından göç kararında pozitif yönde etkiye sahip olduğunu desteklemektedir. Buna karşılık etki şiddeti açısından sanayi sektöründeki üretim hacminin on bir yıllık dönem bütününde geçmişteki etkileme gücünü muhafaza edemediğini desteklemektedir.

Tablo 3: *Varış illerindeki sanayi üretiminin Bilecik'ten yıllık göç çıkışları üzerindeki etkisi-regresyon sonuç tablosu*

Yıllar	Sabit katsayı		Bağımsız değişken		r2	White testi		Ramsey Reset Testi	
	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.		F-istat.	Prob	F-istat.	Prob
2008	61,90	0,032	0,0000148	0,000	0,259	0,674	0,513	2,443	0,071
2009	50,54	0,035	0,0000176	0,000	0,375	0,772	0,466	2,195	0,096
2010	51,05	0,030	0,0000162	0,000	0,419	0,772	0,465	1,850	0,145
2011	45,95	0,036	0,0000140	0,000	0,521	1,395	0,254	1,513	0,218
2012	52,12	0,017	0,0000095	0,000	0,383	0,812	0,448	1,866	0,143
2013	50,88	0,026	0,0000103	0,000	0,483	1,195	0,308	1,929	0,132
2014	48,99	0,050	0,0000108	0,000	0,525	1,162	0,318	1,648	0,186
2015	51,10	0,029	0,0000088	0,000	0,524	0,918	0,404	1,912	0,135
2016	54,93	0,017	0,0000075	0,000	0,520	1,683	0,193	2,187	0,097
2017	51,11	0,012	0,0000058	0,000	0,553	1,283	0,283	2,314	0,083
2018	48,36	0,062	0,0000080	0,000	0,662	5,379	0,007	2,168	0,099
2018*	-4,92	0,000	0,5952650	0,000	0,577	2,659	0,077	2,722	0,050

* değişen varyansı önlemek için logaritmik formuyla analiz tekrarlandı

Hizmetler sektöründeki üretim hacminin Bilecik'ten göç çıkışları üzerindeki etkisi incelendiğinde, sektör üretiminin 2008-2018 yılları arasında geçen on bir yıllık sürede istisnasız her yıl göç çıkışında istatistik olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuyla karşılaşılmaktadır. Ancak on bir yıllık sürenin beş yılında klasik modelde tanımlama hatası tespit edildiğinden modeller logaritmik formuyla tekrarlanmıştır. Hem klasik hem de logaritmik formlarda sektörün Bilecik'ten göç çıkışlarında pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Etki şiddeti açısından konu ele alındığıdaysa bağımsız değişken katsayı değerlerinde yıllara göre istikrarlı olmamakla birlikte düşüş eğilimiyle karşılaşılmaktadır. Örneğin 2008 yılı için gerçekleştirilen uygulamada elde edilen katsayı değeri 2009'un altındadır. Logaritmik modellerde de 2016'daki katsayı değeri 2017'deki katsayı değerinin altındadır. İstikrarsız olmakla birlikte azalış şiddetiye sanayi sektörünün etkisindeki kadar şiddetli bir düşüş eğilimini desteklemektedir (Bkz. tablo 4).

Tablo 4: *Varış illerindeki hizmet sektörü üretiminin Bilecik'ten yıllık göç çıkışları üzerindeki etkisi-regresyon sonuç tablosu*

Yıllar	Sabit katsayı		Bağımsız değişken		r2	White testi		Ramsey Reset Testi	
	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.		F-istat.	Prob	F-istat.	Prob
2008	70,82	0,017	0,0000057	0,000	0,207	0,244	0,784	2,533	0,063
2009	59,33	0,017	0,0000062	0,000	0,318	0,293	0,747	2,642	0,055
2010	61,92	0,011	0,0000060	0,000	0,359	0,333	0,718	2,589	0,059
2011	57,10	0,014	0,0000059	0,000	0,458	0,610	0,546	2,595	0,059
2012	61,70	0,006	0,0000038	0,000	0,325	0,343	0,711	2,429	0,072
2013	63,06	0,009	0,0000043	0,000	0,423	0,539	0,585	2,905	0,040
2013*	-8,17	0,000	0,7852480	0,000	0,621	1,756	0,180	0,099	0,960
2014	63,93	0,015	0,0000046	0,000	0,464	0,529	0,591	2,690	0,052
2015	65,67	0,008	0,0000037	0,000	0,455	0,429	0,653	2,934	0,039
2015*	-9,19	0,000	0,8378550	0,000	0,621	1,592	0,210	0,080	0,971
2016	68,64	0,005	0,0000032	0,000	0,445	0,761	0,471	3,002	0,036
2016*	-7,77	0,000	0,7455560	0,000	0,517	0,180	0,835	1,106	0,352
2017	65,82	0,003	0,0000025	0,000	0,473	0,631	0,535	3,587	0,018
2017*	-9,03	0,000	0,8149380	0,000	0,613	1,203	0,306	0,112	0,953
2018	73,54	0,010	0,0000033	0,000	0,586	1,868	0,161	3,355	0,023
2018*	-8,07	0,000	0,7635810	0,000	0,608	2,084	0,131	0,051	0,985

* tanımlama hatasını önlemek için logaritmik formuyla analiz tekrarlandı

Bilecik ilinden diğer illere yönelik göç çıkışlarında varış illeri itibarıyla gerçekleştirilen bütün sektör üretimlerinin bileşenini ifade eden gayri safi katma değer hacminin etkisine yönelik oluşturulan regresyon modellerinde de sanayi ve hizmet sektörlerinin etkisini ölçmeye yönelik oluşturulan modellerde olduğu gibi pozitif yönlü etkinin varlığıyla karşılaşılmaktadır. Tanımlama hatası ve değişen varyans sorunu sebebiyle logaritmik formla tekrarlanan 2017 ve 2018 yıllarındaki regresyon modellerinde de 2018 yılındaki katsayı değeri 2017'deki katsayı değerine göre düşüş göstermiştir. Bağımsız değişken katsayıları incelendiğinde elde edilen katsayı değerlerinde azalış eğiliminin varlığı görülmektedir. 2008 yılına göre bağımsız değişken katsayı değeri 0,0000042'den 2016 yılında 0,0000022'ye düşmekle birlikte bu düşüş her yıl düzenli olarak azalış göstermemiştir. Örneğin 2008 yılı için gerçekleştirilen uygulamada elde edilen katsayı değeri 2009'un, 2013 yılı için gerçekleştirilen uygulamada elde edilen katsayı değeri de 2014'ün altında olduğundan, bir önceki yıla göre 2009 ve 2014 yıllarında etki şiddetinde bir artışın yaşandığı sonucuyla karşılaşılmaktadır. Özetle on bir yıllık dönemde bir önceki yıla göre bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni etkileme şiddetinde iki yıl “2009 ve 2014” bir önceki yıla göre hafif de olsa bir artış yaşanmıştır. Bu durumsa etki şiddetindeki yıllık bazda yaşanan azalışın istikrarsız olduğunu desteklemektedir (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Varış illerindeki gayri safi katma değerlerin “sektörler bütünündeki üretimin” Bilecik'ten yıllık göç çıkışları üzerindeki etkisi-regresyon sonuç tablosu

Yıllar	Sabit katsayı		Bağımsız değişken		r2	White testi		Ramsey Reset Testi	
	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.		F-istat.	Prob	F-istat.	Prob
2008	64,12	0,031	0,0000042	0,000	0,225	0,390	0,678	2,240	0,091
2009	52,10	0,036	0,0000046	0,000	0,337	0,455	0,636	2,235	0,091
2010	53,05	0,029	0,0000044	0,000	0,380	0,482	0,620	1,995	0,122
2011	47,49	0,038	0,0000042	0,000	0,482	0,920	0,403	1,808	0,153
2012	54,56	0,015	0,0000027	0,000	0,346	0,515	0,599	1,896	0,138
2013	54,39	0,021	0,0000031	0,000	0,446	0,812	0,448	2,283	0,086
2014	53,60	0,039	0,0000032	0,000	0,488	0,796	0,455	2,029	0,117
2015	55,71	0,023	0,0000026	0,000	0,481	0,647	0,526	2,360	0,078
2016	59,67	0,013	0,0000022	0,000	0,472	1,186	0,311	2,640	0,056

2017	56,78	0,008	0,0000018	0,000	0,504	0,965	0,386	3,191	0,028
2017*	-9,77	0,000	0,8302380	0,000	0,636	1,089	0,342	0,040	0,989
2018	58,76	0,032	0,0000024	0,000	0,617	3,236	0,045	3,058	0,033
2018*	-8,52	0,000	0,7637330	0,000	0,612	1,894	0,158	0,441	0,725
* değişen varyansı önlemek için logaritmik formuyla analiz tekrarlandı									

Bilecik'ten göç çıkışlarında varış yerlerini ifade eden 80 ildeki GSYİH'nın göç üzerindeki etkisini sınımlamaya yönelik gerçekleştirilen son grup regresyon analizlerinden elde edilen bulgular da öncül üç grup regresyon analizi bulgularıyla örtüşmektedir. Buna göre 2008-2018 arasındaki on bir yıl süre içerisinde son iki yılı oluşturan 2017 ve 2018 yılları için kurulan modellerde tanımlama "spesifikasyon" hatasına ve 2018 yılı için de ayrıca değişen varyans sorununa rastlanmıştır. Oluşturulan regresyon modellerinin sahte çıkma olasılığı karşısında da önceki model gruplarında söz konusu sorunların tespit edildiği modeller için uygulanan süreç, bu model grubunda da aynı şekilde uygulanarak analizler bu defa tam logaritmik formulla tekrarlanmıştır. Tam logaritmik modellerde de istatistiksel olarak anlamlı ve değişen varyans ya da tanımlama hatası sorunu olmayan bulgulara erişilmiştir. Elde edilen bulgular Bilecik'ten yıllık göç çıkışlarında, varış illerindeki GSYİH'nın Bilecik'ten diğer illere yönelik yıllık göç çıkışında pozitif yönlü ve istatistik olarak anlamlı etkisini göstermektedir. Ancak bulgular on bir yıllık süreçte yıllık bazda istikrarlı bir düşüşün yine mevcut olmadığını desteklemektedir. Etki gücünde istikrarlı bir düşüşün yaşanmaması ise 2008 yılına göre bağımsız değişken katsayı değerinin 0,0000037'den 0,0000016'ya düşmekle birlikte bu düşüşün dalgalı şekilde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin 2013'te 0,0000027 olan katsayı değeri 2014'te 0,0000029'a yükselmiştir. Özetle etki şiddetinde uzun dönemde bir azalış olmakla birlikte bu azalış istikrarlı değildir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 6: GSYİH'nın göç üzerindeki etkisi-regresyon sonuç tablosu

Yıllar	Sabit katsayı		Bağımsız değişken		r2	White testi		Ramsey Reset Testi	
	Katsayı	Prob.	Katsayı	Prob.		F-istat.	Prob	F-istat.	Prob
2008	64,12	0,031	0,0000037	0,000	0,225	0,390	0,678	2,240	0,091
2009	52,10	0,036	0,0000041	0,000	0,337	0,455	0,636	2,235	0,091
2010	53,05	0,029	0,0000039	0,000	0,380	0,482	0,620	1,995	0,122
2011	47,49	0,038	0,0000037	0,000	0,482	0,920	0,403	1,808	0,153
2012	54,56	0,015	0,0000024	0,000	0,346	0,515	0,599	1,896	0,138
2013	54,39	0,021	0,0000027	0,000	0,446	0,812	0,448	2,283	0,086
2014	53,60	0,039	0,0000029	0,000	0,488	0,796	0,455	2,029	0,117
2015	55,71	0,023	0,0000023	0,000	0,481	0,647	0,526	2,360	0,078
2016	59,67	0,013	0,0000020	0,000	0,472	1,186	0,311	2,640	0,056
2017	56,78	0,008	0,0000016	0,000	0,504	0,965	0,386	3,191	0,028
2017*	-9,87	0,000	0,8302380	0,000	0,636	1,089	0,342	0,040	0,989
2018	58,76	0,032	0,0000021	0,000	0,617	3,236	0,045	3,058	0,033
2018*	-8,60	0,000	0,7637330	0,000	0,612	1,894	0,158	0,441	0,725
* değişen varyansı önlemek için logaritmik formuyla analiz tekrarlandı									

Sonuç

Göç hareketlerinde pek çok farklı etkenin belirleyiciliği olabilmektedir. Ancak sanayi inkılabından günümüze ana akım, varış yerlerindeki ekonomik çekim olarak görülmektedir. Diğer etkenlerse genel olarak ekonomik faktörlerin yanı sıra etkili olan faktörler şeklinde algılanmaktadır. Varış yerlerindeki ekonomik çekimse geleneksel-modern ayrımında modern ekonomik faaliyetler ya da bir başka ifadeyle tarım dışı üretim olmaktadır. Bu çalışmada da Bilecik'ten göç çıkışlarında varış illerindeki GSYİH ve bileşenlerinin etkisi sınanmıştır.

Elde edilen bulgular Bilecik'ten diğer illere yönelik göç akımıyla tarım üretimi arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı yönündedir. Buna karşılık tarım dışı üretimle göç çıkışları arasında doğru orantılı “pozitif yönlü” ilişki mevcuttur. Yapılan regresyon analiz bulgularıyla sanayi ve hizmet sektörlerinden sanayi sektörünün daha şiddetli etkiye sahip olduğunu desteklemektedir. Bilecik'in sanayi üretiminde ülke içerisinde sayılı kişi başına düşen katma değer seviyesine sahip bir il oluşu, sanayi işçilerinin kent dışında iş olanaklarını değerlendirmede yine sanayi sektöründe gerçekleşen üretim hacmi perspektifli olarak değerlendirdiklerini destekler niteliktedir. Ancak 2008-2018 arasındaki dönemde yıllara göre istikrarlı olmamakla birlikte etki şiddetinde belirgin bir düşüş de yaşanmamıştır. Dolayısıyla Bilecik'ten göç çıkışında üretim dışındaki etkenlerde ekonomik üretim aleyhine bir genişlemenin olduğunu savunmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., & Kar, M. (2010). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi. *Sosyoekonomi*, 6(12), 149-175.
- Akçiş, Ö., & Karadaş, E. (2018). Bir Sosyal Ağ Olan Hemşehri Derneklerinin Yoksullukla Mücadeledeki Rolü Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma: Bilecik Sinoplular Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 21-34.
- Albayrak, A.S. (2008). Değişen Varyans Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Ağırlıklı Regresyon Analizi Ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 111-134.
- Bağcı, E. ve M.K. Börü (2018). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye’de Ekonometrik Bir Analiz. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 4(22), 890-897.
- Çiftçi, M. (2010). AB – 15 Ülkelerinde Kadın Emeginin Gelir Elastikiyeti ve Türkiye: Değerlendirmeler – Ekonometrik Uygulamalar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1350-1365.
- Erdoğan, A. (2016). Türkiye’nin İhracatını Etkileyen Faktörler: Çoklu Regresyon Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 5(2), 1-8..
- Karabulut, M., Gürbüz, M., & Sandal, E. K. (2004). Hiyerarşik Kluster (Küme) Tekniği Kullanılarak Türkiye’de İllerin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2), 65-78.
- Kılıç, İ., Saraçlı, S., & Kolukısaoğlu, S. (2011). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler İle İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 4(2), 57-68.
- Kılıç, T., & Başkaya, Z. (2018). Bilecik İlinin Agro-Turizm Potansiyeli. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, (38), 234-246.
- Kızıltan, A., & Ersungur, Ş. M. (2007). Türkiye’de İller ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 269-286.
- Menteşe, S., & Okuyucu, A. (2013). Bilecik İlinde Nüfusun Mekânsal Dağılımının Jeostatistiksel Yöntemlerle İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 258-267.
- Şahiner, S. (2000). En Küçük Kareler Yöntemi ile Doğrusal Regresyon Modeli Oluşturmanın Temel Prensipleri. *MKÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5 (1-2), 57-73.
- Tarı, R. (2005). Ekonometri, 3. Baskı, İstanbul, Kocaeli Üniversitesi yayınevi.
- TUİK, <https://biruni.tuik.gov.tr/>
- Urfalıoğlu, F., & Seyfullahoğulları, A. (2004). İllerin Bazı Sosyoekonomik Kriterler Altında Gelişmişlik Sınıflaması. *T.C. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 209-232.
- Yavan, N. (2012). Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Belirleyicileri: Mekânsal ve İstatistiksel Bir Analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10(1), 9-37.
- Yüceol, H. M. (2011). Türkiye’de İllerarası İşsizlik Oranı Farklılıkları, Göç ve Ekonomik Kalkınma. *Sosyoekonomi*, 15, 29-54.

MALİYE VE FİNANS YAZILARI DERGİSİ'NDE YAYIMLANMIŞ MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (2008-2019)

Dilek KAYAKIRAN¹
Saime DOĞAN²

Öz

Bu çalışmada Maliye ve Finans Yazıları Dergisinde 2008-2019 yılları arasında yayımlanan makalelerin bibliyometrik olarak analizi yapılmıştır. Çalışmada incelenen makaleler, makale sayılarına, yazar sayılarına, yazarların cinsiyetlerine, unvanlarına ve çalıştıkları kurumlara, makalelerin araştırma yaklaşımlarına, yerli-yabancı kaynak sayılarına, sayfa sayılarına, anahtar kelime sayılarına, JEL kodlarına ve JEL kodları konularına göre analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, Bibliyometrik Analiz, Makale Analizi

JEL Kodları: M40, M41, M49, I20

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL OF FINANCE LETTERS

Abstract

In this study, bibliometric analysis of the articles published between 2008-2019 in the Journal of Finance Letters was conducted. The articles examined in the study were analyzed according to the number of articles, number of authors, gender of authors, titles of authors, authors' institutions, research approaches of the articles, number of domestic-foreign sources, number of pages, number of keywords, JEL codes and subjects of JEL codes.

Keywords: Journal of Finance Letters, Bibliometric Analysis, Article Analysis

JEL Codes: M40, M41, M49, I20

¹Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, UBYO, Lojistik Bölümü, dilek.kayakiran@nisantasi.edu.tr,

²Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, UBYO, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü, saimedogan@klu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 26.10.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 13.12.2019

Giriş

Bilim dünyası, günümüzdeki teknolojik gelişmelerle birlikte globalleşmeden etkilenmektedir. Özellikle son yıllarda akademik yayınlarda ampirik çalışmaların arttığı, nitel ve nicel veri analizi uygulanarak oluşturulan makalelerin önem kazandığı görülmektedir. Bu makalede Türk akademik dünyasında önemli bir yeri olan Maliye ve Finans Yazıları dergisi bibliyometrik olarak incelenmiştir. Dergi, Türkiye Finans Yöneticileri Vakfı (Finans Kulüp) ile Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar Vakfı (TEMAR)'nın bilimsel mesleki yayın organıdır. Maliye ve Finans Yazıları ilk sayısı Haziran 1986'da yayımlanan Maliye Yazıları Dergisi'nin devamıdır. Dergi ağırlıklı olarak maliye, finans, ekonomi konularında yayın yapmasına karşın son yıllarda muhasebe konusundaki yayınların arttığı görülmektedir. Hakemli bir dergi olan Maliye ve Finans Yazıları Dergisi EBSCO, ULAKBİM ve ASOS endeksleri tarafından taranmaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Bu çalışmanın amacı 2008-2019 yılları arasında Maliye ve Finans Yazıları Dergisi'nde yayımlanmış çalışmaların analizinin yapılarak ilgili bilim alanlarına katkısını ortaya koymaktır. Literatür taramasında Maliye ve Finans Yazıları Dergisi ile ilgili daha önce yapılan bibliyometrik analiz içeren bir çalışma tespit edilememiştir.

Bu çalışmada, öncelikle bibliyometrik analizden yararlanılarak yapılan çalışmaların literatür incelemesine yer verilmiş, daha sonra araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz tekniği tanıtılmış, elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve sonuç bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

1.Literatür Taraması

Hotamışlı ve Erem (2014), Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde 2005-2013 yılları arasında yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizini yaptıkları araştırmalarında 562 makaleyi incelemişlerdir. Makalelere 558 yazarın, toplamda 112 kurum ile katkı sağladığı tespit etmişlerdir. Ortalama yazar sayısı 1,01 olarak bulunan çalışmada, makalelerde finansal performans, kamu ekonomisi ve finansal piyasalar konularına ağırlık verildiğini, en fazla yayını Marmara, Trakya ve İstanbul Üniversiteleri'nin gerçekleştirdiğini, ağırlıklı olarak ampirik araştırma yaklaşımlarının uygulandığını saptamışlardır. Makalelerde kullanılan kaynak dağılımı açısından ise yararlanılan kaynakların %52'sinin yerli, %48'inin ise yabancı kaynak olduğunu tespit etmişlerdir.

Polat ve diğerleri (2013), çalışmalarında Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ni bibliyometrik olarak analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda 2005-2012 yılları arasında 434 adet makaleyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda yazar başına ortalama 1,26 makalenin bulunduğunu tespit etmişlerdir. En çok makalenin yazıldığı konuların “üretim ve organizasyonlar” ile “talep ve işgücü temini” olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Makalelere en çok katkı sağlayan akademik grubun doktor öğretim üyeleri ve araştırma görevlileri olduğunu belirlemişlerdir. Yazarların önemli bir bölümünün Atatürk Üniversitesi dışındaki akademik kurumlardan olduğunu saptamışlardır.

Özbek ve Badem (2018), çalışmalarında Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde 2008-2017 yılları arasında yayımlanan 149 makaleyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda makalelerin yüzde 73'ünün erkek yazarlar tarafından yazıldığını, en fazla yayın yapan yazarların unvanlarının doktor öğretim üyesi olduğunu tespit etmişlerdir. Makalelerde kuramsal çalışmalar ağırlıktadır. Alt başlıkların kullanım sıklığı açısından; en sık kullanılan üç alanın sırasıyla; “M41:Muhasebe”, “M40:Genel” ve “M49:Diğer” olduğunu, ortalama yazar sayısının 1,3 olduğunu, dergideki makalelerin ağırlıklı olarak bir veya iki yazarlı olduğunu saptamışlardır. Değerlendirmelerinde konu başlıklarını 11 ana başlıkta toplamışlar ve en çok çalışılan konuların “muhasebe standartları” ve “denetim, kontrol, kurumsal yönetim, etik” olduğunu belirtmişlerdir.

Önce ve Başar (2010), Türkiye’de 2000-2008 yılları arasında akademik araştırma dergilerinde yayımlanmış olan muhasebe ile ilgili makalelerin analizini yapmaya çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda, en fazla makalenin sırasıyla akademik araştırma dergileri olarak kabul edilen Mali Çözüm, Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı (MÖDAV), Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği (MUFAD), Muhasebe ve Denetime Bakış dergilerinde yayımlandığını saptamışlardır. Çalışmalarında “finansal muhasebe, maliyet ve yönetim muhasebesi ve muhasebe standartları” kategorilerinin en çok çalışılan konular olduğunu tespit etmişlerdir. Makalelerin büyük çoğunluğunun tek yazarlı olduğu sonucuna varmışlardır.

Beşel ve Yardımcıoğlu (2017), çalışmalarında Maliye Dergisi’nde 2007-2016 yılları arasında yayımlanmış 330 makalenin bibliyometrik analizini yapmışlardır. İncelenen 330 çalışmanın 122’sinin ampirik, 203’ünün teorik ve 5’inin çeviri olduğunu tespit etmişlerdir. Yayımlanmış makalelerin en çok “mali iktisat” en az “bütçe ve mali planlama” anabilim dalları ile ilişkili olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Çalışmaların büyük bir bölümünün tek veya iki yazarlı olduğu ve yayımlanan makalelerin yazarlarının en çok doktor öğretim üyesi unvanlı yazarlar olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

2.Araştırma Yöntemi

Bibliyometri kavramı 1969 yılında Pritchard tarafından ortaya atılmıştır. Bibliyometri, “matematik ve istatistik tekniklerle, yayımlanmış dergi, kitap ve benzeri bilimsel bilgi araçlarının incelenmesinde kullanılan yöntemdir” (Pritchard, 1969). Bibliyometri, metinleri ve bilgileri incelemek veya ölçmek için kullanılan bir dizi yöntemi içermektedir (Hung, 2012) ve nicel yaklaşımların temel olarak bilimsel alanlara uygulamak için kullanıldığı ve temel olarak konu, yazar, atıflar, unvan gibi yazılı makalelerin çeşitli yönlerine dayandığı bir disiplindir (Hussain, Fatima ve Kumar, 2011). Bu tür bir analiz, literatürdeki gelişmeyi ve araştırma modellerini izlemek için yararlı olacaktır (Jacobs ve Ingwersen 2000). Bibliyometri bir derginin standardını değerlendirmek için önemli bir bilimsel araçtır. Tarihsel olarak, bibliyometrik yaklaşımlar, akademik dergi alıntıları arasındaki ilişkileri izlemek için kullanılmıştır. Birçok araştırma alanı, alanlarının etkilerini, bir dizi araştırmacının etkisini veya belirli bir makalenin etkisini incelemek için bibliyometrik yaklaşımlar kullanmaktadır (Thanuskodi, 2010; Tsay ve Shu, 2011). Bugün Türkiye’de hemen her bilim alanında, alanla ilgili kitaplar, üniversitelerde yapılan tezler, kongre/sempozyumlarda sunulan bildiriler ve dergilerde yayımlanan makaleler üzerinde benzer araştırmalar, analizler yapılmaktadır. (Özbek ve Badem, 2018). Bibliyometrik veriler; ülkeleri, üniversiteleri, araştırma kurumlarını, dergileri, özel araştırma konularını ve çeşitli disiplinlerin özelliklerini belirleme ve değerlendirmede oldukça etkili bir yöntemdir (Huang ve diğerleri, 2006). Bibliyometrik teknikler zamanla önemli bir gelişme göstermiş; bir ülke, bir kurum veya bir yazar tarafından yapılan katkıların analizinin yapılması, yapılan yayınların bilimsel alanda yaptığı katkının ölçülmesi, aynı yayın içerisinde bir kaynağa kaç kez atıf yapıldığının belirlenmesi şeklinde çeşitli analiz teknikleri ortaya çıkmıştır (Hotamışlı ve Erem, 2014).

Araştırma, Maliye ve Finans Yazıları Dergisi’nde 2008-2019 yılları arasında yayımlanan 186 makale üzerinde yürütülmüştür. Derginin güncel sayıları ile eski sayılarına basılı olarak ulaşılabildiği gibi, web üzerinden “<http://dergipark.gov.tr/mfy>” adresinden de ulaşılabilmektedir. Dergide yer alan “editörden”, “güncel”, “söyleşi” ve “ekonomik göstergeler” başlıkları çalışma dışı bırakılmıştır. Çalışmada 14 adet makale gereken verilerin eksikliği sebebi ile ve dosya linklerinin mevcut olmaması sebebi ile kapsam dışında tutulmuştur. Makalelerde bibliyometrik araştırmaya veri olabilecek bilgiler Microsoft Excel yazılımı yardımı ile tablolara dönüştürülmüş ve yorumlanmıştır.

3. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmada incelenen makaleler, yıllar itibarıyla makale sayılarına, yazar sayılarına, yazarların cinsiyetlerine, unvanlarına ve çalıştıkları kurumlara, makalelerin araştırma yaklaşımlarına, yerli-yabancı kaynak sayılarına, sayfa sayılarına, anahtar kelime sayılarına, JEL kodlarına ve JEL kodları konularına göre analiz edilmiştir.

3.1. Yıllara Göre Makale Sayıları

2008-2019 yılları arasında toplam 186 makale yayımlanmıştır. 2008 ve 2014 yıllarında yayımlanan makale sayısı 10 adet in altında olmasına rağmen, bu dönemde ortalama 15,5 adet/ay makale yayımlanmıştır.

Tablo 1: *Yıllar İtibarıyla Makale Sayıları*

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Makale Sayıları	5	22	14	11	12	10	7	19	18	18	22	28	186

Tablo 1’de görüldüğü gibi derginin 12 yıllık yayın döneminde en çok yayın 28 adet makale ile 2019 yılında yayımlanmıştır. Yıllar itibarıyla dergilerdeki makale sayılarının farklı olması derginin standart makale sayısı ilkesini benimsemediğini göstermektedir. 2019 yılında dergideki makale sayısının 28 adete ulaştığı görülmektedir. Bu da yayımlanan toplam makale sayısının % 15,1’ini oluşturmaktadır.

3.2. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında ele alınan 186 makale 315 yazar tarafından yazılmıştır. Makale başına düşen yazar sayısı 1,69’dur. Ele alınan makalelerde söz konusu olan tek yazar ve çok yazarlık durumu Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2: *Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı*

Yazar Sayısı	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Tek yazar	5	11	8	9	5	8	4	6	6	9	8	13	92
İki yazar	0	6	6	2	7	2	2	5	8	3	13	12	66
Üç yazar	0	5	0	0	0	0	1	5	3	3	1	3	21
Dört yazar	0	0	0	0	0	0	0	3	1	3	0	0	7
													186

Dergide tek yazar tarafından yazılmış makale sayısı 2008 yılında 5, 2009 yılında 11, 2010 yılında 8, 2011 yılında 9, 2012 yılında 5, 2013 yılında 8, 2014 yılında 4, 2015 yılında 6, 2016 yılında 6, 2017 yılında 9, 2018 yılında 8 ve 2019 yılında 13 olmak üzere toplamda 92’ dir. Toplamda 66 makale iki yazar tarafından, 21 makale üç yazar tarafından ve 7 makale dört yazar tarafından yazılmıştır. Bu anlamda yazarların bireysel olarak yayın yapmayı daha fazla tercih ettikleri söylenebilmektedir.

3.3. Makalelerin Yazarların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Dergide makalesi yayımlanan yazarların cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre 2008-2019 yılları arasında makalesi yayımlanan 315 yazarın 90’ı kadın (% 29), 225’i erkektir (% 71).

Yıllık bazda en az kadın yazarın yer aldığı yıl 2008, en çok kadın yazarın yer aldığı yıl ise 19 kadın yazar ile 2015 yılıdır. Kadın yazarların yüzde olarak en yüksek oranı teşkil ettiği yıllar sırasıyla 2015 yılı (% 44), 2017 yılı (% 36) ve 2019 yılıdır (% 37).

Tablo 3: Makalelerin Yazarların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Kadın	0	5	6	4	5	1	2	19	8	13	10	17	90
Erkek	5	33	14	9	14	11	9	24	27	23	27	29	225
													315

Yıllar esas alındığında, en az erkek yazar 5 ve 9 kişi ile sırasıyla 2008, 2011 ve 2014 yıllarında, en çok erkek yazar ise 33 ve 29 kişi ile sırasıyla 2009 ve 2019 yıllarında yer almıştır.

3.4. Makalelerin Yazarların Akademik Unvanlara Göre Dağılımı

Derginin 12 yıllık süresi içinde yazarların akademik unvanlarında değişim olabileceği dikkate alındığında, bu süre zarfında aynı yazarın farklı unvanlarla yayın yapmış olması mümkündür. Bu sebeple analiz, yazarların yayınlarının çıktığı tarihte yayın üzerinde belirtilen akademik unvanları esas alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 4: Makalelerin Yazarların Akademik Unvanlarına Göre Dağılımı

Unvan / Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Profesör	1	2	2	1	0	0	0	5	7	5	2	3	28
Doçent	1	8	1	1	1	2	2	4	4	8	7	5	44
Dr. Öğretim Üyesi	0	8	6	3	7	4	6	13	11	11	12	21	102
Dr. (Doktor)	0	5	0	2	5	4	1	2	2	3	6	4	34
Dr. Öğretim Görevlisi	0	6	3	0	1	0	0	1	0	2	0	1	14
Öğretim Görevlisi	1	1	1	0	0	0	0	3	2	3	1	0	12
Dr. Araştırma Görevlisi	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	5
Araştırma Görevlisi	1	2	1	0	0	0	1	1	3	2	1	2	14
Dr. Adayı	0	1	1	1	0	1	0	1	0	1	1	3	10
Lisansüstü Öğrenci	0	1	1	0	0	0	1	4	0	0	2	2	11
Diğer	0	2	3	5	5	1	0	9	6	1	5	4	41
													315

Dergilerde yayımlanan sayıların tamamı dikkate alındığında, profesör unvanı ile yazılan 28 (% 8,9), doçent unvanıyla yazılan 44 (% 14,0), doktor öğretim üyesi unvanıyla yazılan 102 (% 32,4), doktor unvanıyla yazılan 34 (% 10,8), doktor araştırma görevlisi unvanıyla yazılan 5 (% 1,6), araştırma görevlisi unvanıyla yazılan 14 (% 4,4), öğretim görevlisi unvanıyla yazılan 12 (% 3,8), doktor öğretim görevlisi unvanıyla yazılan 14 (% 4,4), doktor aday unvanıyla yazılan 10 (% 3,2), lisansüstü öğrencisi unvanıyla yazılan 11 (% 3,5) ve diğer unvanlarla yazılan 41 (% 13,0) makalenin yer aldığı tespit edilmiştir.

Dergiye en çok katkıyı yüzde 32,4 oranı ile doktor öğretim üyesi unvanlı, en az katkıyı yüzde 1,6 oranı ile doktor araştırma görevlisi unvanlı yazarlar vermiştir.

3.5 Makalelerin Yazarların Çalıştıkları Kurumlara Göre Dağılımı

Ortak yazarlı makaleler, her bir yazarın kendi kurumunda gösterilmiştir. Bu nedenle makale sayısı 186 olmasına karşın, kurumlardaki makale sayısı toplamı 278'dir. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarının kurumlarına göre dağılımı Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre dergiye en çok yayın gönderen kurum sıralamasında ilk sırayı 34 makale ile Marmara Üniversitesi almaktadır. Kadir Has Üniversitesi 22 makale ile ikinci sırada, İstanbul Ticaret Üniversitesi 17 makale ile üçüncü sırada yer almaktadır. İstanbul Aydın Üniversitesi 10 makale ile dördüncü sırada, Yıldız Teknik Üniversitesi 8 makale ile beşinci sırada, İstanbul Arel Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi 7'şer makale ile altıncı sırada gelmektedir. Bunların yanı sıra beş üniversite 5'er makale, beş üniversite 4'er makale, on bir üniversite 3'er makale, on yedi üniversite 2'şer makale, yirmi yedi üniversite 1'er makale ile katkıda bulunmuşlardır. Türkiye'de 2019 yılı itibarıyla 206 üniversite vardır. Bunlardan 129'u devlet üniversitesi, 77'si vakıf üniversitesidir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de 206 üniversite bulunduğu dikkate alındığında dergiye makale veren 72 üniversite toplam üniversitelerin yaklaşık yüzde 35'ini oluşturmaktadır.

Tablo 5: Makalelerin Yazarların Çalıştıkları Kurumlara Göre Dağılımı

Kurum Adı	Makale Sayısı	Kurum Adı	Makale Sayısı
Marmara Üniversitesi	34	Bursa Teknik Üniversitesi	2
Kadir Has Üniversitesi	22	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	2
İstanbul Ticaret Üniversitesi	17	Ege Üniversitesi	2
İstanbul Aydın Üniversitesi	10	Hacettepe Üniversitesi	2
Yıldız Teknik Üniversitesi	8	İskenderun Teknik Üniversitesi	2
İstanbul Arel Üniversitesi	7	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	2
Trakya Üniversitesi	7	Karabük Üniversitesi	2
Başkent Üniversitesi	5	Kastamonu Üniversitesi	2
Balıkesir Üniversitesi	5	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	5	Beykent Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	5	İstanbul Okan Üniversitesi	1
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	5	İzmir Ekonomi Üniversitesi	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi	4	Kemerburgaz Üniversitesi	1
Gazi Üniversitesi	4	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv.	1
Gaziantep Üniversitesi	4	Maltepe Üniversitesi	1
Necmettin Erbakan Üniversitesi	4	MEF Üniversitesi	1
Zonguldak Bülent Ecevit Üniv.	4	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1
İstanbul Gelişim Üniversitesi	3	Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	1
Okan Üniversitesi	3	Aksaray Üniversitesi	1
Yaşar Üniversitesi	3	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	3	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	1
Celal Bayar Üniversitesi	3	Boğaziçi Üniversitesi	1
Dumlupınar Üniversitesi	3	Bozok Üniversitesi	1
Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi	3	Cumhuriyet Üniversitesi	1
Kırklareli Üniversitesi	3	Erciyes Üniversitesi	1
Uludağ Üniversitesi	3	Fırat Üniversitesi	1

Yalova Üniversitesi	3	Galatasaray Üniversitesi	1
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	3	Hitit Üniversitesi	1
Bahçeşehir Üniversitesi	2	İnönü Üniversitesi	1
İstanbul Esenyurt Üniversitesi	2	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	1
İstanbul Kültür Üniversitesi	2	Kocaeli Üniversitesi	1
İstanbul Medipol Üniversitesi	2	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1
Niğantaşı Üniversitesi	2	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	2	Niğde Üniversitesi	1
Azerbaycan Devlet İktisat Üniv.	2	Uşak Üniversitesi	1
Bayburt Üniversitesi	2	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1
		Diğer Kurumlar	34
		Toplam	278

3.6. Makalelerin Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı

Bu çalışmada makaleler kuramsal ve uygulamalı araştırmalar olmak üzere iki alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Matematiksel, istatistiksel, ekonometrik ve ankete dayalı çalışmalar uygulamalı araştırma olarak kabul edilmiştir.

Tablo 6: Makalelerin Araştırma Yaklaşımlarına Göre Dağılımı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Kuramsal	3	15	8	4	7	6	2	3	5	7	8	3	71
Uygulama	2	7	6	7	5	4	5	16	13	11	14	25	115
													186

Tablo 6’da, yayımlanan toplam makalelerin 71 adedinin (% 38) kuramsal 115 adedinin (%62) ise uygulama niteliğinde olduğu görülmektedir. 2008, 2009, 2010, 2012, 2013 yıllarında kuramsal çalışmalar uygulamalı yaklaşımlara göre daha fazladır. En çok kuramsal çalışma 15 makale ile 2009 yılında, en az kuramsal çalışma ise 2 makale ile 2014 yılında yapılmıştır. Buna karşılık en çok uygulamalı çalışma 25 makale ile 2009 yılında, en az uygulamalı çalışma ise 2 makale ile 2008 yılında yapılmıştır.

3.7. Makalelerin Yerli ve Yabancı Kaynak Sayılarına Göre Dağılımı

Yerli ve yabancı kaynak kullanımını gösteren Tablo 7’ye bakıldığında; ağırlıklı olarak yabancı kaynaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. 2008-2019 yılları aralığında yerli kaynak kullanımını toplam 2050 adet iken yabancı kaynak kullanımını ise 3087 adet olarak gerçekleştirmiştir.

Tablo 7: Makalelerin Yerli ve Yabancı Kaynak Sayılarına Göre Dağılımı

Kaynaklar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Yerli	26	200	193	86	140	137	69	175	168	189	295	372	2050
Yabancı	56	331	121	109	121	182	67	387	370	320	340	683	3087
Toplam	82	531	314	195	261	319	136	562	538	509	635	1055	5137

Yerli kaynak kullanımının en yüksek olduğu yıllar sırasıyla 2019 yılı (372 adet), 2018 yılı (295 adet) ve 2009 yılıdır (200 adet). Yerli kaynak kullanımının yabancı kaynak kullanımından yüksek olduğu yıllar ise 2012 yılı (140 adet) ve 2014 yılıdır (69 adet). Yabancı kaynak kullanımının en yüksek olduğu yıllar ise sırasıyla 2019 (683 adet), 2015 (387 adet) ve 2016 yılıdır (340 adet).

3.8. Makalelerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Dergide 2008-2019 yılları arasında yayımlanan 186 makaleden; 24 makalenin 1-15 sayfa aralığında, 139 makalenin 16-20 sayfa aralığında, 20 makalenin 31-45 sayfa aralığında ve 3 makalenin ise 46-60 sayfa aralığında yazıldığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 8: Makalelerin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımı

Sayfa Sayıları	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
1-15 sayfa	1	7	1	1	1	1	2	4	0	1	2	3	24
16-30 sayfa	4	13	10	9	9	7	4	14	16	15	18	20	139
31-45 sayfa	0	2	3	0	2	1	1	1	1	2	2	5	20
46-60 sayfa	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	3
													186

Dergide yayımlanan makalelerin en çok (139 adet) 16-30 sayfa aralığında yazıldığı tespit edilmiştir.

3.9. Makalelerin Anahtar Kelime Sayılarına Göre Dağılımı

Anahtar kelimeler makalenin içeriğini ifade edebilecek nitelikte olan kısa sözcüklerdir. Anahtar kelimeler araştırmacıların ilgi duydukları yayımlanmış bir çalışmaya ulaşmasına kolaylık sağlayan bir araçtır. Bu anlamda yeni araştırmacılara fayda sağladığı gibi, yazarların da makalesine ulaşılarak daha fazla atıf alma potansiyelinin artmasını sağladığı için, yazara ve dergiye de fayda sağlamaktadır.

Tablo 9: Makalelerin Anahtar Kelime Sayılarına Göre Dağılımı

Anahtar Kelime Sayısı	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
2	0	1	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	5
3	1	8	4	5	1	4	1	4	1	6	5	11	51
4	3	7	8	4	8	5	4	12	14	11	13	15	104
5	1	3	0	0	3	0	1	1	1	0	3	2	15
6	0	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	0	7
8	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
11	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
													186

Tablo 9’da en çok kullanılan anahtar kelime sayısının 4 olduğu görülmektedir. İki makalede anahtar kelime yer almazken bir makalede 11; bir makalede 8 ve yedi makalede 6 anahtar kelime bulunmaktadır. 186 makalede toplam 715 anahtar kelime kullanıldığından makale başına ortalama 3,84 anahtar kelime kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.10. Makalelerin JEL Kodlarına ve Jel Kodu Konularına Göre Dağılımı

“Journal of Economic Literature”ün baş harflerinden oluşan JEL kodları, iktisadi yazına ait bir makale sınıflandırma sistemidir. Her biri alt alanlara ayrılan kodlar harflerle temsil edilmektedir. JEL kodları ve araştırma kapsamındaki makalelerde kullanım sıklıkları Tablo 10’da gösterilmiştir. Buna göre en sık kullanılan G kodu 61 kez kullanılırken, ikinci sırada kullanılan M kodu 20 kez ve üçüncü sırada kullanılan E kodu 17 kez kullanılmıştır.

Tablo 10: Makalelerin JEL Kodlarına ve Jel Kodu Konularına Göre Dağılımı

Jel Kodu	Genel Başlık	Kullanım Sıklığı
A	Genel Ekonomi ve Çalışmalar	2
B	İktisadi Düşünce Okulları ve Metodoloji	2
C	Matematiksel ve Kantitatif Metotlar	14
D	Mikroekonomi	5
E	Makroekonomi ve Monetarizm	17
F	Uluslararası Ekonomi	9
G	Finansal Ekonomi	61
H	Kamu Ekonomisi	7
I	Sağlık, Eğitim ve Refah Ekonomisi	2
J	Çalışma ve Demografik Ekonomi	2
L	Endüstriyel Organizasyon	3
M	İşletme yönetimi, işletme ekonomisi, pazarlama, muhasebe	20
N	Ekonomi Tarihi	2
O	İktisadi Kalkınma, teknolojik değişim ve büyüme	8
R	Kent, Kırsal ve Bölgesel Ekonomi	3
Q	Tarım ve Doğal Kaynak Ekonomisi, Çevresel ve Ekolojik Ekonomi	1

4.Sonuç ve Öneriler

Belirli bir alanda, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir bölgedeki kişiler ya da kurumlar tarafından hazırlanan yayınlar ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizini yapan bibliyometrik analizler, ilgili bilim dalının gelişmesine önemli katkı sağlamaktadırlar. Bu analizler, gerek ilgili bilim alanına gerekse de araştırmacıya çeşitli açılardan faydalar sağlamaktadır. Belirli bir alanda yapılmış bilimsel çalışmaları sunarak henüz çalışılmamış alanların ortaya konması açısından ilgili bilim alanına katkı sağlamaktadır. Araştırmacı açısından ise alanına ilişkin yapılmış tüm çalışmaları görmesi açısından yol gösterici olmaktadır.

Bugün ülkemizde hemen hemen her bilim alanında, alanla ilgili kitaplar, hazırlanan tezler, sunulan bildiriler ve yayımlanan makaleler üzerinde benzer araştırmalar ve analizler yapılmaktadır. Bu amaçla, bu araştırmada Maliye ve Finans Yazıları Dergisi'nde 2008-2019 yılları arasında yayımlanan 186 makale, yazar profili, makale profili gibi çeşitli başlıklar ile incelenerek derginin bibliyometrik profili ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

- Toplamda 92 makale tek yazarlı, 66 makale iki yazar tarafından, 21 makale üç yazar tarafından ve 7 makale dört yazar tarafından yazılmıştır. Yazarların genellikle bireysel olarak yayın yapmayı tercih ettikleri görülmektedir.

-
- 2008-2019 yılları arasında makalesi yayımlanan 315 yazarın 90'ı kadın (% 29) 225'i erkektir (% 71).
 - Yayımlanan toplam makalelerin 71 adedinin (% 38) kuramsal 115 adedinin (%62) ise uygulama niteliğinde olduğu görülmektedir. 2015 yılı itibarıyla çalışmaların ciddi anlamda uygulama niteliğinde olduğu görülmektedir.
 - Derginin yayınlandığı 2008 ve 2019 yılları arasında yapılan çalışmalarda 2050 (%40) yerli kaynak, 3087 (%60) yabancı kaynak kullanılmıştır. Çalışmalarda ciddi anlamda yabancı kaynak kullanıldığı görülmektedir.
 - Dergide 2008-2019 yılları arasında yayımlanan 186 makaleden toplam sayfa sayılarından yola çıkılarak bakıldığında ortalama sayfa sayısı 23-25 sayfa arasında olduğu görülmektedir.
 - 2008-2019 yılları arasında toplam 186 makale yayımlanmıştır ve ortalama olarak 15,5 adet/ay makale yayımlanmıştır.
 - 2008 ve 2019 yılları arasında yayımlanan dergiye en çok katkıyı yüzde 32,4 oranı ile doktor öğretim üyesi unvanlı akademisyen grubu, en az katkıyı yüzde 1,6 oranı ile doktor araştırma görevlisi unvanlı yazarlar yapmıştır.
 - 2019 yılı itibarıyla Türkiye'de 206 üniversite bulunduğu dikkate alındığında dergiye makale veren 72 üniversite toplam üniversitelerin yaklaşık yüzde 35'ini oluşturmaktadır.
 - 186 makalede toplam 715 anahtar kelime kullanıldığından makale başına ortalama 3,84 anahtar kelime kullanıldığı anlaşılmaktadır. En sık kullanılan anahtar kelime sayısı 4 adettir. Araştırma kapsamındaki 104 makalede 4 adet anahtar kelime kullanılmıştır.
 - Jel kodlarının kullanıma başlandığı andan itibaren, en sık kullanılan G kodu 61 kez kullanılırken, ikinci sırada kullanılan M kodu 20 kez ve üçüncü sırada kullanılan E kodu 17 kez kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Beşel, F., Yardımcıoğlu, F. (2017). Maliye Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 172, 133-151.
- Hotamışlı, M., Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63, 1-20.
- Huang, Y., Ho, Y., Chuang, K. (2006). Bibliometric Analysis of Nursing Research in Taiwan 1991-2004. *Journal of Nursing Research*, 14(1), 75-81.
- Hung, J. (2012). Trends of E-Learning Research from 2000 to 2008: Use of Text Mining and Bibliometrics. *British Journal of Educational Technology*, 43(1), 5-16.
- Hussain A., Fatima N., Kumar D. (2011). Bibliometric Analysis of the Electronic Library Journal (2000-2010). *Webology*, 8(1), 1-9.
<http://www.webology.org/2011/v8n1/a87.html>.Erişim:10.02.2019.
- Jacobs, D., Ingwersen, P. (2000). A Bibliometric Study of the Publication Patterns in the Sciences of South African Scholars 1981-1996. *Scientometrics*, 47 (1), 75-93.
- Önce, S., Başar, B. (2010). Türkiye'deki Akademik Araştırma Dergilerinde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Analizi:2000-2008. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 55-68.
- Özbek, C. Y., Badem, A. C. (2018). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2017). *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11 (2), 216-247.
- Polat, C., Sağlam, M., Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 273-288.
- Pritchard A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics?. *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Thanuskodi S. (2010). Bibliometric Analysis of the Journal Library Philosophy and Practice from 2005-2009. *Library Philosophy and Practice*, (e-journal), 1-7.
<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1450&context=libphilprac> . Erişim: 10.02.2019.
- Tsay, M. Y., Shu Z. Y. (2011). Journal Bibliometric Analysis: A Case Study on the Journal of Documentation. *Journal of Documentation*, 67(5), 806-822.

KÜMELEME ANALİZİ İLE TÜRKİYE' DEKİ İLLERİN TURİZM VERİLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Muhammet ATALAY¹

Öz

Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de turizm ekonomide önemli yer tutan sektörlerdendir. Bu çalışmada, illerin turizm istatistiklerine göre kümelenecek benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yöntem olarak Ward tarafından önerilen birleştirici hiyerarşik kümeleme tekniği kullanılmıştır. Uzaklık ölçütü olarak kareli Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Ziyaretçi konaklama istatistikleri yanında illerin turizm kapasitelerini gösteren değişkenler de analize dâhil edilmiştir. Yabancı ve yerli ziyaretçiler için kümeleme ayrı ayrı yapılarak illerin farklı ziyaretçi türlerinde benzerlikleri incelenmiştir. Bulgulara göre, Antalya ve İstanbul hem yabancı hem yerli ziyaretçi istatistikleri bakımından diğer illerden daima ayrılmaktadır. Yabancı ziyaretçiler açısından iller benzer turizm potansiyellerine göre kümelirken yerli ziyaretçiler açısından farklı turizm potansiyelindeki iller aynı kümelerde bulunabilmektedir. Bu sonuç yabancıların deniz, kültür, doğa turizmi gibi tasniflere göre ziyaret tercihleri yaptıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: çok değişkenli istatistikler, kümeleme, hiyerarşik yöntemler, turizm.

JEL Kodu: C38, L83, Z32

EXAMINATION OF CITIES IN TURKEY WITH CLUSTER ANALYSIS ACCORDING TO TOURISM DATA

Abstract

As in all countries, in Turkey, tourism is one sector holds an important place in the economy. In this study, it is aimed to reveal the similarities and differences by clustering the provinces according to tourism statistics. The unifying hierarchical clustering technique proposed by Ward was used as a method. Squared Euclidean distance was used as the distance measure. In addition to visitor accommodation statistics, variables showing the tourism capacities of the provinces are also included in the analysis. Clustering was made for foreign and domestic visitors, and the similarities of the provinces in different types of visitors were examined. According to the findings, Antalya and Istanbul always differ from other provinces in terms of both foreign and domestic visitor statistics. In terms of foreign visitors, provinces are clustered according to their similar tourism potentials, while in terms of domestic visitors, provinces with different tourism potentials can be located in the same clusters. This result shows that foreigners make visit preferences according to the classifications such as sea, culture and nature tourism.

Keywords: multivariate statistics, clustering, hierarchical methods, tourism.

JEL Codes: C38, L83, Z32

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, atalay@klu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 11.10.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 24.12.2019

Giriş

Turizm ülke ekonomilerinde önemli yer tutan sektörlerden biridir. İstihdam olanaklarında artış, yabancı turistler ile ülkeye döviz girişi sağlanması, yiyecek-içecek, ulaşım ve akaryakıt gibi harcamalarla diğer sektörlere katkı sağlanması ekonomideki etkilerinden bazılarıdır. Ülkenin tarihi, turistik ve doğal alanlarının iç ve dış turistlerce ziyaret edilerek ekonomik değere dönüştürülmesi bakımından bacasız sanayi benzetmesi turizm için yapılagelmektedir. Özellikle uluslararası turizmin ülke ekonomilerine döviz girdisi ile yaptığı katkı bilhassa gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Bu anlamda dünya çapındaki uluslararası turist varışları, 2019 yılında (Ocak-Eylül dönemi) %4 oranında artarak 1,5 milyar gecelik ziyaretçi seviyesine yaklaşmış bulunmaktadır. Bu artış Orta Doğu ülkelerinde %9, Asya ve Pasifik ülkelerinde ve Afrika'da %5, Avrupa ülkelerinde %4 ve Amerika kıtasında %2 büyüme olarak gerçekleşmiştir (UNWTO, 2019). Türkiye de bu sektöre önem veren ve dünyada önde gelen ülkelerden biridir. Güney Avrupa ve Akdeniz destinasyonları arasında yer verilen Türkiye, bu bölgenin en gözde turizm alanları arasında sayılmaktadır (WTO, 2019). Ülkede sektörün gelişimi kronolojik olarak; plansız dönem (1923-1963), birinci planlı dönem (1963-1983) ve liberalizasyon dönemi (1983' den günümüze) olarak kategorize edilmektedir (Şen & Şit, 2015). Son yıllarda Türkiye turizm gelirleri ve ziyaretçi sayıları bakımından sürekli büyüyen bir ekonomiye sahiptir (Tablo 1). Buna göre, 2019 yılında üçüncü çeyreği itibariyle ülke dışından gelen ziyaretçilerden yaklaşık 26,6 milyar dolar toplam turizm geliri elde edilmiş ve 41 milyondan fazla ziyaretçi çekmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin Yıllık Turizm Gelirleri ve Ziyaretçi Sayıları (2001-2019)

Yıl	Yıllık Turizm Geliri (1000 \$)	Yıllık Ziyaretçi Sayısı
2001	10 450 728	13 450 127
2002	12 420 519	15 214 514
2003	13 854 868	16 302 053
2004	17 076 609	20 262 640
2005	20 322 111	24 124 501
2006	18 593 950	23 148 669
2007	20 942 501	27 214 988
2008	25 415 067	30 979 979
2009	25 064 481	32 006 149
2010	24 930 996	33 027 943
2011	28 115 694	36 151 328
2012	29 007 003	36 463 921
2013	32 308 991	39 226 226
2014	34 305 904	41 415 070
2015	31 464 777	41 617 530
2016	22 107 440	31 365 330
2017	26 283 656	38 620 346
2018	29 512 926	45 628 673
2019*	26 634 764	41 018 702

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1609

* 2019 yılı için Ocak-Eylül aylarını kapsayan I, II ve III. çeyrekler toplamı verilmiştir.

2019 yılında Türkiye'nin turizm gelirlerinin 22,2 milyar doları yabancı ziyaretçilerden elde edilmiş olup yabancı ziyaretçi sayısı 35,4 milyondur (Tablo 2). Yurt dışında ikamet eden vatandaşlardan oluşan ziyaretçi sayısı 4,4 milyondur. Ziyaretçilerin kişi başı yaptığı ortalama harcamaya bakıldığında ise bu rakam sırasıyla; yurt dışında ikamet eden vatandaşlarda 773 dolar, yabancı ziyaretçilerde 636 dolardır. Ortalama geceleme sayısı ise 10 olmuştur. En fazla ziyaretçi

ve toplam gelir üçüncü çeyrekte elde edilmekte olup kişi başı ortalama harcama ise en çok birinci çeyrekte gerçekleşmiştir. (TUİK, 2019).

Tablo 2: 2019 Yılı İlk Üç Çeyreği Turizm Geliri, Ziyaretçi Sayısı, Ortalama Harcama, Ortalama Geceleme (Türkiye)

Yıl-Çeyrek	Turizm Geliri (1000 \$)	Ziyaretçi Sayısı	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	Ortalama Geceleme Sayısı
2019	26 634 764	41 018 702	657	10
I	4 629 679	6 644 391	697	10,4
II	7 973 963	12 762 346	625	9,3
III	14 031 122	21 611 964	649	9,0

Kaynak: TUİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1609

Dördüncü çeyreğe ait sayıların da eklenmesiyle toplam gelirin 30 milyar doların üzerine çıkacağı, ziyaretçi sayısının da 50 milyonu aşacağı önceki yılların verilerinden esinlenerek söylenebilir. Bu sonuçlara göre Türkiye turizm ekonomisi bakımından özellikle son dört yılda ciddi bir ivme yakalamış görünmektedir. Bunda şüphesiz turizm potansiyeli bağlamında ülkenin coğrafi, kültürel ve ekonomik özellikleri önem taşımaktadır. Bu özellikler, başta kıyı ve deniz turizmi olmak üzere, kültür, doğa, gastronomi, sağlık turizmi gibi türlerde turizm çeşitlilikleri barındıran bir ülke olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin şehirleri taşıdıkları özelliklere göre farklı turizm potansiyellerine sahiptir. Antalya, Muğla gibi şehirler deniz, İstanbul, Konya gibi şehirler kültür, Nevşehir, Rize gibi şehirler doğa turizminde ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'nin illerine ait turizm verileri kümeleme analizi kullanılarak incelenecek ve illerin benzerlik veya farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır. Önce Türkiye'de turizm ve illerin durumu ile ilgili yapılmış çalışmalar özetlenecektir. Sonra kümeleme analizi kısaca açıklanacak, ardından 2018 ve 2019 yıllarına ait veriler için iller bazında kümeleme analizi uygulanacaktır. Yapılan tüm analizler IBM SPSS 24 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

1. Yapılmış Çalışmalar

Turizm istatistikleri ile yapılmış çalışmalar incelendiğinde literatürde çok değişkenli istatistik yöntemlerin de yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Pérez ve Nadal (2005), İspanya Balear Adaları'nda turizmin toplumlarını nasıl etkilediğini ve bu Akdeniz ülkesinde sektöre yönelik tutumları araştırmaktadır. Yerel tutumlar kümeleme analizi kullanılarak beş farklı görüş grubuna ayrılmıştır. Avrupa ülkelerinin turizm rekabetçiliği hakkında istatistiksel araçlar kullanarak yapılan bir araştırmada (Gabor, Conțiu, & Oltean, 2012), rekabetçilik endeksinin 14 sütununun 27 AB ülkesinde ve diğer 15 AB üyesi olmayan ülkede nasıl gruplandığını görmek için temel bileşenler analizi kullanılmış ve elde edilen temel bileşenler ile ülkeler hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan yöntemlerle kümelendi. Chandra & Menezes (2001) çalışmalarında, ulusal turizm kuruluşların pazarlama stratejilerini geliştirmeleri konusunda yapılan çok değişkenli istatistiksel teknikleri açıklamaktadırlar. Bu anlamda tahmin talebi, segmentasyon ve hedef pazar seçimi ve konumlandırma konularında çoklu regresyon modelleri, logit ve probit modeller, diskriminant analizi, kümeleme analizi, çok boyutlu ölçekleme ve yapay sinir ağları uygulamalarına yer verilmektedir. Ülkelerin turizm alanındaki yatırım çekiciliğini etkileyen faktörlerin kümeleme analizi ile incelenerek farklı yatırım çekiciliği düzeylerine sahip ülke gruplarını belirleyen bir çalışmada, kümeleme ile birlikte ayırma (diskriminant) analizinin kullanımının, turizm yatırımı çekiciliği göstergelerinin ilişkisini değerlendirmek için yardımcı olduğu belirlenmiştir (Kozmenko, Poluliakhova, & Iastremska, 2015). Destinasyonların rekabet gücünü etkileyen temel faktörlerin değerlendirildiği ve AB ülkeleri ile Türkiye'nin rekabet düzeylerinin karşılaştırıldığı çalışmada (Kayar & Kozak, 2010), Dünya Ekonomik Forumu'nun seyahat ve turizm rekabet endeksinden oluşan ikincil veriler kümeleme ve çok boyutlu ölçekleme teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, rekabet gücünü en fazla etkileyen faktörler sırasıyla hava taşımacılığı altyapısı, doğal ve kültürel kaynaklar, kara taşımacılığı altyapısı, sağlık ve hijyendir.

Seçilen ülkeler 3 kümeye ayrılabilen ve Türkiye sadece fiyat rekabetinde en yüksek puanı almaktadır. Portekiz’ de katılımcıları turizm gelişiminin etkileri hakkındaki algılarına göre küme analizi ile gruplara ayıran bir çalışma, “şüpheliler”, “orta derecede iyimserler” ve “meraklılar” şeklinde adlandırılabilir üç kümenin varlığını ortaya koymaktadır (Vareiro, Remoaldo, & Ribeiro, 2013). Ryun ve Huyton (2000) ise kümeleme analizi yardımıyla, katılımcılardan aralarında Aborijin kültürüne dayanan ürünler olan mevcut ve potansiyel turizm ürünlerini derecelendirmeleri isteyerek elde ettikleri verilerle doğal ve maceraya dayalı turizme yüksek oranda ilgi gösterildiğini bulmuşlardır.

Türkiye’ de turizm sektörü ile ilgili yapılan çalışmalarda da çok değişkenli istatistik yöntemler ve bu yöntemlerden biri olan kümeleme analizi kullanılmaktadır. Kandemir (2018) çalışmasında, konaklama istatistiklerine göre Türkiye’deki illeri bulanık kümeleme analizi yardımıyla sınıflanmış ve illeri karşılaştırmıştır. Sonuç olarak Ankara, İstanbul ve Antalya’nın diğer illerden ayrılarak herhangi bir kümeyle ait olmadığı ve iller arası mesafenin küme üyeliğinde etkili olmadığı bulunmuştur. Üzümcü (2015) ise yabancı turistlerin milliyetlerini gelir düzeyine göre ardarda gelen 6 yıl için kümeleyerek “yüksek”, “orta”, “düşük” şeklinde etiketlenen gelir düzeyi kümelerindeki ülkelerin yıllar içerisindeki değişimini gözlemlemektedir. Gelir gruplarına göre kümeleme için yöntem olarak bulanık c-ortalama algoritması kullanılmıştır. Bir diğer çalışmada, dünya ülkelerinin uluslararası turizm açısından kümelenebilirliği çok değişkenli analizlerle incelenerek Türkiye’nin bu ülkeler arasındaki yeri araştırılmıştır (Giray, 2013). Bulanık kümeleme analizi ve k-ortalama yöntemi birlikte kullanılmış ve bulgular karşılaştırılmıştır. Türkiye’nin ABD, Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Malezya, Meksika, Rusya, İspanya, Ukrayna, İngiltere ve Avusturya ile aynı kümede yer aldığı belirlenirken, hiyerarşik olmayan kümeleme ve bulanık kümeleme analizi bulgularının benzer olduğu görülmüştür. Bir diğer çalışmada, 2004 yılında Türkiye’ye gelen yabancıların kullandığı taşıtlara göre dağılımları kümeleme analizi ile araştırılmıştır. Gelen yabancıların sayısı olarak ilk beş ülkeden gelenlerin büyük çoğunluğunun havayolunu tercih ettikleri, sınır ülke ziyaretçilerinin ise çoğunlukla karayolunu kullandıkları görülmektedir (Er, 2006). Bir veri madenciliği tekniği olarak kümeleme yöntemlerinin turizmde kullanıldığı farklı akademik yayınlarla ilgili detaylara Çuhadar (2013)’ in karşılaştırmalı derleme çalışmasında ulaşılabilmektedir.

Türkiye’deki illerin farklı kriterlere göre kümelendiği çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Allahverdi & Alagöz (2019) illerin vergi gelirleri açısından dağılım, benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması amacıyla kümeleme analizi yöntemi ile ayırma (diskriminant) analizi kullanmıştır. Kümelemede k-ortalama yöntemi ve Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Yılancı (2010) on bir değişken kullanarak bulanık kümeleme ve k-ortalama yöntemi ile illeri kümelemiş ve bulguları karşılaştırılmıştır. Çalışmada kullanılan sosyoekonomik değişkenler; nüfus yoğunluğu, yüksek öğretim mezunlarının oranı, bebek ölüm hızı, işsizlik oranı, on bin kişiye düşen özel otomobil sayısı, toplam tarımsal üretim değerleri, kişi başına düşen GSYİH, kamu yatırım harcamaları, hekim başına düşen nüfus sayısı, emekli aylığı alan toplam kişi sayısı ve toplam aktif sigortalı sayısıdır. Benzer şekilde illeri sosyo-ekonomik benzerliklerine göre Karabulut, Gürbüz, & Sandal (2005) hiyerarşik kümeleme yöntemi ile kümelemekte, Kılıç, Saraçlı, & Kolukısaoglu (2011) ise çok değişkenli tekniklerden yol analizi, kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme ile analiz etmektedir.

2. Yöntem ve Uygulama

Bu bölümde analiz için kullanılan yöntem anlatılacak, analiz edilen değişken ve veriler tanıtılacak, analiz sonucunda elde edilen bulgular tartışılacaktır.

2.1. Kümeleme Analizi

Çok değişkenli analiz tekniklerinden olan kümeleme yöntemlerinde amaç, veri içinde benzer örneklerin gruplarını keşfetmektir. Kümeleme analizi değişkenler arasında bağımlı ve bağımsız gibi bir ayrım gözetmeden tüm ilişkileri inceler ve nesnelere nispeten homojen gruplara ayırır

(Balaban & Kartal, 2015: 34). Bu gruplar arasında ise heterojenlik olması beklenir. Grup içi ve gruplar arası uzaklık-yakınlık ölçüleri olarak; Öklid ve kareli uzaklığı, Pearson ve karesel Pearson uzaklığı, Mahalanobis uzaklığı, Manhattan uzaklığı, binary Öklid uzaklığı, Gower uzaklık ölçüsü gibi uzaklık hesaplamaları kullanılmaktadır. Benzerlik-farklılık ölçüsü olarak; gamma benzerlik ölçüsü, Jaccard benzerlik ölçüsü, Bray-Curtis benzerlik ölçüsü gibi katsayılar ilgili birimlere ait değerlerin benzerliklerini hesaplamakta kullanılmaktadır (Bkz. Özdamar, 2018: 284-292). Normallik, doğrusallık ve eşit varyanslılık gibi diğer birçok istatistiksel yöntem için önemli olan varsayımlar, kümeleme analizinde çok az önemsendir. Kümeleme analizinde daha çok örneklemin evreni temsil edip etmediğine yoğunlaşması ve çoklu doğrusal bağlantı problemine dikkat edilmesi gerekmektedir. Yüksek çoklu doğrusal bağlantı durumunda Mahalanobis uzaklıkları kullanılabilir (Orhunbilge, 2010: 476-477). Analiz aşırı değerlere karşı duyarlıdır. Bu nedenle, veri setinin aşırı gözlemler açısından gözden geçirilmesi önerilmektedir. Ayrıca kullanılan uzaklık ölçüleri birimlere karşı duyarlı olduğundan verilerin normalize edilerek standartlaştırılması ve analizin standardize edilmiş verilerle gerçekleştirilmesi önerilmektedir (Alpar, 2017: 306-307).

Kümeleme analiz yöntemleri temel itibariyle *hiyerarşik (aşamalı) kümeleme yöntemleri* ve *hiyerarşik olmayan (aşamalı olmayan) kümeleme yöntemleri* olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır. İki yöntemin dışında da yaklaşımlar bulunmakla birlikte bunlar yaygın olarak kullanılmamaktadır. Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinde küme sayısı önceden bilinmemekte olup analiz sonucunda karar verilir. Birimlerin veya değişkenlerin benzerlikleri dikkate alınarak küme uzaklık ölçüleri için belirlenen düzeylerde birleştirilmesi söz konusudur. Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinde ise önce küme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Ardından, belirlenen kriterlere göre, ilgili küme sayısına ulaşmak için benzer gözlemlerin atanma işlemleri yapılır (Orhunbilge, 2010: 473-476). Bu çalışmada, illerin turizm verilerine göre benzerlikleri ve farklılıkları inceleneceğinden küme sayısı bilinmemektedir ve bu nedenle hiyerarşik kümeleme yöntemleri kullanılacaktır.

Hiyerarşik kümeleme yöntemleri *birleştirici hiyerarşik kümeleme yöntemleri* ve *ayırıcı hiyerarşik kümeleme yöntemleri* olarak iki şekilde uygulanabilmektedir. Birleştirici yöntemde her gözlem başlangıçta tek başlarına ayrı birer küme olarak kabul edilir. Daha sonraki adımlarda, en yakın gözlemler yeni bir küme içerisinde birleştirilerek, n birim aşamalı bir şekilde $n - 1, n - 2, \dots, 3, 2, 1$ kümeye indirgenir. Ayırıcı yöntemde ise süreç tersine doğru yürütülür. Başlangıçta n gözlemin tümünü içeren tek bir küme söz konusudur. Daha sonra aşamalı olarak n birimden $2, 3, \dots, n - 1, n$ farklı küme oluşturulur (Özdamar, 2018: 295). Birleştirici hiyerarşik kümeleme yöntemleri yaygın olarak tercih edilmekte olup farklı yaklaşımlarla uygulanabilmektedir (Alpar, 2017: 306-307): *Tek bağlantı yöntemi*, *tam bağlantı yöntemi*, *ortalama bağlantı yöntemi*, *Ward yöntemi* ve *merkez yöntemi*. Bu çalışmada, Ward tarafından önerilen birleştirici hiyerarşik kümeleme yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemde, kümelerdeki maddelerin atanmasının altında yatan ilke, kümelerdeki varyansı en aza indirmek ve oluşan kümeler arasındaki mesafeyi en üst düzeye çıkarmaktır (Dardac & Giba, 2011: 56). Ward yönteminde genellikle kareli Öklid uzaklığı kullanılmaktadır:

$$d^2(i, i') = \sum_{j=1}^t (i_j - i'_j)^2$$

Burada $d^2(i, i')$, i ve i' birimleri arasındaki uzaklıkların karesi toplamı; i_j , j değişkeninin i birimine ait değeri; i'_j , j değişkeninin i' birimine ait değeri; t ise değişken sayısıdır (Murtagh & Legendre, 2014: 277).

2.2. Değişkenler ve Veriler

Türkiye’ de turizm istatistikleri genel olarak, merkezi ve yerel yönetim kurumlarının verileri ile konaklama tesislerinden ilgili bakanlık tarafından anket yoluyla elde edilen verilerden oluşmaktadır. Bu paralelde Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK ve Kültür ve Turizm Bakanlığı’ nın

web sitelerinden veri derleme yoluna gidilmiştir. Veriler en son ulaşılan bilgiler esas alınarak toplandığı için 2018 ve 2019 yıllarına aittir. Şöyle ki turizm işletmelerine ait veya illere dair kapasite verileri 2018 yılı için mevcuttur. Gerçekleşen ziyaret ve turistlere ait veriler ise 2019 yılı Ocak-Ekim dönemi için elde edilebilmektedir. Bu ziyaretler mevcutta 2018 yılı için bulunan kapasite kullanılarak oluştuğu için farklı yıllara ait verilerin kullanılmasında bir beis görülmemiştir.

Türkiye’ de mevcut mülki idare yapısında illerin sayısı 81’ dir. Dolayısıyla her bir değişken için ulaşılabilecek gözlem sayısı 81 ile sınırlıdır. Hiyerarşik (aşamalı) kümeleme yöntemleri hem gözlemleri hem de değişkenleri kümelemek amacıyla kullanılabilir. Bu çalışmada amaç illeri turizm istatistiklerine göre kümelemek olduğu için yalnızca gözlem birimleri (iller) kümelere ayrılacaktır. Bu kümelerin belirlenmesinde kullanılacak değişkenlerin aldığı değerler ve birbirlerine olan uzaklıkları kullanılacaktır. Çoklu doğrusal bağlantı problemi de unutulmadan, aşağıdaki değişkenler seçilmiştir. Kümeleme analizi bu değişkenler kullanılarak yerli ve yabancı ziyaretçiler için ayrı ayrı uygulanmıştır:

- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yabancı turist sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yerli turist sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yabancı turist geceleme sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yerli turist geceleme sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yabancı turist ortalama kalış süresi (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yerli turist ortalama kalış süresi (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yabancı turist doluluk oranı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde mahalli idarelerce belgelendirilen konaklama tesislerine gelen yerli turist doluluk oranı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yabancı turist sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yerli turist sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yabancı turist geceleme sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yerli turist geceleme sayısı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yabancı turist ortalama kalış süresi (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yerli turist ortalama kalış süresi (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yabancı turist doluluk oranı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde turizm işletme belgeli konaklama tesislerine gelen yerli turist doluluk oranı (2019 Ocak-Ekim dönemi),
- Türkiye’ deki illerde bulunan bakanlık belgeli konaklama tesisi sayısı (09.12.2019 tarihi itibarıyla),
- Türkiye’ deki illerde bulunan bakanlık belgeli konaklama tesislerindeki oda sayısı (09.12.2019 tarihi itibarıyla),
- Türkiye’ deki illerde bulunan müze sayısı (2018 yılı verilerine göre),
- Türkiye’ deki illerde bulunan müze eser sayısı (2018 yılı verilerine göre),

- Türkiye’deki illerde bulunan müzelerin ziyaretçi sayısı (2018 yılı verilerine göre),

Yerli ve yabancı turist konaklama verileri yılın ilk on ayı için ayrı ayrı analize girmektedir. Bunun nedeni Türkiye’de mevsimler ve aylar bazında turizm sezonlarının farklılık göstermesinin dikkate alınmak istenmesidir. Böylelikle toplam 165 değişken olmaktadır. Bunlardan 80 i yabancı ziyaretçilerin, 80 i yerli ziyaretçilerin konaklama istatistiklerine aittir. Konaklama tesisi ve müze sayıları ile ilgili değişkenler ise 5 tane olup, bu 5 değişken kümeleme analizinde hem yabancı hem yerli ziyaretçilerle yapılan analize dahil edilmiştir. Böylelikle önce 81 il için 85 değişken kullanılarak yabancı turistler için, ardından da yine 85 değişken kullanılarak yerli turistler için kümeleme yapılarak bulgular incelenecektir. Analiz öncesinde veriler min-max yöntemi ile standardize edilmiştir (Balaban & Kartal, 2015, s.43):

$$v' = \frac{v - \min_A}{\max_A - \min_A} (\text{yeni_max}_A - \text{yeni_min}_A) + \text{yeni_min}_A$$

Tüm nitelikler için yeni değerler yukarıdaki eşitlik yardımı ile [0, 1] aralığında olacak şekilde hesaplanmıştır.

2.3. Bulgular

Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward tarafından önerilen birleştirici hiyerarşik kümeleme yöntemi ile kareli Öklid uzaklığı kullanılarak yapılan analizler ile aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Hiyerarşik kümeleme yöntemlerinde sonuçların daha anlaşılır olması için bir grafiksel gösterim olan dendrogram (ağaç diyagramı) kullanılmaktadır. İlk olarak yabancı turistlere ait konaklama değişkenleri ve konaklama tesisleri ile müze sayıları değişkenlerinden oluşan 85 değişken için elde edilen kümeleme sonuçları Şekil 1’de, ardından yerli turistlere ait konaklama değişkenleri ve konaklama tesisleri ile müze sayıları değişkenlerinden oluşan 85 değişken için elde edilen kümeleme sonuçları Şekil 2’de verilmiştir.

Bu sonuçlara göre, yabancı ziyaretçiler için elde edilen kümeleme sonuçlarına göre, başlangıçta tüm iller ayrı birer küme iken ikinci aşamada iller Tablo 3’de verildiği gibi kümelenebilir. Ardından üçüncü aşamada Tablo 4’de, dördüncü aşamada Tablo 5’de verilen kümeler oluşmaktadır.

Tablo 3: Yabancı Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (İkinci Aşama)

Küme No	1	2	3	4	5	6
İller	Kırklareli, Şanlıurfa, Burdur, Ordu, Hakkâri, Ağrı, Isparta, Eskişehir, Kütahya, Artvin, Giresun, Uşak, Karaman, Afyonkarahisar, Kars, Yozgat, Sivas, Aksaray, Zonguldak, Sinop, Bartın, Elazığ, Kastamonu, Çorum, Kahramanmaraş, Çankırı, Erzurum, Kırşehir, Adıyaman, Mardin, Gümüşhane, Amasya, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Niğde, Erzincan, Siirt, Edirne, Çanakkale, Karabük, Bingöl, Kırıkkale, Batman, Gaziantep, Bolu, Iğdır, Konya, Tunceli, Bayburt	Manisa, Tekirdağ, Tokat, Malatya, Ankara, Mersin, Kilis, Adana, Hatay, Samsun, Sakarya, Kocaeli, Kayseri, Osmaniye, Rize, Ardahan, Şırnak, Düzce, Balıkesir, Bilecik	Aydın, Muğla	Denizli, Nevşehir	Bursa, İzmir, Yalova, Trabzon, Van	Antalya, İstanbul

Tablo 4: Yabancı Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (Üçüncü Aşama)

Küme No	1	2	3
İller	Kırklareli, Şanlıurfa, Burdur, Ordu, Hakkâri, Ağrı, Isparta, Eskişehir, Kütahya, Artvin, Giresun, Uşak, Karaman, Afyonkarahisar, Kars, Yozgat, Sivas, Aksaray, Zonguldak, Sinop, Bartın, Elazığ, Kastamonu, Çorum, Kahramanmaraş, Çankırı, Erzurum, Kırşehir, Adıyaman, Mardin, Gümüşhane, Amasya, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Niğde, Erzincan, Siirt, Edirne, Çanakkale, Karabük, Bingöl, Kırıkkale, Batman, Gaziantep, Bolu, Iğdır, Konya, Tunceli, Bayburt, Manisa, Tekirdağ, Tokat, Malatya, Ankara, Mersin, Kilis, Adana, Hatay, Samsun, Sakarya, Kocaeli, Kayseri, Osmaniye, Rize, Ardahan, Şırnak, Düzce, Balıkesir, Bilecik	Aydın, Muğla, Denizli, Nevşehir, Bursa, İzmir, Yalova, Trabzon, Van	Antalya, İstanbul

Tablo 5: Yabancı Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (Dördüncü Aşama)

Küme No	1	2
İller	Kırklareli, Şanlıurfa, Burdur, Ordu, Hakkâri, Ağrı, Isparta, Eskişehir, Kütahya, Artvin, Giresun, Uşak, Karaman, Afyonkarahisar, Kars, Yozgat, Sivas, Aksaray, Zonguldak, Sinop, Bartın, Elazığ, Kastamonu, Çorum, Kahramanmaraş, Çankırı, Erzurum, Kırşehir, Adıyaman, Mardin, Gümüşhane, Amasya, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Niğde, Erzincan, Siirt, Edirne, Çanakkale, Karabük, Bingöl, Kırıkkale, Batman, Gaziantep, Bolu, Iğdır, Konya, Tunceli, Bayburt, Manisa, Tekirdağ, Tokat, Malatya, Ankara, Mersin, Kilis, Adana, Hatay, Samsun, Sakarya, Kocaeli, Kayseri, Osmaniye, Rize, Ardahan, Şırnak, Düzce, Balıkesir, Bilecik, Aydın, Muğla, Denizli, Nevşehir, Bursa, İzmir, Yalova, Trabzon, Van	Antalya, İstanbul

Yerli ziyaretçiler için elde edilen kümeleme sonuçlarına göre ise, başlangıçta tüm iller ayrı birer küme iken ikinci aşamada iller Tablo 6' daki verildiği gibi kümelenebilmektedir. Ardından üçüncü aşamada Tablo 7' de, dördüncü aşamada Tablo 8' de, beşinci aşamada Tablo 9' da verilen kümeler oluşmaktadır.

Tablo 6: Yerli Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (İkinci Aşama)

Küme No	1	2	3	4	5
İller	Siirt, Kırklareli, Aksaray, Zonguldak, Uşak, Elazığ, Çorum, Gümüşhane, Tekirdağ, Rize, Denizli, Trabzon, Van	Ağrı, Karaman, Yozgat, Sivas, Çankırı, Kırşehir, Niğde, Erzincan, Karabük, Kırıkkale, Iğdır, Bilecik	Konya, Ordu, Isparta, Artvin, Giresun, Amasya, Tunceli, Samsun, Bingöl, Bitlis	Şanlıurfa, Burdur, Eskişehir, Adıyaman, Mardin, Batman, Adana	Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, Kahramanmaraş, Malatya, Osmaniye, Bayburt
Küme No	6	7	8	9	10
İller	Kütahya, Muş, Kilis	Şırnak	Sinop, Bartın, Kastamonu, Edirne, Çanakkale, Manisa, Tokat, Hatay, Kocaeli, Düzce, Yalova	Kars, Erzurum, Bolu, Sakarya, Kayseri	Ardahan
Küme No	11	12	13	14	15
İller	Ankara, İzmir	Aydın, Muğla, Nevşehir	Mersin, Balıkesir	Afyonkarahisar, Bursa	Antalya, İstanbul

Tablo 7: Yerli Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (Üçüncü Aşama)

Küme No	1	2	3	4	5	6	7
İller	Siirt, Kırklareli, Aksaray, Zonguldak, Uşak, Elazığ, Çorum, Gümüşhane, Tekirdağ, Rize, Denizli, Trabzon, Van, Ağrı, Karaman, Yozgat, Sivas, Çankırı, Kırşehir, Niğde, Erzincan, Karabük, Kırıkkale, Iğdır, Bilecik, Konya, Ordu, Isparta, Artvin, Giresun, Amasya, Tunceli, Samsun, Bingöl, Bitlis	Şanlıurfa, Burdur, Eskişehir, Adıyaman, Mardin, Batman, Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, K. Maraş, Malatya, Osmaniye, Bayburt	Kütahya, Muş, Kilis, Şırnak	Sinop, Bartın, Kastamonu, Edirne, Çanakkale, Manisa, Tokat, Hatay, Kocaeli, Düzce, Yalova, Kars, Erzurum, Bolu, Sakarya, Kayseri, Ardahan	Ankara, İzmir	Aydın, Muğla, Nevşehir, Mersin, Balıkesir, Afyon, Bursa	Antalya, İstanbul

Tablo 8: Yerli Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (Dördüncü Aşama)

Küme No	1	2	3	4
İller	Siirt, Kırklareli, Aksaray, Zonguldak, Uşak, Elazığ, Çorum, Gümüşhane, Tekirdağ, Rize, Denizli, Trabzon, Van, Ağrı, Karaman, Yozgat, Sivas, Çankırı, Kırşehir, Niğde, Erzincan, Karabük, Kırıkkale, Iğdır, Bilecik, Konya, Ordu, Isparta, Artvin, Giresun, Amasya, Tunceli, Samsun, Bingöl, Bitlis, Şanlıurfa, Burdur, Eskişehir, Adıyaman, Mardin, Batman, Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, K. Maraş, Malatya, Osmaniye, Bayburt	Kütahya, Muş, Kilis, Şırnak, Sinop, Bartın, Kastamonu, Edirne, Çanakkale, Manisa, Tokat, Hatay, Kocaeli, Düzce, Yalova, Kars, Erzurum, Bolu, Sakarya, Kayseri, Ardahan	Ankara, İzmir, Aydın, Muğla, Nevşehir, Mersin, Balıkesir, Afyon, Bursa	Antalya, İstanbul

Tablo 9: Yerli Ziyaretçiler İçin İllerin Kümeleri (Beşinci Aşama)

Küme No	1	2
İller	Siirt, Kırklareli, Aksaray, Zonguldak, Uşak, Elazığ, Çorum, Gümüşhane, Tekirdağ, Rize, Denizli, Trabzon, Van, Ağrı, Karaman, Yozgat, Sivas, Çankırı, Kırşehir, Niğde, Erzincan, Karabük, Kırıkkale, Iğdır, Bilecik, Konya, Ordu, Isparta, Artvin, Giresun, Amasya, Tunceli, Samsun, Bingöl, Bitlis, Şanlıurfa, Burdur, Eskişehir, Adıyaman, Mardin, Batman, Adana, Diyarbakır, Gaziantep, Hakkâri, K.Maraş, Malatya, Osmaniye, Bayburt, Kütahya, Muş, Kilis, Şırnak, Sinop, Bartın, Kastamonu, Edirne, Çanakkale, Manisa, Tokat, Hatay, Kocaeli, Düzce, Yalova, Kars, Erzurum, Bolu, Sakarya, Kayseri, Ardahan, Ankara, İzmir, Aydın, Muğla, Nevşehir, Mersin, Balıkesir, Afyon, Bursa	Antalya, İstanbul

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Türkiye’deki 81 ilin turizme dair ziyaretçi, konaklama ve tesis sayıları verileri kullanılarak, hiyerarşik kümeleme tekniği ile nasıl kümeleneceği araştırılmıştır. İllerin turizm açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, 2018 ve 2019 yıllarına ait gerçekleşen değerler kullanılmış ve güncel durum ortaya konmuştur. Türkiye’ nin farklı coğrafyalarında yılın farklı dönemlerinde turizm potansiyeli bulunabileceğinden, yıl içinde farklı aylarda gerçekleşen tüm ziyaret istatistikleri hesaplamaya dahil edilmiştir. Yabancı ve yerli ziyaretçiler için analiz tekrar edilerek belirlenen küme üyeliklerinin karşılaştırılması da amaçlanmıştır.

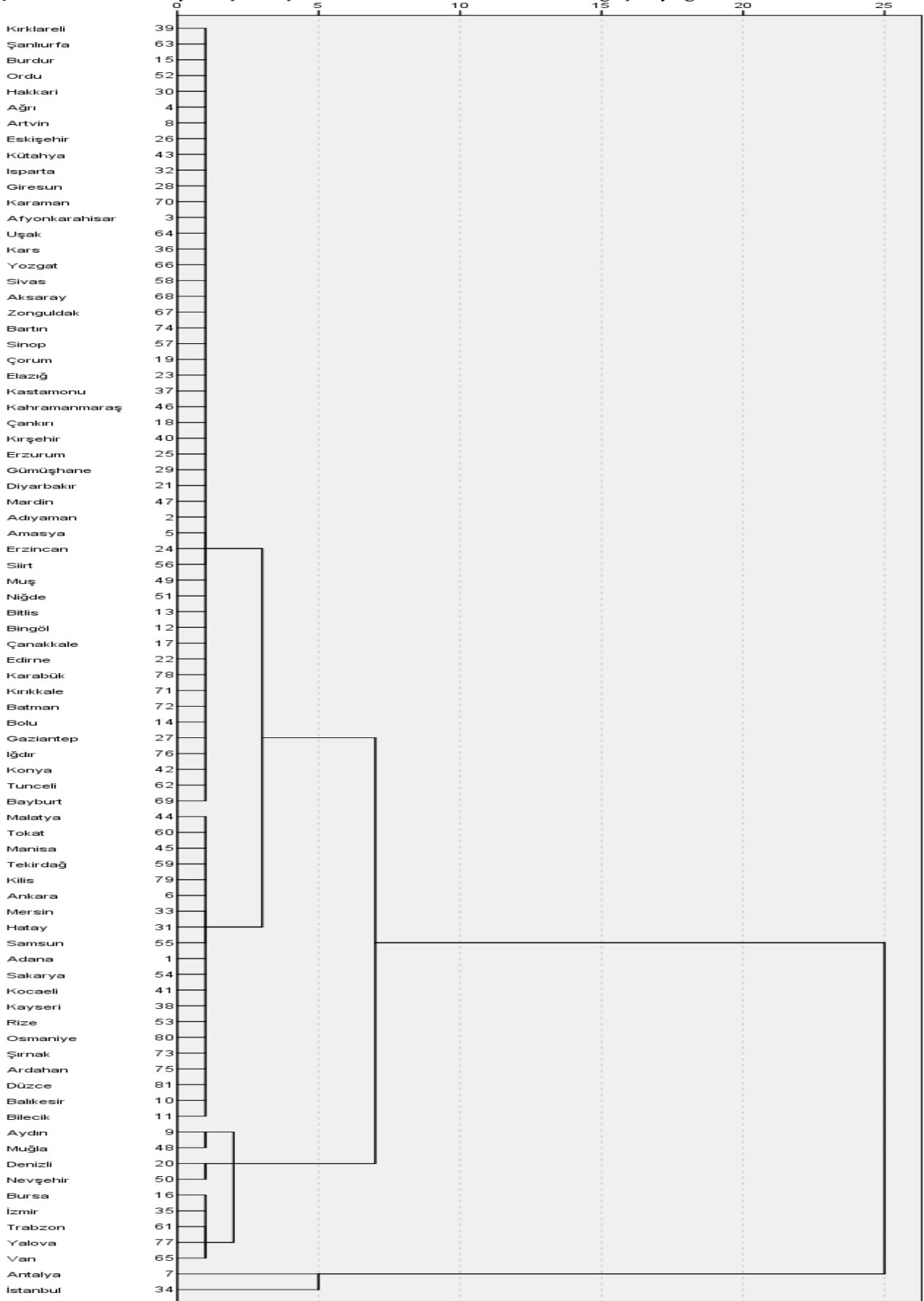
Elde edilen bulgular, yabancı ziyaretçilere ait değişkenlere göre elde edilen küme üyeliklerinde en fazla 6 küme oluştuğunu, yerli ziyaretçilere ait değişkenlere göre elde edilen küme üyeliklerinde ise en fazla 15 küme oluştuğunu göstermektedir. Yabancı ziyaretçiler için bu sayı 6 ile başlayıp sırasıyla 3’ e ve 2’ ye düşmektedir. Yerli ziyaretçiler için ise küme sayısı 15 ile başlayıp ardından sırasıyla 7’ ye, 4’ e ve 2’ ye düşmektedir. Bu sonuç, illerin yabancı ve yerli ziyaretçilerce tercih bakımından farklılaştığını göstermektedir.

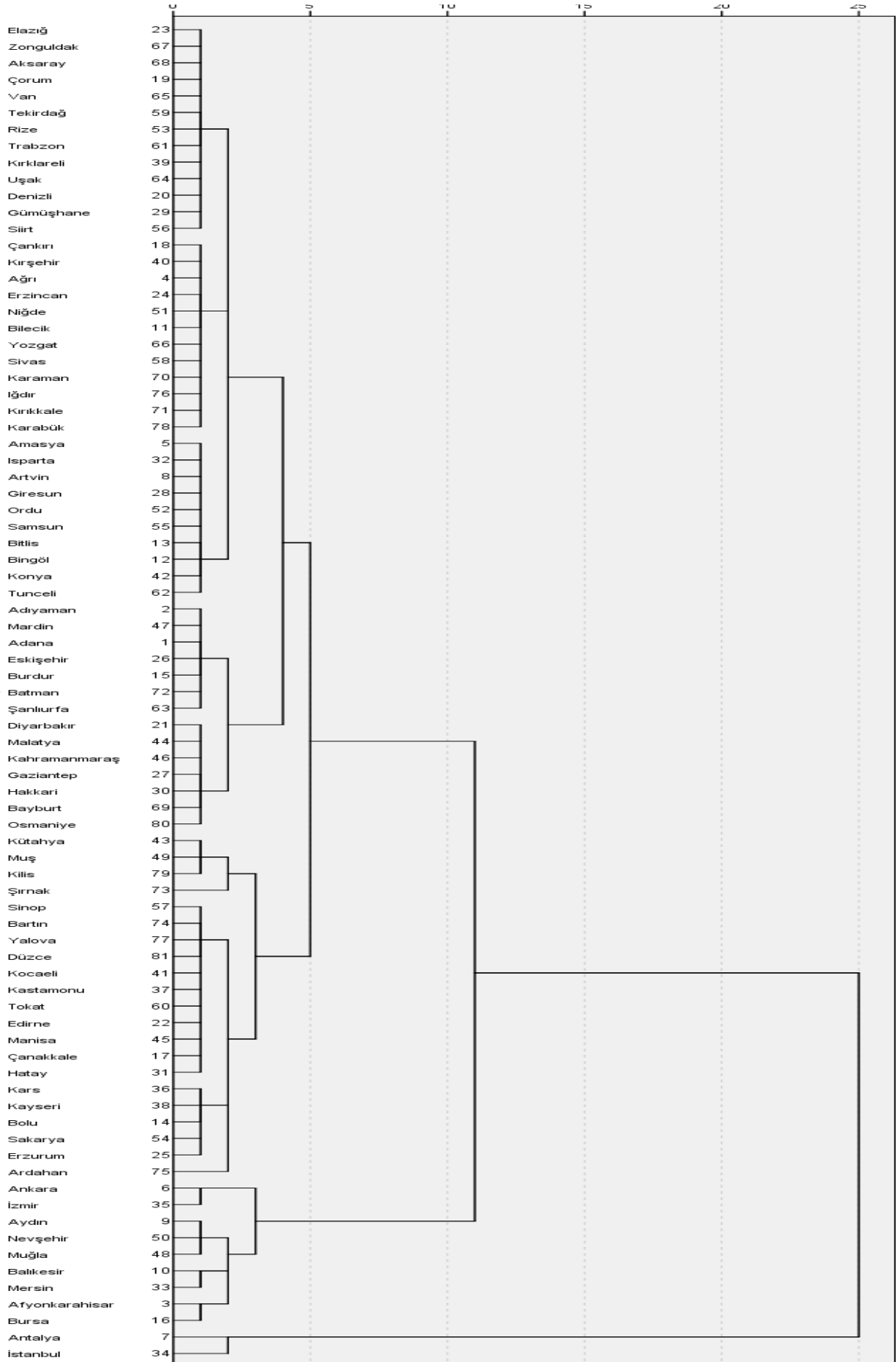
Yabancı ziyaretçi istatistiklerine göre diğer illerden her durumda farklılaşan iller Antalya ve İstanbul olmaktadır. Bu durum yerli ziyaretçiler için de geçerlidir. Buna göre bu iki il, hem yabancı hem yerli ziyaretçilerce diğer illere göre belirgin bir şekilde farklılaşarak tercih edildiğini göstermektedir. Bu illerin ardından yabancı ziyaretçiler açısından farklılaşan iller Aydın, Muğla, Denizli, Nevşehir, Bursa, İzmir, Yalova, Trabzon ve Van olmaktadır. Yerli ziyaretçiler için ise Ankara, İzmir, Aydın, Muğla, Nevşehir, Mersin, Balıkesir, Afyon ve Bursa aynı kümenin üyesi olmaktadır. Bu iller incelendiğinde ise, Aydın, Muğla, Nevşehir ve Bursa’ nın ortak olduğu görülmektedir. Bu iller deniz, doğa ve kültürel turizm bakımından önde gelen iller olmaktadır.

İlk elde edilen kümeler incelendiğinde, yabancı ziyaretçiler açısından Antalya ve İstanbul haricinde diğer illerin birlikte kümelendikleri illerle benzerliklerinin, deniz turizmi (Aydın, Muğla), doğa turizmi (Denizli, Nevşehir) ve doğa-kültür turizmi (Bursa, İzmir, Yalova, Trabzon, Van) şeklinde bir tasnife genel olarak yorumlanabileceği görülmektedir. Yerli ziyaretçiler açısından ise bu ayrımların çok da net olmadığı söylenebilir. Örneğin Muğla ve Aydın (deniz kıyısı) ile Nevşehir (Kapadokya coğrafyası) aynı kümenin üyesi olmaktadır. Bu durum yerliler açısından doluluk vb. istatistiklerin ve ziyaretçilerin tercihlerinin farklı turizm çeşitlerinde birbirine yaklaşabildiğini göstermektedir.

Türkiye’deki illerin değişik faktörlere göre kümelendiği diğer çalışmalarla kıyaslandığında, bulunan sonuçların turizm istatistikleri açısından benzer olduğu görülmüştür. Yapılacak çalışmalarda, illerin farklı mevsimlere ait verilere göre ayrı ayrı kümelenecek turizm sezonu olarak benzer veya farklı illerin ortaya konması sağlanabilir.

Şekil 1: Yabancı Ziyaretçiler İçin İllerin Kümelerini Gösteren Ağaç Diyagramı

Şekil 2: Yerli Ziyaretçiler İçin İllerin Kümelerini Gösteren Ağaç Diyagramı

KAYNAKÇA

- Allahverdi, M., & Alagöz, A. (2019). İllerin Vergi Gelirleri Açısından Sınıflandırılmasında Kümeleme Analizi Kullanımı. *Maliye Dergisi*, (176), 441-473.
- Alpar, R. (2017). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, 5. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Balaban, M. E., & Kartal, E. (2015). Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi Temel Algoritmaları ve R Dili ile Uygulamaları, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Chandra, S., & Menezes, D. (2001). Applications of Multivariate Analysis in International Tourism Research: The Marketing Strategy Perspective of Ntos. *Journal of Economic & Social Research*, 3(1).
- Çuhadar, M. (2013). Turizmde Veri Madenciliği Alanında Yapılan Akademik Çalışmaların İncelenmesi: Türkiye ve Dünya Karşılaştırması. *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 1448-1466.
- Dardac, N., & Giba, A. (2011). Systemic Financial Crises : A Cluster Analysis. *European Research Studies Journal*, 14(2), 53-64.
- Er, F. (2006). 2004 Yılında Türkiye'ye Gelen Yabancıların Taşıt Araçlarına Göre Dağılımının İstatistiksel Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 184-188.
- Gabor, M. R., Conțiu, L. C., & Oltean, F. D. (2012). A Comparative Analysis Regarding European Tourism Competitiveness: Emerging Versus Developed Markets. *Procedia Economics and Finance*, 3, 361-366.
- Giray, S. (2013). Ülkelerin Turizm İstatistikleri Bakımından Farklı Kümeleme Analizi Metotları ile Sınıflandırılması ve Türkiye'nin Bu Oluşumdaki Yeri. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 695-704).
- Kandemir, A. Ş. (2018). Bulanık Kümeleme Analizi ile Türkiye'deki İllerin Konaklama İstatistiklerine Göre Sınıflandırılması. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 657-668.
- Karabulut, M., Gürbüz, M., & Sandal, E. K. (2005). Hiyerarşik Kluster (Küme) Tekniği Kullanılarak Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Benzerliklerinin Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2), 71-86.
- Kayar, Ç. H., & Kozak, N. (2010). Measuring Destination Competitiveness: An Application of the Travel and Tourism Competitiveness Index (2007), *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19:3, 203-216. <https://doi.org/10.1080/19368621003591319>
- Kılıç, İ., Saraçlı, S., & Kolukısaoglu, S. (2011). Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İllerin Bölgesel Bazda Benzerliklerinin Çok Değişkenli Analizler ile İncelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 4(2), 57-68.
- Kozmenko, O., Poluliakhova, O., & Iastremska, O. (2015). Analysis of Countries' Investment Attractiveness in the Field of Tourism Industry. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(3), 56-63.

- Murtagh, F., & Legendre, P. (2014). Ward's Hierarchical Agglomerative Clustering Method: Which Algorithms Implement Ward's Criterion?. *Journal of Classification*, 31, 274–295. <https://doi.org/10.1007/s00357-014-9161-z>
- Orhunbilge, N. (2010). Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Özdamar, K. (2018). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Cilt 2, 10. Baskı, Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Perez, E. A., & Nadal, J. R. (2005). Host Community Perceptions a Cluster Analysis. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 925-941.
- Ryan, C. & Huyton, J. (2000) Who is Interested in Aboriginal Tourism in the Northern Territory, Australia? A Cluster Analysis, *Journal of Sustainable Tourism*, 8:1, 53-88. <https://doi.org/10.1080/09669580008667349>
- Şen, A., & Şit, M. (2015). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 30-45.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2019). Turizm İstatistikleri, <https://yigm.ktb.gov.tr/tr-9851/turizm-istatistikleri.html>
- TUİK (2019). Temel İstatistikler: Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm, Turizm Gelir, Gideri ve Ortalama Geceleme Sayısı, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>.
- UNWTO (2019). World Tourism Barometer-Nov 2019, <https://unwto.org/world-tourism-barometer-2019-nov>
- Üzümcü, N. (2016). Türkiye'ye Gelen Yabancı Turistlerin Gelir Düzeyi Kümelerinin Yıllara Göre Değişimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 27-37.
- Vareiro, L. M. D. C., Remoaldo, P. C., & Ribeiro, J. A. C. (2013). Residents' Perceptions of Tourism Impacts in Guimarães (Portugal): A Cluster Analysis. *Current Issues in Tourism*, 16(6), 535-551. <https://doi.org/10.1080/13683500.2012.707175>
- WTO-World Tourism Organization (2019). International Tourism Highlights, 2019 Edition, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284421152>
- Yılancı, V. (2010). Bulanık Kümeleme Analizi ile Türkiye'deki İllerin Sosyoekonomik Açından Sınıflandırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 453-470.

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVEDE ÜÇÜZ AÇIK SORUNU¹

Medine TEKİN²
Özer ÖZÇELİK³

Öz

Keynesyen görüşe dayalı üçüz açık hipotezi, ilk olarak 1980'li yıllarda ABD'de Başkan Reagan'ın Mali Denemesi sırasında bütçe açığı ile cari açık arasında bir ilişki olduğunu savunan ikiz açık hipotezi olarak ortaya çıkmıştır. Üçüz Açık ise ikiz açıklara eşlik eden tasarruf yatırım açığını göstermektedir. Üçüz açık olgusunda iç ekonomik dengeyi gösteren özel kesim tasarruf yatırım dengesi ve kamu kesimi gelir gider dengesi aynı anda birlikte açık vererek dış ekonomik dengeyi oluşturan cari işlemler dengesinin de açık vermesine neden olmaktadır. Çalışmada; üçüz açık bileşenleri ayrıntılı olarak ele alınacak, kavramsal açıdan üçüz açık sorununun teorik çerçevesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Üçüz Açık, Cari Açık, Bütçe Açığı, Tasarruf-Yatırım Dengesi

TRIPLE DEFICITS PROBLEM IN THE CONCEPTUAL AND THEORETICAL FRAMEWORK

Abstract

The Keynesian view based triple deficit hypothesis has first emerged as a twin deficit hypothesis, which advocated a relationship between the budget deficit and current account deficit during President Reagan's Financial Trial in the USA in the 1980s. The Triple Deficit shows the savings investment gap accompanying the twin deficits. In the Triple Deficit case, the private sector savings investment balance showing the internal economic balance, and the public sector income and expenditure balance, by giving deficit at the same time and together, causes deficit in the current account balance that creates foreign account balance. In the study, triple deficit components will be discussed in detail, theoretical framework of the conceptually triple deficit problem will be examined.

Keywords: Triple Deficits, Current Account, Budget Deficit, Private Sector Savings Investment Balance

Jel Codes: E21, E27, F32

¹ Bu çalışma Medine Tekin tarafından Kütahya Dumlupınar Üniversitesi SBE İktisat ABD'nde hazırlanan yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

² Bilim Uzmanı,

³ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ozer.ozcelik@dpu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 01.11.2019

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 15.12.2019

Giriş

Bir ekonomide makroekonomik göstergeler üzerinde dengenin sağlanmasında önemli bir güce sahip olan ana belirleyici faktörler; cari açıklar, bütçe açıkları ve tasarruf-yatırım dengesizliği şeklinde de ifade edilen tasarruf açıklarıdır. Bahsettiğimiz bu değişkenlerde ortaya çıkan artış ya da azalış değişimleri tüm iktisadi dengeleri etkilemekte ve ekonominin istikrarlı yapısı üzerinde önemli etkilere yol açmaktadır (Yüce vd, 2013: 195). 1980’li yılların başlarında Amerikan Birleşik Devletleri’nde aynı zamanda meydana gelen bütçe ve cari işlemler açıkları sonrasında bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişki ABD dışındaki ülkeler için de önem kazanmıştır. İktisat literatüründe, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki bu ilişkiye *ikiz açıklar hipotezi* denilmektedir (Kılavuz ve Dumrul, 2012: 239-240).

Üçüz açık sorunu literatürde ikiz açık hipotezinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkiz açık hipotezi bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ve bütçe açıklarında ortaya çıkacak bir artışın cari işlemler açığında da yükselişe neden olacağını ifade etmektedir. Cari işlemler açığı ve bütçe açığının bir arada yaşandığı bir ülkede aynı zamanda yurt içi tasarrufların yurt içi yatırımların finansmanında yetersiz olması ile tasarruf-yatırım dengesinin de açık vermesi söz konusu ülkede üçüz açık durumunu göstermektedir (Szokolczai, 2006: 40-41).

Çalışmada üçüz açık sorunu kavramsal olarak ele alınacaktır. Bunun için öncelikle bütçe dengesi, cari işlemler dengesi ve özel yatırım-tasarruf dengesi üzerinde durulacaktır. Daha sonra iktisadi akımların ışığında teorik çerçeve incelenecektir.

1. Üçüz Açık Sorununun Kavramsal Çerçevesi

Üçüz açık; bütçe açığı ve cari işlemler açığının beraberinde özel tasarruf-yatırım dengesinin de açık vermesi sonucu oluşmaktadır (Eğilmez, 2006). Yurtiçi özel tasarruflar dengesi, kamu bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi bu üç temel makroekonomik hesaplardan üçünün birlikte açık verdiği ve bu açıkların da birbirlerini etkilemesine üçüz açık, bütçe dengesi ile cari işlemler dengesinin açık vermesi ve birbirini etkilemesine ise ikiz açık denilmektedir. İkiz ve Üçüz açık kavramlarının kullanılabilmesi için bu hesapların açık vermesi tek başına yeterli olmamakta aynı zamanda birbirlerini etkilemeleri veya belirlemeleri gerekmektedir. Üçüz açık kavramından çok ikiz açık kavramı kullanılmaktadır. Bunun nedeni, ekonomide özel tasarruf-yatırım açığının olmadığı varsayılmasıdır. Bu varsayım neticesinde cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi arasında birebir ilişki ortaya çıktığından bu iki denge incelenmektedir (Danışman, 2009: 20).

Milli gelir dengesi ile tasarruf açığı, bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki bağın kuramsal temeli elde edilmektedir. Milli gelir dengesi açık ekonomilerde, toplam talep ile toplam üretimin eşitlendiği durumda sağlanmaktadır. Milli gelir dengesini bu eşitliğe göre aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Erdemir, 2014: 38-39):

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1)$$

Bu denklemde Y milli geliri, C tüketimi, I yatırımları, G kamu harcamalarını, X toplam ihracatı ve M toplam ithalatı göstermektedir. Mal ve hizmetlerdeki, ihracat ile ithalat arasındaki fark sonucunda cari işlemler dengesi (CA) ortaya çıkmaktadır.

$$CA = (X - M)$$

Burada net ihracat eğer net ithalattan yüksek olursa cari işlemler fazlası, net ithalat net ihracattan yüksek olursa cari işlemler açığı meydana gelmektedir (Erdemir, 2014: 39). Alternatif olarak (1) numaralı denklem aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Güder, 2013: 3):

$$Y = C + I + G + CA$$

Dışa açık olan bir ekonomide toplam tasarruflar (S), milli gelirin özel ve kamu kesimince tüketilmeyen bölümlerinden oluşmaktadır.

$$S = Y - C - G + CA$$

Bu denklemdeki (Y - C - G) eşitliği yatırımlara (I) eşit olduğundan denklem şu şekilde tekrar ifade edilebilmektedir:

$$S = I + CA \quad (2)$$

Özel ve kamu tasarrufları bir ekonomideki toplam tasarrufları göstermektedir. Özel tasarruflar Sp, kamu tasarrufları Sg ile gösterilerek bu durum aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir:

$$S = Sg + Sp$$

Bu eşitlik (2) nolu denklemdeki toplam tasarrufların yerine yazılacak olursa;

$$Sg + Sp = I + CA \quad (3)$$

Bir ekonomide yer alan kamu tasarrufları, o ülkede toplanan vergiler (T) ile devletin yaptığı kamu harcamaları (G) arasındaki fark ile elde edilmektedir.

$$Sg = T - G$$

Bu denklemin, (3) numaralı denklemdeki kamu tasarruflarının yerine yazılması ile oluşan eşitlik şu şekildedir:

$$T - G + Sp = I + CA$$

$$(T - G) + (Sp - I) = CA \quad (4)$$

Bu denklemde (T - G) bütçe dengesini, (Sp - I) özel tasarruf-yatırım dengesini ve CA cari işlemler açığını göstermektedir. (4) numaralı denklem üçüz açığı oluşturan denge ile iç ve dış dengenin eşit olduğu durumu göstermektedir. Bir ekonomide iç dengeyi bütçe ve özel tasarruf dengesi toplamı, dış dengeyi cari işlemler dengesi oluşturmaktadır. Bu iki denge birbirine eşit olmaktadır. Özetle; özel ve kamu tasarruflarının toplamı bize cari açığı vermektedir (Güder, 2013: 3-4).

1.1. Üçüz Açık Bileşenleri

Üçüz açık sorunun anlaşılabilmesi için bu bölümde makroekonomik dengenin üç önemli ayağı olan üçüz açık bileşenleri; bütçe dengesi, cari işlemler dengesi ve özel yatırım-tasarruf dengesi ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

1.1.1. Bütçe Dengesi ve Bütçe Açığı

Kökene Latinceye dayanan bütçe kelimesinin kökü “bulga” sözcüğüdür. Zamanla Fransızca’da “bouge”, ‘bougette’ olarak ifade edildikten sonra İngilizcede ‘budget’ biçiminde kullanılmaya başlanmıştır. Latince ‘para torbası’, ‘çekmece’, ‘küçük deri çanta’ gibi karşılıkları olan kelime bugün, devletin gelecek bir döneme ait gelir ve gider tahminlerinin bulunduğu, bu tahminlerin

yürütülüp uygulanabilmesi için parlamento tarafından hükümete yetki verdiği bir yasa olarak görülmektedir (Dücan, 2008: 8).

Bütçe, devletin gelir ve giderlerini birlikte gösteren belge veya devletin gelir sağlamasına ve gider yapmasına (harcama yapmasına) izin veren bir kanun şeklindedir. Aynı zamanda ekonomideki birçok değişkeni etkileyen bir ekonomi politikası aracıdır. Bütçe, üzerine yüklenen iktisadi, mali ve politik fonksiyonlarını bütçe büyüklüğü yanı sıra, bütçe gelir ve giderlerinin bileşimi, gelirler ile giderlerin denk olması, açık ya da fazla vermesi şeklinde dengesizlikleri ile yerine getirir (Yıldırım vd., 2013: 427).

Bütçe, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa göre; “*belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge*” olarak tanımlanmaktadır (Resmî Gazete, 24/12/2003). Bütçe çeşitli işlevler yerine getirmektedir. Bütçenin siyasal işlevi, yürütme organının işlenmesi ve denetlenmesi için yasama organına imkân sağlamak; iktisadi işlevi, ekonominin içerisinde kaynak dağılımını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemek; hukuki işlevi ise, yasama organı tarafından kanun olması nedeni ile yürütme organının faaliyetlerine meşruluk kazandırmaktır (Uluatam, 2005: 126).

Devletin yüklenmiş olduğu mali ve sosyo-ekonomik görevler olan klasik fonksiyonları yerine getiren bütçe bununla birlikte makroekonomik fonksiyonları da yüklenerek bir kanun olarak; gelir ve gider öngörülerini kapsamakta ve bunların uygulanması ve yürütülmesine yetki ve izin verir. Bütçe fonksiyonel maliyenin başlıca aracı olarak; kamu harcamalarının büyüklüğünü, gelir tahminini, gelir ve harcamaların ayrıntılı listesini göstermekle birlikte yürütme organının harcamalar ve gelirlerin bir mali yıl içerisindeki karar ve öngörülerini kapsayan yasal düzenlemedir (Akdoğan, 1993: 277).

Devlet bütçesi ile doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişkili olan birimler kamu kesimini oluşturmaktadır. Türkiye’de kamu kesimi bütçeleri düzen bakımından ikiye ayrılmaktadır. Birincisi çeşitli bakanlık ile bu bakanlıklara bağlı kuruluşların tamamının içerisinde yer aldığı genel bütçe; ikincisi ise kendilerine has tüzel kişilikleri bulunan ve genel bütçenin ilavesi olarak ayrı bir bütçeye haiz olan katma bütçeli idarelerdir. Genel ve katma bütçelerin toplanmasıyla oluşturulan bütçeye ise konsolide bütçe denilmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2002: 133).

Teorik ve yasal tanımlamaları yukarıda belirtilen bütçe kavramının unsurlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Karabaş, 2005: 26-27):

- Devletin ileri dönemlere ait gelir ve gider tahminlerini göstermektedir.
- Bu tahminler giderler için bir üst sınır olmaktadır.
- Giderler sadece bütçede belirtilen alanda harcanabilir.
- Bütçede gösterilen gelir kalemleri dışında başka hiçbir kaynaktan gelir toplanamaz.
- Gelir tahminlerinde alt ve üst sınır niteliği bulunmamaktadır.
- Genellikle yıllık tahminleri göstermektedir.
- Gelirin toplanmasına ve giderin yapılmasına önceden izin vermektedir.
- Gelir ve giderlerin denkliği sağlanmalıdır.

Kamunun bütçe gelirlerinin giderlerine eşit olması bütçenin dengede olduğunu göstermektedir.

1.1.1.1. Bütçe Dengesi

Bir ekonomideki toplam arz, toplam talep dengesine iktisadi denge denilmektedir. Bu iktisadi dengenin sağlanmasında kamu kesiminin payı büyüktür. Bu nedenle kamu kesiminin dengesi genel ekonomik dengeyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Batırel, 1994: 117). Bütçe dengesini, belli bir zaman diliminde kamunun yapmış olduğu harcamaların aynı zaman dilimindeki kamu gelirine eşit olması durumu olarak tanımlamak mümkündür. Bütçe dengesi eşitlik olarak:

$$\text{Bütçe Dengesi} = \text{Bütçe Gelirleri} - \text{Bütçe Giderleri}$$

şeklinde ifade edilebilir (Boran, 2014: 7-8). Bu eşitlikte yer alan bütçe gelir ve gider kalemleri açılacak olursa:

$$\text{Bütçe Gelirleri} = \text{Vergi Gelirleri} + \text{Vergi Dışı Gelirler}$$

$$\text{Bütçe Giderleri} = \text{Personel Harcamaları} + \text{Yatırım Harcamaları} + \text{Transfer Harcamaları} + \text{Diğer Cari Giderler}$$

olarak gösterilebilir. Yazılan bu eşitlikler tek bir bütçe dengesinde birleştirilirse genel denge aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$\text{Bütçe Dengesi} = (\text{Vergi Gelirleri} + \text{Vergi Dışı Gelirler}) - (\text{Personel Giderleri} + \text{Diğer Cari Giderler} + \text{Yatırım Giderleri} + \text{Transfer Giderleri})$$

Merkezi yönetim bütçe dengesi, bütçe gelirleri ve giderleri olarak iki ana kalemden oluşur. Bütçe gelirlerinin alt hesabı olan faiz dışı bütçe giderleri; personel ve sosyal güvenlik primleri, devletin ödediği mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler, sermaye giderleri, sermaye transferleri, ödünç verme ve yedek ödeneklerden oluşmaktadır. Bu kalemin dışında devlet açıklarını finanse etmek için aldığı borçların karşılığında ödediği faizler, bir diğer bütçe giderlerinin kalemini oluşturmaktadır. Bütçe gelirleri ise iki alt hesaptan oluşmaktadır. Vergiler, devletin topladığı ilk gelir kaynağıdır. Diğer gelirler kaleminde vergiler harici toplanan gelirler yazılmaktadır (Güder, 2013: 5).

1.1.1.2. Bütçe Açığı

Bütçe açıkları, gelirlerin azalması haricinde, giderlerin gelirlerden daha fazla artması nedeniyle oluşmaktadır. Devlet tarafından hazırlanan bütçe farklı nedenlerle açık verebilir. Türkiye’de özellikle bütçelerin siyasal nedenlerle gerçekçi olarak hazırlanamaması buna önemli bir sebeptir. Bütçe açığı siyasal başarısızlık olarak görüldüğünde harcamaların olduğundan az gösterilmesine sebep olmaktadır. Devlet, kamu harcamalarındaki artışın gelirlerdeki artıştan yüksek olmasını engelleyememekte, harcama ve gelir arasındaki farkı vergileri yükselterek kapatamadığından dolayı borçlanmaya başvurmaktadır (Şen, 2007: 18).

Ekonomiler içinde buldukları döneme göre de bütçe açıkları verebilir. Ekonomi yükselme döneminde ise bütçe gelirlerinin artmasıyla üretim artar, yeni yatırımlar yapılır bunun sonunda da milli gelir artacağından devletin topladığı vergi gelirleri artacak bu sayede bütçe açıkları azalmaya başlar. Eğer ekonomi gerilemede ise istihdam azalır yatırımlar duracağından milli gelir düşecek toplanan vergiler azalacağından bütçe açıkları artacaktır (Yaldız, 2006: 4-5).

Ekonomilerde yaşanan savaşlar savunma giderlerini arttıracığından ve kişiler üretim yapmak yerine cepheye savaşacağından gelir bütçesi hızla açık verecek gider bütçesi ise artacağı için bütçe açık verecektir. Devlet, savaş sonrası ülkedeki kayıpların yenilenmesi ve ekonomiyi tekrar imar etmek için harcama yapacağından giderler artacaktır. Aynı zamanda savaştan sarsılan vatandaşlar vergi ödeyemeyeceğinden gelirler azalır ve bütçe doğal olarak açık verir. Bu durum geçici olarak kabul edilmektedir (Egeli, 1997: 27).

Ekonomik krizler ve doğal afetler bütçe açıklarına neden olabilir. Bir ekonomide kriz dönemlerinde bütçe açığı vermek önceleri durgunluktan kurtulmak için kullanılan etkili bir politika aracı iken günümüzde bütçe açığını giderme etkisinden çok ekonomik kriz sonucu ve tetikleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Krizlerle birlikte milli gelir ve toplanan vergiler azalmaktadır. Yani bütçe açığı krizlerin hem nedeni hem de sonucudur (Yaldız, 2006: 5).

Kamu giderleri arasında yer alan sübvansiyonlar, hükümetlerin belirli amaçlar ile belli bir kesime yaptığı mali yardımlardır. Bu yardımlar üreticileri korumak amacı ile birlikte ihracatı teşvik etmek gibi nedenlerle para ya da benzerleri ile karşılıksız yapılan mali transferlerdir. Devlet tarafından sübvansiyon harcama, bu harcamayı alanlar açısından ise sübvansiyon ek bir kaynak oluşturmaktadır. Sübvansiyon devlet için harcama olduğundan bütçe giderini arttıracığından bütçe açıklarına yol açmaktadır. Nüfus artışının olması da kamu hizmetlerinin artmasını gerektirdiğinden kamu harcamaları artmakta bu da bütçe açıklarına neden olmaktadır (Boran, 2014: 9).

1.1.2. Cari İşlemler Dengesi ve Cari İşlemler Açığı

Arapçadan Türkçe'ye geçen "cari" kelimesi, yürürlükte bulunan, olagelen, geçen, akan gibi anlamlara gelmektedir. Cari bütçe, devlet bütçesinin günlük işler, ya da genelde cari gider ödeneklerinin olduğu bölümdür (Seyidoğlu, 2002: 84).

Ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinden biri cari işlemler hesabıdır (Boran, 2014: 10). Ödemeler bilançosu genel olarak, bir ülkede yaşayan kişilerin belli bir dönem boyunca yabancı bir ülkede yerleşik olan kişilerle yaptıkları bütün ekonomik faaliyetlerin sonucunu gösteren düzenli bir kayıt şeklinde tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1999: 384). Ödemeler bilançosunun ana hesap kalemlerinden biri olan cari işlemler hesabı; bir ülkedeki yerleşik olan kişilerin, diğer ülkelerde yerleşik kişilerle yapmış oldukları mal ve hizmet satışları ile birlikte bu mal ve hizmetlere yaptıkları ödeme ve karşılıksız transferlerin toplamından oluşmaktadır (Boran, 2014: 10).

Ülkedeki ihraç ve ithal edilen mallar bu hesaba kaydedilir. Cari işlemler hesabına kaydedilen işlemler de kendi içerisinde üç alt başlığa ayrılmaktadır (Seyidoğlu, 1999:388-389). Bu başlıklar (Seyidoğlu, 1999:389-391).

- **Mal Ticareti:** Görünür ticaret olarak da tanımlanmaktadır. Birçok ülkenin uluslararası ekonomik işlemleri arasında mal ihracat ve ithalatı en fazla yeri tutmaktadır. Ülkeye döviz kazandıran en önemli işlem mal ihracatıdır. Mal ihracatı kayıt tekniğine göre alacaklı olarak aktif tarafa yazılırken, mal ithalatı yabancılar için alacak hakkı doğurduğundan borçlu işlem olarak kaydedilir. Toplam mal ithalatı ile mal ihracatı arasındaki fark dış ticaret bilançosunu vermektedir.
- **Uluslararası Hizmetler:** Görünmez ticaret olarak da tanımlanan bu bölümde, bir ülkenin hizmet ithalatı ve ihracatından kaynaklanan ödeme işlemleri yer almaktadır. Uluslararası hizmetler kapsamındaki hizmetler; dış turizm, uluslararası taşımacılık, uluslararası bankacılık ve sigortacılık, yabancı sermaye yatırımlarının kazançları, yurtdışı işçi gelirleri, yurtdışı resmi hizmetler, lisans bedelleri, kiralar, komisyonlar vs. gibi çeşitli uluslararası hizmet işlemlerine rastlanabilmektedir.
- **Tek-Yanlı Transferler:** Karşılığında herhangi bir ödeme zorunluluğu olmadığından tek yanlı veya karşılıksız transfer de denilmektedir. Ülkeler arasında bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler bu bölümde yer almaktadır. Ülkeler arasında yapılan bağış mal cinsinde ise tek-yanlı transferler hesabındaki borçlu işlem, mal hesabına mal ihracatı yapılmış gibi bir alacak kaydıyla denkleştirilir. Eğer yapılan bağış para ise, yine tek-yanlı transferlerin borçlu kısımlarına işlenir ve sermaye ya da resmi rezervler hesabına alacak kaydıyla denkleştirilir.

1.1.2.1. Cari İşlemler Dengesi

Bir ülkede yerleşik kişilerin genel olarak bir yıllık bir dönem boyunca yabancı ülkelerde yerleşik kişilerle yaptıkları bütün ekonomik işlemler Ödemeler Bilançosu ile sistematik olarak izlenmektedir (Seyidoğlu, 1999: 384). Ödemeler Bilançosu ülkenin dış dünyadan kazandığı döviz gelirlerini ve dış dünyada harcadığı döviz giderlerini bir denge yaklaşımı ile göstererek

söz konusu dönemde ne kadar döviz açığı ya da döviz fazlası verildiğini ve varsa eğer bu açığı nasıl finanse ettiğini açığa çıkarmaktadır (Dücan, 2008: 40).

Ülkelerin uluslararası alanda rekabet düzeylerini ve itibarlarını gösteren ödemeler dengesi önemli bir bilançodur. Bu ödemeler bilançosu; cari işlemler dengesi, sermaye ve finans hesabı, net hata noksan ve rezerv hareketleri hesaplarından oluşmaktadır (Güder, 2013: 7). Cari işlemler dengesinin alt kalemlerini; dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, gelir dengesi ve cari transferlerden oluşmaktadır (Karanfil, 2014: 4).

$$\text{Cari İşlemler Hesabı} = \text{Dış ticaret dengesi} + \text{Hizmetler dengesi} + \text{Gelir Dengesi} + \text{Cari transferler}$$

Cari işlemler dengesini oluşturan kalemlerin ilki mal dengesi de denilen dış ticaret dengesidir. “Dış ticaret dengesi yurtiçinde yerleşik kişiler ile yurtdışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen, gümrüklerden geçen mal ihracat ve ithalatını içermektedir” (TCMB, 2002: 14).

Dış ticaret dengesi toplam mal ihracatı ve ithalatı olarak iki kalemden oluşmaktadır. İhracatı ve ithalat arasındaki fark dış ticaret dengesini vermektedir (Güder, 2013: 7).

$$\text{Dış Ticaret Dengesi} = (X - M)$$

Hizmetler dengesi, cari işlemler dengesinin diğer alt kalemidir. Hizmetler dengesi; taşımacılık, turizm, inşaat, sigorta, ticari ve finansal hizmetler karşılığında sağlanan gelir ve giderlerden oluşur. Diğer alt kalem ise gelir dengesidir. Bu kalem, ücret ödemeleri ve yatırım gelirleri hesaplarından oluşmaktadır. Cari işlemler dengesini oluşturan son kalem ise cari transferler hesabıdır. Cari transferler ülke içerisine mal, hizmet veya para girişi olsabile bu girişlerin karşılığı olarak kaynak transferi olmayan transferlerdir (Güder, 2013: 7-8).

Cari işlemler dengesini milli gelir özdeşliği ile de açıklamak mümkündür. Bütçe dengesinde ele aldığımız milli gelir özdeşliğinden elde edilen (2) numaralı denklem şu şekildedir (Güder, 2013: 8):

$$S = I + CA \quad (2)$$

$$(S - I) = CA$$

(2) numaralı denklemde S toplam tasarrufları I ise toplam yatırımları göstermektedir. Kısacası bir ekonomideki yurtiçi tasarruflarla yatırımlar arasındaki fark ile oluşan tasarruf-yatırım dengesi cari işlemler dengesine eşittir.

Daha önce (4) numaralı denklemde, cari işlemler dengesi; bütçe dengesi ve özel tasarruf dengesinin toplamı ile oluşmaktadır.

$$CA = (T - G) + (Sp - I) \quad (4)$$

Cari işlemler dengesine eşit olan bu denklemler pozitif değer alırsa ekonomi cari fazla, negatif değer alırsa cari açık vermektedir (Güder, 2013: 8). Cari denge uluslararası ortamda yapılan mal ve hizmet ihracat ve ithalatı ile birlikte tasarruf-yatırım oranı, mali denge ve özel tasarruflarla da ilgili olmaktadır. Bu nedenle cari dengede meydana gelen bir dengesizlik veya değişiklik yurtiçindeki kişi ve kurumların tercihlerini ve kararları üzerinde etkilidir (Peker ve Hotunluoğlu, 2009: 222). Üçüz açık veya ikiz açık konusu incelendiğinde cari işlemler

dengesinde mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı haricindeki kalemler işleme dâhil edilmemiştir (Güder, 2013: 8).

1.1.2.2. Cari İşlemler Açığı

Cari işlemler hesabının alt kalemleri olan mal ticareti ve uluslararası hizmetler ülkenin milli gelirinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bunun nedeni bu hesaplardaki olumlu ya da olumsuz bakiye, doğrudan ülkenin milli gelirini etkilemektedir. Olumlu bakiye milli gelire eklenirken; olumsuz bakiye milli gelirden bir düşme oluşturmaktadır. Borç ve alacakların birbirine eşit olması cari işlemler bilançosunun dengede olduğunu göstermektedir. Alacaklı kısım borçlu kısımdan büyük olduğunda cari işlemler bilançosu fazla vermekte, tersi durumda ise cari işlemler açığı oluşmaktadır (Dücan, 2008: 43).

Bütçe açıklarının tespitinde başvurulan alternatif bir kavram olan cari açık, sermaye prosesinde veya finansal aktiflerde herhangi bir artışa neden olmayan cari harcamalarla cari gelirler arasındaki fark ile elde edilmektedir. Başka bir ifade ile cari açık, geleneksel açıktan yatırım harcamaları ve sermaye gelirlerinin çıkarılması ile bulunmaktadır. Cari açık “Net değer bütçe açığı” olarak da bilinmektedir (Erdemir, 2014:9-10).

$$\text{Cari Açık} = (\text{Geleneksel Bütçe Açığı} - (\text{Yatırım harcamaları} + \text{Sermaye Gelirleri}))$$

İktisadi kritere göre kamu harcamaları; cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olarak üzere üçe ayrılır. İlk iki harcama, üretim faktörü olarak kullanılmakta ve milli gelire ek değer ortaya çıkardığı için gelir yaratıcı harcamalardır. Kamu harcamaları içerisinde bulunan cari harcamalar, harcamanın yapıldığı dönemde tüketildiğinden dolayı kamu aktifinde uzun süre yer almaz ve getiri sağlamaz. Bu nedenle cari harcamalarda açık vermek son derece tehlikeli olmaktadır. Buna karşın, kamu kesimi içerisinde yapılan yatırım harcamaları, kamu bünyesinde aktif birikime yol açmakta, aynı zamanda uzun dönemli getiri sağlamaktadır. Bu nitelikler nedeniyle, gelecek dönemlerde getiri sağlayacak bir harcamanın borç ile finanse edilmesi sakıncalı olmayacağı kabul edilir (Direkçi, 2006: 9).

Cari işlemler hesabı dış borçlanmanın miktarını göstermektedir. Bir ülkenin ihracatı, ithalatından az ise, bu ülke için borçlanma ile kapatılan bir cari açık söz konusudur. Devlet, bu borçlanmayı yabancı devletlerden veya uluslararası kredi kuruluşlarından temin edebileceği gibi, özel sektör aracılığı ile yabancılara hisse senedi satışı veya varlıkların satılması şeklinde de yapılabilir. Böylece cari işlemler hesabı açık veren bir ülke, net dış borcunu veya net dış varlıklarını, cari açık miktarı kadar arttırır veya azaltır. Sonuç olarak, cari açık veren bir ülke cari tüketimini-yatırımını ya ithal eder ya da gelecekteki tüketimini-yatırımını ihraç eder (Kökçü, 2011: 20).

1.1.3. Özel Yatırım-Tasarruf Dengesi ve Özel Yatırım-Tasarruf Açığı

Tasarruf kelime anlamı olarak malik ve sahip olmak demektir. Tasarruf; “*cari tüketim için kullanılan mal ve hizmetlere harcanmayan tüm gelirdir*” olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 1999: 581). Bir diğer ifade ile tasarruf; gelirin tüketilmeyen kısmıdır (Güder, 2013: 8-9).

Yatırım kavramının genel kabul görmüş kullanımıyla, bir kişi veya şirket tarafından eski ya da yeni bir kıymetli varlığın satın alınmasıdır. Keynes (2010: 73-74); yatırımı sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak tanımlamıştır. Bir ekonominin yatırım yaparak sabit varlıklarını arttırması durumunda sermaye stoku da artacaktır. Bir başka tanımla yatırım; “*o anda tüketime niyet edilmeyen malları üretmeye yönelik projelere tahsis edilen harcama akımları*”na denilmektedir (Parasız, 1999: 669).

1.1.3.1. Özel Yatırım-Tasarruf Dengesi

Makroekonominin genel dengesinin bir diğer ayağı da tasarruflar ile yatırımlar arasında bulunması gerekli olan yatırım-tasarruf dengesidir. Tasarruflar sonucunda biriken fonların yatırım harcamalarına yönlendirilmesi olarak da ifade edilebilecek olan tasarruf yatırım dengesi, bir ekonominin güçlü ve dengeli bir yapıya sahip olabilmesi için gerekli olmazsa olmaz koşullardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Dücan, 2008: 24).

Ekonomik birimler, gelecekte daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla, gelirlerinin tamamını tüketmeyip bir kısmını tasarruf ve yatırım için kullanmaktadır (Boran, 2014: 14). Bir diğer ifadeyle gerçek hayatta gelirlerin tamamı üretime yönlendirilmediğinden bir kısmı tasarruf olarak kaldığı için bu tasarruflar tüketimin toplam üretimden daha az olmasına neden olur. Dolayısıyla burada dengenin sağlanması için yatırımların tasarruflara eşit olması gerekmektedir. Bireylerin gelirlerinde oluşan artışın ne kadarı ile tüketim ne kadarı ile tasarruf yapacağı marjinal tüketim eğilimiyle marjinal tasarruf eğilimine bağlı değişmektedir. Marjinal tasarruf eğilimi ne kadar küçükse veya marjinal tüketim eğilimi ne kadar büyükse gelir artışından kaynaklı tüketim artışı da o kadar büyük olacağından yatırımlar artarak gelir ve tüketimi arttıracaktır (Karanfil, 2014: 20).

Genel denge hesapları içinde bulunan tasarruf-yatırım dengesinin bir tarafında kamu yatırımları ile özel yatırımlar yer almaktadır. Bu yatırımlar ayrı ayrı sabit sermaye yatırımları ve stok değişimlerin toplamından oluşmaktadır. Tasarruf-yatırım dengesinin bir diğer tarafında ise özel tasarruflar ile kamu tasarrufları yer almaktadır. İç tasarrufların toplamının yatırımlar için yetersiz olması durumunda dengeyi dış tasarruf sağlamaktadır (Öncel, 1993: 161).

Açık ekonomi dengesinde yatırımlar ve tasarruflar birbirine eşit olduğundan milli gelir (1) numaralı denklemdeki gibi yazılabilir (Öncel, 1993: 162).

$$Y=C+I+(G-T) +(X-M) \quad (1)$$

Genel denge iç ve dış dengenin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Burada C tüketim harcamalarını, S toplam tasarrufları, I yatırım harcamalarını, G kamu harcamalarını, T vergileri, X ihracatı, M ithalatı göstermektedir. Ekonomide üretimin belirli bir kısmı ihraç edilirken, yurt içi harcamaların belirli bir kısmı da ithalata gidecektir. Bundan hareketle Y yerine C+S bir diğer ifadeyle $Y-C=S$ yazılırsa denklem şu şekilde olacaktır (Öncel, 1993: 162):

$$Y-C-I+ (T-G) = X-M$$

$$(S-I) +(T-G) = X-M \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde (S-I) özel kesimin yatırım-tasarruf dengesini, (T-G) kamu kesimi yatırım-tasarruf dengesini, (X-M) ise dış ekonomik dengeyi ifade etmektedir. İç dengeyi oluşturan özel ve kamu kesimi yatırım-tasarruflarını bir başlık altında topladığımızda ve kamu kesimi gelir gider dengesi birbirine eşit olduğunda denklem şu şekilde olmaktadır (Öncel, 1993: 162-163):

$$(S-I) =X-M \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde görüldüğü üzere burada iç ve dış ekonomik dengeler birbirine eşittir.

1.1.1.1.3.1. Özel Yatırım-Tasarruf Açığı

Bir ülke ekonomisindeki toplam yurtiçi tasarruf–yatırım farkı o ülkenin cari işlemler açığı veya fazlasına eşittir.

$$(S-I) = CA$$

Özel kesimde yapılan tasarrufların yatırımlardan çıkartılması ile özel tasarruf-yatırım dengesi elde edilir. Aradaki bu farkın sonucu pozitif olduğunda o ekonomide özel tasarruf fazlası negatif olduğunda ise özel tasarruflar yatırımları karşılayamamakta ve özel tasarruf-yatırım dengesi açık vermektedir (Güder, 2013: 9).

Kısaca tasarruf açığı denilmekte olan tasarruf-yatırım açığını birçok faktör etkilemektedir. Devlet yatırım-tasarruf dengesine yön vermek için; maliye politikası, para politikası, dış ticaret politikası ve birtakım sosyal politikalar uygulamaktadır. Bu noktadan hareketle faiz oranlarının düşük olması tasarruf açığının en önemli nedenlerindedir. Çünkü faiz oranlarında yaşanan düşüş yatırımları teşvik edip özel tasarrufların azalmasına neden olabilir. Faiz oranlarında artış olduğunda bireyler tüketimden kısıp daha çok tasarrufa yönelmektedirler. Gelirdeki değişim de tasarruflar üzerinde etkilidir. Devletin yatırım harcamalarının yetersiz olması sonucu üretim düşüklüğü meydana gelmesi ve gelirin yeterli düzeyde artmaması tasarrufları olumsuz yönde etkilemektedir. Özel kesimin yatırım yapmak istemediği alanlarda kamu harcamaları yolu ile alt yapı oluşturularak özel kesimin bu alanlara yatırım yapması desteklenmelidir (Karanfil, 2014: 22).

Yatırımların ana kaynağı tasarruflar olması nedeniyle tasarrufların yetersiz olması ile yatırımların düşük seviyede kalması; ülkedeki kaynaklar üretime dahil edilemediğinden illi gelir seviyesi artırılamaz. Yurt içi tasarruflar yetersiz olduğunda, yurt içi yatırımları finanse edemediğinden yabancı sermaye ve dış borçlanma ile bu eksiklik tamamlanır. Bu sayede milli gelir arttırılmaya ve bu artış ile tasarrufların arttırılması sağlanır (Sancak ve Demirci, 2012: 187-188). Kısa dönemde dış borçlanma yurt içi tasarrufları olumlu yönde etkileyecektir. Kısa dönemde dış borçlanmaya sıcak bakılmaması tasarruf açığına neden olan bir diğer etkidir. Ancak dış kaynaklı borç alınan sermaye eğer üretimde, ithalatı azaltıcı ihracatı arttırıcı konumda kullanılmazsa diğer bir ifadeyle katma değer üretmeyen mal ve hizmet alımında veya lüks tüketim, gayrimenkul gibi alanlarda kullanılır ise üretim, milli gelir ve dolayısıyla tasarruflar bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir (Karanfil, 2014: 23).

Vergi oranlarının gelir üzerindeki etkisi tasarruf açığının oluşmasındaki bir başka nedendir. Vergi oranları düşürüldüğünde ya da arttırıldığında yatırım ve tasarruflar değişimden etkilenmektedir. Aynı şekilde transfer harcamalarında meydana gelen artışlar da tasarruf açığına neden olmaktadır (Karanfil, 2014: 23).

2. Üçüz Açık Sorununun Teorik Çerçevesi

Bir ülkedeki iç ekonomik denge ile dış ekonomik denge birbirine eşittir. Bu nedenle ülkenin iç ekonomik dengesi eğer açık veriyorsa aynı oranda dış ekonomik dengesi de açık vermektedir. Bu da iç ekonomik denge açığının dış ekonomik denge açığı ile finanse edildiğinin göstergesidir. İç ekonomik dengeyi oluşturan kamu kesimi gelir-gider dengesi veya özel kesim yatırım-tasarruf dengesi ile dış ekonomik dengeyi oluşturan cari denge açık veriyorsa ikiz açık varlığı söz konusudur. Ancak iç ekonomik dengelerin ikisi birlikte açık veriyor ve buna cari denge de açık vererek eşlik ediyorsa ekonomide üçüz açık söz konusudur (Eğilmez, 2012).

Üçüz açıklar, bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ve bütçe açıklarında yaşanacak bir artışın cari işlemler açığında da bir artışa neden olduğunu belirten ikiz açıklar hipotezinin bir uzantısıdır (Szokolczai, 2005:40). Bu noktada,

üçüz açık sorununun daha iyi anlaşılması için ikiz açık sorundan kısaca bahsedilmesi yerinde olacaktır.

2.1. İkiz Açık Sorunu

Klasik ekonomi anlayışının geçerli olduğu 1929 Dünya Ekonomik buhranının yaşandığı yıllara kadar olan dönemde bütçe açık ve fazlasına şiddetle karşı çıkılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle gerekli harcama finansmanını sağlamak için ortaya çıkan açıklar dışında genellikle kamuda borçlanma yapılmadığı ve bütçe açıklarından kaçınılmaktaydı. Takip eden yıllarda Keynesyen ekonomi ile devlet ekonomiyeye müdahale etme alanı bulduğundan, klasiklerin aksine talep yönlü politikaların takip edilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Keynesyen yaklaşıma göre bütçe büyüklüğü ve bütçe dengesi toplam talebi etkileyen temel değişkenler arasındadır. İhtiyaç olduğunda genel dengenin sağlanması için bütçe dengesinden fedakârlık edilmeli görüşündedirler (Darrat, 1988: 880).

1970’li yıllarda dış ticaret ve uluslararası sermaye hareketleri serbestleşmeye, ekonomik sınırlar da ortadan kalkmaya başladığından uluslararası kuruluşlar önderliğinde bu dönemde birçok ülkede gümrük duvarları ortadan kaldırılmış ve dış ticaret önündeki engeller azaltılmıştır. Keynesyen iktisatçıların çözüm bulamadığı stagflasyon sorununun nedenleri arasında yatırımların azalması, verimlilik oranlarının düşmesi ve petrol krizinin neden olduğu artan maliyetler vardır (Feldstein, 1982: 3).

Seksenli yıllarda işsizlik ve enflasyonun yarattığı stagflasyon sorununun çözümü için vergi indirimine gidilmesini savunan arz yanlı iktisat teorisi, iktisat politikalarına yön vermektedir. ABD’nin stagflasyon çözüm önerilerini dikkate almasıyla vergi indirimlerine gidilmiştir. Fakat kamu harcamaları azalan vergilerden yüksek olduğundan bu dönemde kamu bütçesinde ciddi açıklar oluşmuştur. Yine bu dönemde ABD’ye elektronik alanında Japonya, Kore, Tayvan gibi Uzakdoğu ülkelerinin rakip olması ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa ülkelerinin eski ekonomik güçlerini tekrar kazanmaları gibi gelişmeler ABD’nin dış ticaretteki üstünlüğünü yitirmesine neden olmuştur. Bu durum yüksek cari işlemler açıklarına neden olmuştur (Feldstein, 1982:3).

ABD ekonomisinde 1980’li yıllarda artan bütçe açıkları ile birlikte cari açıkların da artmasıyla ikiz açık hipotezi ilk defa dikkat çekmiştir (Darrat, 1988: 879). Bütçe açığına, cari açığın da yüksek düzeyde eşlik etmesi ikisi arasında bir ilişkinin varlığını düşündürmektedir Geleneksel görüşe sahip iktisatçılar bu ilişkiyi “ikiz açıklar hipotezi” olarak açıklamıştır. Bu hipoteze göre bütçe açıklarından cari açıklara doğru pozitif bir ilişki vardır (Vyshnyak, 2000:6). Kamu harcamalarında meydana gelen artış veya vergilerde yapılan azalış ortaya çıkan bütçe açıkları, reel faiz oranlarında baskı yaparak ülkeye sermaye girişini arttırmakta ve ulusal para değerlendirilerek dış ticareti olumsuz etkilemekte bu da cari açıklara yol açmaktadır (Darrat, 1988: 881).

$$(S-G) + (T-G) = X-M \quad (2)$$

Bu denklemde (S-G) tasarruf-yatırım farkını, (T-G) bütçe açığını, (X-M) ise dış ticaret ya da cari açığı gösterdiğinden burada bütçenin açık vermesi ya da dış ticaret açığı olması tasarruf dengesini de etkileyerek kendi içerisinde neden sonuç ilişkisi yaratmaktadır (Aristovnik, 2000: 4-5).

İkiz Açık Hipotezi ile ilgili teorik açıklamalar temel olarak iki ana grupta toplanabilir. İlk grup Keynesyen Teori ve Mundell-Fleming Modeli çerçevesinde yapılan açıklamalardan oluşmakta; ikinci grup ise, Ricardocu görüş çerçevesinde yapılan açıklamalardan oluşmaktadır. Keynesyen Teori ve Mundell-Fleming Modeli çerçevesinde yapılan açıklamalar esas itibarıyla, bütçe açıklarının cari işlemler açıklarına neden olacağını savunmaktadır (Doğan ve Tunalı, 2012: 4). Bunun dışında diğer bir yaklaşım olan Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi ise ikiz açıklar hipotezinin geçersiz olduğunu savunmaktadır (Alkswani, 2000:4).

Üçüz açık sorunun açıklanmasında kolaylık sağlaması açısından ikiz açıklar hipotezini açıklamaya yönelik iki önemli yaklaşım üzerinde biraz daha durmak faydalı olacaktır.

2.1.1. Keynesyen Geleneksel Yaklaşım

Keynesyen ya da geleneksel yaklaşım olarak da adlandırılan bu görüşe göre bütçe açıkları ile cari açık arasında pozitif bir ilişki vardır. İkiz açık sorunun geçerliliğini savunmaktadırlar. Keynesyen görüşüne göre tam sermaye hareketliliğinde ve esnek döviz kurunda kamu harcamalarında oluşan artış ulusal tasarrufları azaltacağından faiz oranları yükselecek ve ulusal para değer kazanacaktır. Bu durum dış ticaret dengesini bozarak cari açığa yol açacaktır (Ay vd., 2004: 76).

Keynesyen yaklaşım IS-LM modeline dayanarak, bütçe açıkları ile cari açıklar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu savunmaktadır. Dış ticaret açığı olarak da ifade edilen cari açıklardaki değişimler bütçe açığının doğrusal bir fonksiyonu olarak görülmektedir (Özçalık ve Erataş, 2014: 138). Özel sektör ve kamu sektörünün toplamı olan milli tasarruflarda meydana gelen bir azalma olduğunda faiz oranları yükseleceğinden döviz kuru artacaktır. Bu gelişme ihracatı azaltıp ithalatı arttıracığından dış denge bozulacaktır. Bu nedenle bütçe açığı, dış ticaret açığına dolayısıyla cari açığın artmasına neden olacaktır. Nedensellik ilişkisi bütçe açığından cari açığa doğru pozitif yönlüdür (Alkswani, 2000: 4-5).

2.1.2. Ricardocu Denklik Hipotezi

Kamu harcamalarındaki artıştan dolayı ortaya çıkan bütçe açığının, cari işlemler dengesini etkilediği bilinmesine rağmen bazı iktisatçılar Ricardocu Eşitlik Hipotezini savunmaktadırlar (Ay vd., 2004: 76). Bu hipoteze göre Keynesyen yaklaşımda kabul edildiği gibi vergilerdeki indirim bütçe açığı ve cari açık üzerinde etkili değildir (Karanfil, 2014: 27).

Hükümet harcamalarının sabit olduğu ve borçlanma baskısının bulunmadığı kabul edilerek cari vergi oranlarındaki bir indirim, arzu edilen tasarruf düzeyini etkilemeyecektir. Çünkü insanlar azalan vergi yükünü daha sonra ödeyeceklerini bildikleri için tasarruflarını artıracaklardır. Vergi indiriminden dolayı azalan kamu tasarruflarına eşit miktarda özel tasarruflar artacağından dolayı milli tasarruflar ve sonuçta cari işlemler dengesi etkilenmeyecektir (Ay vd., 2004: 76-77). Bir diğer ifadeyle vergi indirimleri geçici bir olgu olduğundan ulusal tasarruflar bundan etkilenmez. Bu nedenle bütçe açığı cari açık üzerinde herhangi bir etki oluşturmaz (Alkswani, 2000: 4).

2.2. Üçüz Açık Sorununun Teorik Çerçevesi

Keynesyen görüşe dayalı üçüz açık hipotezi, ilk olarak 1980'li yıllarda ABD'de Reagan'ın Mali Denemesi sırasında bütçe açığı ile cari açık arasında bir ilişkinin var olduğunu savunan ikiz açık hipotezi olarak ortaya çıkmıştır (Güder, 2013: 10). "Üçüz Açık" ise ikiz açıklara eşlik eden tasarruf yatırım açığını göstermektedir. Üçüz açık olgusunda iç ekonomik dengeyi gösteren özel kesim tasarruf yatırım dengesi ve kamu kesimi gelir gider dengesi aynı anda birlikte açık vererek dış ekonomik dengeyi oluşturan cari işlemler dengesinin de açık vermesine neden olmaktadır (Karaçor vd., 2012: 4).

Üçüz açık hipotezi yüksek cari açık sorununun nedenlerini bulmak üzere ortaya atılmıştır. Yapılan araştırmalara özel tasarruf-yatırım dengesi konusu üzerinde durulmamış, bütçe açığının cari açık ile ilişkisi konusu üzerinde durulmuştur. Bu durumun sebebi özel tasarruf ve yatırımların dengede olduğu varsayımdır. Ancak birçok gelişmiş ekonomide son yıllarda bütçe açığında yaşanan düşüş olmasına rağmen cari açığın artış meyilinde olması "üçüz açık hipotezi" olarak aynı olguyu tekrar karşımıza çıkarmıştır. Birçok ülkede farklı seviyelerde de olsa; cari açık, bütçe açığı ya da tasarruf-yatırım açıklarından biri görülmekte ve bunlar birbirleriyle etkileşim içerisinde (Güder, 2013: 10).

Üçüz açığı oluşturan bütçe açığı, özel kesim tasarruf-yatırım açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki milli gelir denkleminde yararlanılarak gösterilebilir. Dışa açık bir ekonomide (Dücan, 2008: 61):

$$Y = C + I + G + (X-M) \quad (1)$$

İhracat ve ithalat arasındaki farkı gösteren $(X-M)$ ifadesinin cari işlemler açığını göstermekte olduğunu hatırlatarak, milli gelir özdeşliğini ifade eden (1) numaralı denklem yardımıyla;

$$(X-M) = Y - (C + I + G) \quad (2)$$

(2) numaralı denkleme ulaşabiliriz. Cari işlemler açığı bu denkleme göre, toplam milli gelirden yurt içinde tüketilen (massedilen) kısmın çıkarılmasıyla elde edilir. Massedilen ya da absorpsiyon yaklaşımına göre milli gelirin belli bir kısmı yurt içinde tüketilmektedir. Eğer yurt içinde tüketilen bu kısım artarsa bir taraftan ithalat artacak diğer taraftan ihracat azalacağından dış açığın (cari işlemler açığının) oluşmasına yol açacaktır. Yurt içinde üretilen gelirin bir kısmı tüketime giderken bir kısmı ise tasarrufa gitmektedir. Yurt içindeki üretim, yurt içinde tüketilen kısımdan fazla olduğunda ise cari fazla ortaya çıkmaktadır (Ünsal, 2006: 73).

Üçüz açık sorunun açıklanması amacıyla (2) numaralı denkleme tasarrufları dahil etmek gerekecektir. Dışa açık ekonomilerde ulusal tasarruf (S), milli gelirin özel ve kamu kesimi tarafından tüketilmeyen kısmına eşit olması baz alınarak ulusal tasarruflar (S) aşağıdaki gibi denkleme eklenir (Dücan, 2006: 62):

$$S = Y - C - G + (X-M) \quad (3)$$

Milli gelirden, özel tüketim ve kamu harcamalarının çıkarılması ile kalan kısım yatırım ve eşit olacaktır, $(Y-C-G)$ ifadesi yerine (I) ifadesini kullanılabilir. Bundan hareketle ulusal tasarrufların, yatırımlar ve cari işlemler açığı toplamına eşdeğer olduğunu ifade eden denklem aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$S = I + (X-M) \quad (4)$$

(4) numaralı denklem dışa açık ekonominin GSMH'sına arttırabilmek için yerli yatırımlarla birlikte yabancı yatırımlar da kullanıldığını göstermektedir. Dışa açık ekonomideki cari işlemler fazlası o ekonominin net yabancı yatırımı olarak değerlendirilir. Bu demektir ki ülke içerisinde gerçekleşen yatırım fazlası dış kaynaklı ve bunlar dış tasarruflar tarafından finanse edilmektedir.

Ulusal tasarruflar (S); ulusal tasarruflar, özel kesim tasarrufları (S_P) ile kamu kesimi tasarruflarının (S_G) toplamından oluşmakta ve şu şekilde gösterilmektedir (Dücan, 2006: 61-62):

$$S = S_P + S_G \quad (5)$$

Kamu kesimi tasarrufları, kamu kesiminin topladığı vergiler ile kamu kesiminin yaptığı harcamalar arasındaki farka eşittir. Özel kesim tasarrufları ise işletmeler ve bireylerden oluşan özel kesimin elde ettikleri vergi sonrası gelir ile tüketim harcamaları arasındaki farka eşittir. Bu ifadeleri aşağıdaki gibi gösterebiliriz (Dücan, 2006: 62):

$$S_G = T - G \quad (6)$$

$$S_P = (Y - T) - C \quad (7)$$

(4) numaralı denklemdeki ulusal tasarruf eşitliği tekrar düzenlendiğinde;

$$S = S_P + S_G = I + (X - M) \quad (8)$$

Eşitliğini elde ederiz. Ulusal tasarruflar için oluşturulmuş olan söz konusu eşitlikte özel kesim tasarruflarını diğer tarafa çekelim (Dücan, 2006: 62-63):

$$S_P = I + (X - M) - S_G \quad (9)$$

Kamu tasarrufları (S_G), kamu kesimi tarafından toplanan vergiler ile kamu kesimince yapılmış olan harcamaların farkına eşit olacağından,

$$S_P = I + (X - M) - (T - G) \quad (10)$$

(10) numaralı eşitlik yardımıyla artık makroekonomik genel denge denklemini elde edebiliriz:

$$(T - G) + (S_P - I) = (X - M) \quad (11)$$

$$\text{Bütçe Açığı} + \text{Özel Kesim Tasarruf Yatırım Farkı} = \text{Cari İşlemler Açığı}$$

Elde edilen bu eşitlik ile bütçe açığı, özel kesim tasarruf-yatırım dengesi açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki incelenerek teorik çerçeve oluşturulmaktadır. (11) numaralı eşitlikte görüldüğü üzere özel kesim tasarruf-yatırım farkı ile bütçe açığının toplamı cari açığa eşittir. Denklem sol kısmı iç ekonomik dengeyi sağ tarafı dış ekonomik dengeyi göstermekte yani bir ülkenin iç ekonomik dengesi ile dış ekonomik dengesi birbirine eşittir. Bir açık söz konusu olduğunda iki tarafta açık veriyor demektir (Eğilmez, 2006).

İthalat ihracatı aşarsa bu bize milli tasarrufların, yatırımlardan daha düşük olduğunu göstermektedir. Devlet bütçe açıklarının devlet finansı için; iç borçlanma yöntemini kullandığında tahvil sahipleri artan faiz gelirleriyle servetlerinin arttığını düşünür ve tüketimlerini artırabilir ya da gelecekte vergilerin ya da enflasyonun yükseleceğini düşünür tasarruflarını artırabilir (Dineri, 2016: 47). Cari işlemler açığı yalnızca tasarruf yatırım dengesizliklerinden değil, kamu dengesizliklerinden de ortaya çıkabilmektedir (Sürekcı, 2011:52). Kamu borcunda meydana gelen yük gelecek seçmenler ve vergi mükellefleri için risk teşkil etmektedir. Verginin finansının yapılacağı tehlikesi gelecekte finansal krizin ortaya çıkmasına yol açabilir. Hükümet bu tehlikeyi önlemek için kendi standart çoğunluklarının altında bütçe seçimlerini yapmalı ve mali sınırlamalarla ticaret dengesini birleştirmelidir (Dineri, 2016: 47-48).

Bir ekonomide iç ekonomik dengede oluşan bir açık dış ekonomik dengede açık verilmesi ile finanse edilmektedir. Eğer (11) numaralı genel denge eşitliğinin sol tarafında yer alan özel kesim tasarruf-yatırım dengesi ile bütçe dengesi birlikte eşitliğin sağ tarafındaki cari işlemler dengesi de açık veriyorsa ekonomide üçüz açık varlığı söz konusudur (Dücan, 2008: 63-64). Cari işlem açığının nedenlerinden biri olarak ekonomik büyüme de gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, büyüme oranını artırmak için cari açık vermekten çekinmemektedirler (Boran, 2014: 24).

2.3. Üçüz Açık Bileşenlerinin Teorik Çerçevesi

Üçüz açığı oluşturan dengeler iç içe oldukları halde bu dengelerin kendine özgü nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenleri ve problemi çözmek için üçüz açık bileşenlerinin ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi gerekmektedir (Szakolczai, 2006: 41).

2.3.1. Bütçe Dengesi

Çalışmanın bu bölümünde farklı teorik yaklaşımlar ile bütçe açıklarının nedenleri ve yol açtıkları makroekonomik sorunlar açıklanmaya çalışılacaktır. Bütçe açığının temel olarak iki nedeni vardır. Bu nedenler; kamu harcamalarının artması ve vergi gelirlerinin azalmasıdır. Bütçe açığının finansmanında borçlanma ile para basımı yöntemleri kullanılmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde dış borçlanmaya çok sık başvurulmaması nedeniyle borcu geri ödeme noktasında bütçeye yük oluşturmaz. Bu ülkelerde bunun yanı sıra, dış ticaret dengesinin çoğunlukla pozitif olması, döviz rezervlerinin yeterli büyüklükte olması, enflasyon oranlarının düşük olması gibi faktörler nedeniyle bütçe açıkları ekonomide fazla büyük sorunlara yol açmaz. Gelişmekte olan ülkelerde ise dış ödemeler dengesi açığı, yüksek enflasyon oranları, kamu harcamalarının fazla artması ve kamu gelirlerinin yeterince arttırılamaması gibi nedenlerle bütçe açıklarındaki artış giderek arttığından makroekonomik dengeleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca bu ülkelerde özel tasarrufların az olması, bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesinde maliyetleri yükseltmektedir (Peker ve Acar, 2010: 194). Çalışmada ele aldığımız bütçeye yönelik yaklaşımlar sırasıyla Klasik Yaklaşım, Keynesyen Yaklaşım, Parasalcı Yaklaşım, Neo-Klasik Yaklaşım ve Ricardian Yaklaşımlarıdır.

2.3.1.1. Klasik Yaklaşım

Klasikler denk bütçenin gerekli olduğunu savunmaktadır. Bunu devletin ekonomi üzerindeki etkisini azaltmak ve kamu açıklarının borçlanma ile finanse edilmesini sınırlayarak verimli yatırımlara yönelik olursa kabul etmektedir (Arıcan, 2005: 79). Klasik görüş devletin ekonomiye müdahalesini azaltarak, kamu sektörünün genişlemesinin kontrol edilmesini ve iç borçlanmanın yapılmasını önlemektedir. Klasikler bütçe denkleğinin sağlanması için vergiler ve kamu mülklerinden elde edilen kaynakların kullanılmasını ifade etmiştir (Kongar, 1996: 301-302).

Klasik iktisat bütçenin açık vermesi ile ekonomide istikrarsızlığın olacağını savunmaktadır. Bütçe açıklarının ekonomide daha fazla borçlanmaya sebep olacağını, dolayısıyla bunun sonucunda uzun dönemde kamu maliyesinde sorunların yaşanacağını ileri sürmektedir (Güder, 2013: 12).

Adam Smith, iktisadi sistemde sanayi ve ticaret sektörlerinde yatırıma yönlendirilen fonların borçlanma yöntemi ile devlete aktarılması, verimsiz kamu harcamalarını arttırarak sermaye birikimi açısından zarara yol açmaktadır. Devletin kamuya borçlanmayı arttırması ile vergi gelirlerini önemsememesi sonucuyla devletin politik gücü artacaktır. Bu nedenle bütçe açıklarının finansmanı için borçlanma yönteminin kullanılması, devletin giderlerini arttıracak ve gelecek dönemlerdeki bütçe açığını da arttırarak devleti kısır bir döngüye sürükleyecektir. Bu nedendir ki klasik yaklaşım sınırlı ölçüde ve verimli yatırımlara yönelik yapılan borçlanmayı kabul etmektedir (Arıcan, 2005: 79).

Klasiklerin bütçe açıklarına karşı çıkmalarının bir diğer gerekçesi, devletin borçlanması ile vadesi gelmiş borçların geri ödeme dönemlerinde mevcut borca göre daha fazla vergi toplanmasını gerekli kılmasıdır. Çünkü bütçe açığı, devlete anapara ve faiz ödemesi olarak iki yönlü bir ödeme zorunluluğu oluşturacağından oldukça maliyetlidir (Coşar, 1991: 9).

Bütçenin fazla vermesine karşı çıkan klasik iktisatçılar, bütçe fazlasının ekonomiye dinamizm kazandıracak olan kaynakların âtil kalması nedeniyle bütçenin fazla vermesine de karşı çıkmışlardır (Dücan, 2008:18). Bütçe fazlasının olduğu dönemde politikacıların popülist yaklaşımlar çerçevesinde harcamalarını arttıracığı ve bu eğilimin gelecekte de devam ettirileceği görüşü hâkim olduğundan bütçe fazlasına olumlu bakmazlar (Coşar, 1991: 9).

2.3.1.2. Keynesyen Yaklaşım

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan zararları karşılamak için birçok ülke açık bütçe harcamaları yaparken, 1929 Büyük Buhran'ın tüm dünyayı etkisi altına alması bu ülkelerin bütçe dengelerini sağlamasını daha da güç hale getirmiştir. İşsizlik ve fiyat düzeylerinin düşmesi; gelirlerin azalmasına, talep yetersizliğinin ortaya çıkmasına ve arz talep denkleğini

bozulmasına yol açtığından görünmez elin piyasa ekonomisi denliğini sağlaması yetersiz hale gelmiştir (Coşar, 1991: 11).

Keynesyen yaklaşım devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır. Devlet ekonomiye müdahaleyi; kamu gelirleri, kamu harcamaları ve bütçe yolu ile yapmalıdır. Keynesyen görüş klasiklerin aksine denk bütçeye karşı çıkmıştır (Güder, 2013: 12). Klasik yaklaşımda bütçenin kontrolüne, keynesyen yaklaşımda ise bütçenin etkisine önem verilmektedir. Keynesyen Görüş'e göre devletin ekonomideki yeri önemli ancak ekonominin eksik istihdamda olduğu kabul edildiği için denk bütçe anlayışı yoktur. Ekonomide eksik istihdam söz konusu olduğundan kaynaklar devlet tarafından değerlendirilir. Bundan dolayı ekonomideki dengelerin sağlanması konusunda devletin mali rolü kaçınılmazdır (Arıcan, 2005: 79-80).

Keynesyen yaklaşım bütçe açıklarını iki temel varsayıma dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomide eksik istihdamın var olduğu yani kaynakların atıl kullanılmasıdır (Dücan, 2006:19). Klasik yaklaşımın tersine keynesyen yaklaşım da ekonominin eksik istihdamda da dengede olabileceğini, eksik istihdamın nedeninin ise talep yetersizliği olduğunu ifade etmiştir (Darrat, 1988: 880). Bütçe açıklarının finansmanında borçlanılması, gelecek kuşaklara bir borç olarak bırakılacağı olgusu keynesyen yaklaşımda reddedilmektedir. Çünkü borçlanılarak elde edilen kaynaklar kendi kendini finans eden yatırımlara yönlendirilirse borçlanılarak yapılan bu finansman sonraki kuşaklara borç yüküne neden olmayacaktır (Karanfil, 2014: 16).

Keynesyen yaklaşımın ikinci varsayım ise, bireylerin büyük bir çoğunluğunun miyop (uzağı görememe) oldukları ve likidite sınırlılığının altında davrandıklarıdır. Miyopluk hipotezi, bireylerin cari dönemde yapılan bir vergi indiriminin gelecekteki etkilerinin neler olabileceğini düşünmemesidir. Keynesyen yaklaşımın diğer varsayımı olan likidite sınırlılığı, bireylerin borçlanma imkanlarının olmadığını ve cari dönemdeki söz konusu gelir artışının gelecekte de devam edeceğini düşünerek şimdiden aşırı tüketim yapamayacaklarını ön görmektedir. Bu iki varsayım, bir taraftan kamu harcamalarından dolayı bireylerin kullanılabilir gelirlerinin artacağını, bunun da talep artışına neden olacağını ifade ederken; diğer taraftan da likidite sınırlılığı nedeni ile talep artışının sınırlandırılmış olacağını belirtmektedir (Dücan, 2006:19-20).

2.3.1.3.Monetarist Yaklaşım

Klasik iktisadın çözüm bulamadığı ekonomik buhranın talep yönlü politikalar yoluyla sonlandırılmasını sağlayan Keynesyen yaklaşım, 1960'lı yıllarla birlikte arz temelli sorunlardan kaynaklı stagflasyon probleminin çözümünde yetersiz kalmıştır. Monetarist (Parasalıcı) yaklaşım, dünya ekonomisindeki bu yeni soruna çözüm önerisi sunan görüşlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır (Dücan, 2006: 20).

16. yüzyıla uzanmakta olan monetarist görüşlerin öncülüğünü Milton Friedman yapmaktadır (Parasız, 2010:193). Monetarist yaklaşım bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki en önemli etkisinin enflasyonist baskı yaratması olduğunu ve enflasyon ile bütçe açıkları arasında direkt bağlantı olduğunu savunmaktadır. Yaklaşımın öncüsü Friedman uzun dönemde enflasyonun kontrol altına alınması için para arzının da kontrol altına alınması gerektiğini belirtmektedir. Bütçe açıkları sadece para basımı yoluyla finanse edilirse (monetize edilirse) enflasyonist baskılara yol açacaktır (Gök, 2006: 12-13).

Monetarist yaklaşım, bütçe açıklarının özel kesim yatırımlarını dışlayacağını savunmaktadırlar. Kamu harcamalarının artması ile birlikte kısa dönemde milli gelirden oluşabilecek artışın para talebini arttıracığını, bu artan para talebinin karşısında para arzının sabit kalması durumunda faiz oranlarının yükseleceğini öne sürmektedirler. Artan faiz oranları özel kesim yatırımlarını düşürecektir. Kamu harcamalarının milli gelirden yarattığı artış, özel kesim yatırımlarının dışlanması ile nötr olacaktır (Erdemir, 2014: 15).

Bütçe açıklarının finanse edilme yolu, söz konusu açıkların ekonomik etkilerini belirleyici niteliktedir. Bütçe açıkları finanse etme yöntemi olarak borçlanmanın seçilmesi ekonomide enflasyonist bir etkiye yol açacaktır. Bütçe açıkları finanse edilirken gerekli düzeyde para arzı artış oranlarıyla desteklenen borç, durumunda yapılan borçla finansman yoluyla enflasyonist baskıların oluşması engellenmiş olacaktır (Dücan, 2006: 21).

2.3.1.4. Neo-Klasik Yaklaşım

Bütçe açığı konusu ile ilgili bir diğer ekonomik yaklaşım da Neo-Klasik yaklaşımdır. (Direkçi, 2006: 17). Neo-klasik yaklaşımda üç önemli öge bulunmaktadır. Birincisi olan zamanlararası tüketim optimizasyonuna göre her birey tüketim miktarını zamanlararası tüketim optimizasyonu yaparak belirlemektedir. İkincisi varsayıma göre bireylerin sınırlı (beklenen) yaşam süreleri vardır. Üçüncüsü varsayım ise ekonominin tam istihdam olduğunu ve her süreçte piyasa temizlenmesi (market clearing) sağlanmaktadır. Bu üç önemli varsayım bireylerin tüketimlerini ve dolayısıyla da bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkilerini belirlemede oldukça önemli çıkarımlar sağlamaktadır (Gök, 2006: 5-7).

Neo-Klasik yaklaşım bireylerin tüketimlerini uzun dönemli olarak planladıklarını ve bütçe açıkları ile bu açıkların borçlanma yoluyla finansmanı için vergileri daha sonraki kuşaklara kaydırarak toplam tüketimi arttırmadıklarını ifade etmektedirler (Direkçi, 2006: 18).

2.3.1.5. Ricardian Yaklaşım

Ricardian yaklaşımı, David Ricardo tarafından ileri sürülmüş ve J. Robert Barro tarafından yeniden ele alınıp geliştirilmiştir (Bilman, 2004: 34). Ricardian yaklaşımında birbirini takip eden kuşaklar kaynak transferi bakımından birbirlerine bağlıdır (Gök, 2006: 15). Bu yaklaşım, varsayımları çerçevesinde vergi artırımı ya da borçlanma yoluyla bütçe açıklarının finanse edilmesinin makroekonomik dengeler açısından bir etki yaratmayacağını savunmaktadır (Bilman, 2004: 34).

Ricardian denklik teoreminin varsayımları (Karanfil, 2014: 19);

- ✓ Bireyler sonsuza kadar yaşamaktadırlar.
- ✓ Bireyler rasyonel ve ileri görüşlüdür. Şimdiki borçların ileride vergi yükü oluşturacağını bilmektedirler.
- ✓ Sermaye piyasası tam işlemektedir. Bireyler, devlet gibi aynı oranda borç alıp verebilmektedirler.
- ✓ İlk dönemde ihraç edilen borçların ödemesi gelecekte toplanan vergilerle ödenmektedir.
- ✓ Vergiler, götürü vergilerden oluşmaktadır.
- ✓ Açıkların oluşu herhangi bir değer ortaya çıkarmayabilmektedir.
- ✓ Kamu harcamaları, fiyatlar genel seviyesi, para arzı ve faiz oranının sabit olduğu varsayılmaktadır.

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finansmanının, aslında bireylerin yaşamları boyunca ödeyecekleri vergilerin dağılımında bir düzenleme olduğu bireyler tarafından bilinmektedir (Dücan, 2006: 23). Bütçe açıklarının finansmanı vergiler yoluyla yapıldığında da bireyler yine aynı tepkiyi verecektir. Vergilerin azalmasıyla bireyler, gelecekte bütçe açıklarının oluşacağını ve bu açıklar için ödeme yapacağını bilmektedir. Vergilerin azalmasıyla bireylerin tasarrufları artacak fakat gelecekte yapılan borçlanma için harcama yapacağını bildiğinden harcamalarını değiştirmeyeceklerdir. Ricardian yaklaşımında vergilerde yapılan indirim neticesinde bütçe açığı beklenen özel tasarruflarda daha büyük bir artışa neden olacaktır. Kısaca Ricardian yaklaşımda tam istihdam ve bütçe açıklarının finansman yolu önemli değildir. Çünkü her iki finansman yolunun sonucunda da ulusal tasarruflar, tüketim, yatırımlar, reel faiz oranları ve cari açık etkilenmeyeceğinden ekonomik denge üzerinde etki etmeyecektir (Karanfil, 2014: 19-20).

2.3.2. Cari İşlemler Dengesi

Çalışmanın bu bölümünde cari işlemler dengesi konusundaki farklı teorik yaklaşımlar ile cari işlemler açıklarının nedenleri ve yol açtıkları makroekonomik sorunlar üzerinde durulacaktır. Cari işlemler açığının ülkenin dış dünya giderlerinin, dış dünya gelirlerinden daha büyük olması demektir. Cari işlemler açığının meydana gelmesindeki başlıca nedenler; ihracat gelirlerinde yetersizlik, ithal mallara olan talebin yüksek olması, dış borç servisinin büyüklüğü, sermaye hareketleri, yurt içi yatırımlardaki artış ve tasarruflardaki azalış gibi etkenler sıralanabilir (Dücan, 2006: 43).

Merkantilist teori dış ticaretin temeli değerli madenlerin stokunu artırmak olarak görülmektedir. İthalatı mümkün olduğunca kıstak, ihracatı ise teşvik etmek düşüncesi bu teoride hâkimdir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için devlet, dış ticaret politikası araçlarıyla gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Mutlak Üstünlük teorisi, merkantilist teorinin tersine ticaretin serbestleştirilmesi bütün ülkeleri lehine etkileyeceğini savunmuştur. Adam Smith'e göre ise ülkeler kapalı ekonomik duruma göre daha karlı olduğu için dış ticaret yapmaktadırlar (Takım, 2010: 3). Smith, ülkeler hangi malın üretimini daha az maliyetle gerçekleştiriyorsa o alanda uzmanlaşmalı ve o malları ihraç etmeli, yüksek maliyetli malları ise ithal etmelidir. Burada maliyetten kasıt emek faktörüdür (Güder, 2013: 19).

Genel olarak iktisat bilimi ve özelde uluslararası ticaret teorisinin temeli Smith'in Wealth of Nations'ı 1776'da yayınlamasıyla ortaya atılmıştır. Ricardo (1817), Smith teorisinin geçerlilik alanını baz alıp bu teoriyi genişletmiştir (Bayraktutan, 2003: 176). David Ricardo aynı ekolün devamı olarak dış ticareti mutlak üstünlüğe değil, karşılaştırmalı üstünlüğe dayandırmaktadır. Ricardo ise, ülkelerin dış ticaret yapmaları için mutlak üstünlüğe sahip olmaları gerekli değil, önemli olan derecesidir (Takım, 2010: 3). Bugünkü uluslararası ticaretin temelini oluşturan karşılaştırmalı üstünlük teorisine avantajlı mukayeseler teorisi, karşılaştırmalı maliyetler doktrini gibi isimlerde verilmektedir (Seyidoğlu, 1999: 18). Neo-Klasik dış ticaret teorisi, Ricardo'nun ortaya koyduğu karşılaştırmalı üstünlük teorisinin argümanlarını kabul etmiştir. Ancak emek maliyeti yerine daha kapsamlı olan fırsat maliyeti yaklaşımını öne sürerek, verimlilikler arasındaki farklılıkların dış ticaretin gerçekleştirilmesi için yeterli olduğunu ileri sürmüşlerdir (Takım, 2010: 3).

Cari işlemler dengesi, dış borçlanmanın yönünü ve miktarını da göstermekte olduğundan borçlanma cari dengeyi etkilemektedir. Bir ülkedeki ithalat, ihracatın üzerinde ise bu ülke için yurtdışı borçlanma ile kapatılan bir cari açığın varlığı olduğu söylenebilir. Devlet cari açığı kapatmak için yaptığı borçlanmayı; yabancı ülkelere veya uluslararası kuruluşlardan kredi alarak gerçekleştirebileceği gibi, özel sektörle yabancıların hisse senedi satışı veya varlıklarının satılması ile de borçlanmayı gerçekleştirebilir. Özetle cari açık veren bir ülke ya şimdiki yatırım veya tüketimini ithal etmekte ya da gelecekteki yatırım veya tüketimini ihraç etmektedir (Kökçü, 2011: 20).

Ekonomideki cari açığın hangi araçlarla finansmanının sağlanacağı önem teşkil etmektedir (Güder, 2013: 19). Cari açık, borç yaratmayan dış kaynaklarla finanse edildiğinde sürdürülebilir; borç yaratan, özellikle de kısa vadeli dış borçlarla ve resmi rezervlerle finanse edildiğinde ise sürdürülemez bir olgu olduğu kabul görmektedir (Göçer, 2013: 214). Cari açığın kısa ve uzun vadede doğrudan yatırımlar için gelen döviz girişleri ile finanse edilmesi diğer sermaye girişleri ile kapatılmasın çok daha iyidir. Çünkü kısa vadeli sıcak para akımları borç arttırmakta olduğundan açığın bunlarla finanse edilmesi ekonomi için tehlike arz etmektedir. Bir ülke ekonomisi için dış borcun ve özellikle kısa vadeli yabancı borcun büyümeye oranı uluslararası finans piyasaları tarafından takip edilen bir veri olması nedeniyle bu oranın yüksek olduğu ülkeler borçlandıklarında daha fazla risk primi ödemek zorunda kalırlar. Borçlandıkları ülkeler daha yüksek faiz ödemelerini ister (Güder, 2013: 19-20).

Cari işlemler dengesini ele alan dört farklı yaklaşım bulunmaktadır. Sırasıyla bunlar; esneklikler yaklaşımı, toplam harcama yaklaşımı, parasalcı yaklaşım ve dönemler arası yaklaşımdır.

2.3.2.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler Yaklaşımı, cari işlemler dengesinin başlıca alt kalemlerinden olan dış ticaret dengesi üzerinde odaklanmaktadır. Cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı faktörün göreceli uluslararası fiyatlar olduğunu varsaymaktadır (Erkılıç, 2006: 17). Uluslararası harcama ve gelir düzeyleri sabit olduğunda sermayenin net uluslararası akışını talep ve arzın durağan fiyat esnekliklerinin belirlediğini savunan esneklikler yaklaşımı (Güder, 2013: 20) olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini de analiz etmektedir. Bu yaklaşıma göre devalüasyonun dış ticaret dengesini düzeltici etkilemesi Marshall-Lerner Koşuluna bağlıdır. Devalüasyonun döviz gelirlerini artırması ile ihracat mallarını yabancı para cinsinden ucuzlatacağı için yabancı tüketiciler bu mallara yönelecektir (Seyidoğlu, 1999: 460-461). Yani devalüasyon ülke içerisinde ithal mallara talebi azaltırken, diğer ülkeleri ihracat mallara yönlendireceğinden dış ticareti olumlu etkilemektedir (Güder, 2013: 20).

Devalüasyonun yapılmasının temel amacı resmi döviz kurlarını yükseltmek ve dış dengeyi sağlamaktır ancak bunun sağlanması için üç koşul vardır. İlk koşul Marshall-Lerner koşulu olarak bilinen; ihracat mallarının yurtdışı talep esnekliği ile ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğinin toplamının 1'den büyük olmasıdır. İkinci koşul, ihracat mallarının arz esnekliği yüksek olmalıdır. Üçüncü koşul ise, devalüasyon sonrasında ithal edilen hammadde, ara malı ve yatırım mallarının fiyatlarında meydana gelecek olan artışların ekonomide maliyet enflasyonuna yol açmasının önlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu koşullar sağlanmadığında, devalüasyondan sonra ortaya çıkan gelir ve fiyat artışları, ithalatı artırıp ihracat üzerinde olumsuz bir etkiye yol açabilir (Hepaktan, 2009: 40).

2.3.2.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımından farklı olarak toplam harcama yaklaşımında fiyat etkisinin yerine gelir ve istihdam üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır (Dineri, 2016: 39). Toplam harcama yaklaşımı Sidney Alexander'ın 1952'de devalüasyonun etkilerini açıklamak için ortaya koyduğu sonrasında da dış dengenin sağlanması için uygulanan politikalarda kullanılan bir yaklaşımdır. Massetme (Emme) yaklaşımı olarak da bilinmektedir (Karanfil, 2014: 9).

Alexander toplam harcama yaklaşımında geleneksel arz ve talep analizinden ziyade hem fiyat değişimlerinin hem de reel gelirdeki değişimlerin devalüasyon sonrasında toplam harcamalar üzerindeki etkisini incelemektedir (Dineri, 2016: 39). Esneklikler yaklaşımında gelir düzeyleri sabit varsayıldığından bu yaklaşımda gelir etkisi de incelenmektedir (Güder, 2013: 20). Esneklikler yaklaşımı döviz kuru dışındaki değişimleri ihmal ettiğinden, buradaki eksiklikleri toplam harcama yaklaşımıyla giderme yoluna gidilmiştir (Dineri, 2016: 39).

Toplam harcama yaklaşımına göre cari işlemler dengesinin giderilmesi için ülkenin milli gelir seviyesi artırılmalı ya da toplam harcamalar azaltılmalıdır (Karanfil, 2014: 10). Yaklaşımda ekonomi tam istihdam veya eksik istihdamda olmasına göre farklı sonuçlar bulunacağı ileri sürülmektedir. Ekonomide tam istihdam söz konusu ise üretim daha fazla arttırılamaz, net ihracat yalnızca para ve maliye politikaları yoluyla harcamaların azaltılma ile artış gösterebilecek; eksik istihdam söz konusu ise net ihracatın artmasıyla üretim artabilir. Ancak bunun olması için yurt içindeki toplam harcamalar üretimden daha az olmalıdır (Güder, 2013: 20-21).

2.3.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım, para piyasalarında gerçekleşen dengesizliğin aynı zamanda ödemeler dengesindeki cari açık veya fazla şeklindeki dengesizlikle bağlantılı olduğu bir önermedir. Bu yaklaşım, politika kararlarının cari işlemler dengesi üstündeki stok ve akım değişkenlerinin uzun vadedeki etkileşiminden kaynaklanan etkileri göz ardı ettiğinden dolayı sadece kısa vadedeki etkiyi açıklayabilmektedir. Parasalcı yaklaşım her ne kadar parasal genişlemenin hem iç hem dış dengesini açıklamada yararlı olsa da cari işlemler dengesinin temel belirleyicileri

olan reel döviz kuru, dış ticaret hadleri gibi değişkenlerin rolünü açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Erkılıç, 2006: 21).

Durağan bir yapısı olan parasalcı yaklaşım, özellikle sabit döviz kuru rejimi uygulayan açık bir ekonomiye uygulanabileceği varsayımını içermektedir. Özetle, bu yaklaşım ödemeler dengesinin parasal bir değişmeye karşı nasıl uyarlandığını açıklamaktayken, cari dengenin hangi mekanizmalar üstünden belirlendiği konusunu açıklamada yetersiz kalmaktadır (Erkılıç, 2006: 22).

2.3.2.4. Dönemler Arası Yaklaşım

Irving Fisher tarafından geliştirilen dönemler arası yaklaşımda ülkelerarası nispi fiyat farklılıkları ile döviz kuru oynamalarının uzun dönemde etkilemediği ve cari dengeyi açıklayamadığı gerçeğinden hareketle bu modele dâhil edilmemişler (Babaoğlu, 2005: 7-8). Fisher'in oluşturduğu Dönemler arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesinin oluşmasında hane halklarının tüketim ve tasarruf kararları etkili olmaktadır. Yaklaşımda, rasyonel tüketiciler şimdiki dönemde daha çok tasarruf daha az tüketim yapmak istiyorlarsa, gelecek dönemde daha çok tüketim yapabileceklerini ileri sürmektedir. Eğer gelecek dönemde gelirlerinin artacağını biliyorlarsa bugün daha çok tüketim yapabileceklerini belirtirler. Modelde rasyonel tüketicilerin geleceğe yönelik beklentileri önem kazandığı için tüketim yalnızca bugünün gelirinden değil, gelecek dönemde kazanılacak gelire göre belirlenmektedir (Babaoğlu, 2005: 8).

Hanehalkının gelecek dönemlerde beklentilerine uygun şekilde tüketim ve tasarruflarını belirleyerek tüketim dalgalanmalarının giderilmesi dönemler arası yaklaşımdır. Cari işlemler dengesi bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı mal ve hizmet ticaretinin yanında yatırım– tasarruf dengesi, ekonomik büyüme, mali denge durumu gibi faktörlerle de ilişki içerisindedir (Dineri, 2016: 37).

Dönemler arası Yaklaşıma göre eğer ileride üretim ve milli ve milli gelirin artacağı tahmini varsa şimdiki dönemde tüketimin azaltılması yerine yurt dışından borçlanma ile kaynak sağlamak rasyonel bir seçim olabilir. Yani ülkenin milli gelir ve üretimlerini artıracak bir yatırım için şimdiden tüketimi azaltmak yerine borçlanmak cari açığı artırmakta olsa bile ülke ekonomisi için risk unsuru yaratmayacaktır (Babaoğlu, 2005: 8).

Kamu harcamaları ya da yatırımlar kalıcı değerlerin üzerine çıkarsa büyük bir cari işlemler açığı verilmektedir. Diğer bir ifadeyle, özel kesim normalin üstünde hükümet ya da yatırım harcamaları ile karşı karşıya kaldığı zaman tüketimini koruyabilmek adına dış borç kullanmaktadır (Tiryaki, 2002: 6-7).

2.3.3. Özel Yatırım-Tasarruf Dengesi

Gelirin tüketilmeyen kısmı olarak bilinen tasarruf kamu ve özel tasarrufu olarak iki çeşittir. Açık ekonomilerde toplam tasarruf ile yatırımlar eşit değilken; kapalı ekonomilerde toplam tasarruflar toplam yatırımlara eşittir. Ekonomideki yurt içi tasarruf oranlarında olan yetersizlik, yatırım için gerekli olan finans kaynağının dışarıdan sağlanmasına yol açmaktadır. Bu da cari işlem açıklarının artmasına sebep olmaktadır. Yatırımların yabancı tasarruflar ile finanse edilmesi ülkelerin yabancı kaynaklara bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Bunun engellenmesi için yatırımların finansman kaynağı olarak yurt içi tasarrufların artırılması zorunludur (Dineri, 2016: 42). Yatırımları finanse etmenin en güvenilir ve en masrafsız kaynağını oluşturmakta olan yurtiçi tasarruflar, ekonominin genel dengesinin temel değişkenlerinden biridir (Barış ve Uzay, 2015: 120). Tasarrufların artırılmasında önemli değişkenler mevcuttur. Özel tasarrufu; faiz oranları, finansal liberalizasyon, gelir, enflasyon, hükümetin tasarrufu ve demografik etkiler belirlemektedir. Reel faiz oranlarının getirisi gelir etkisinden daha yüksek olduğu zaman bireyler tasarruflarını artırmaktadırlar (Dineri, 2016: 42). Keynes, cari kullanılabilir gelir artışının hane halkı tasarrufunu arttırdığını savunmaktadır. Tasarruf açığı sorunu daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmekte ve bu sorunun çözülememesi ekonominin tüm alanlarına etki etmektedir. Gelirin düşük olmasından ötürü

oluşan tasarruf yetersizliği yatırımların azalmasına neden olmakla birlikte; istihdamı, üretimi, mili geliri olumsuz yönde etkilemekte ve tekrar tasarruf yetersizliğine yol açmaktadır. Bu döngü nedeniyle ülkeler finansman sorunu yaşamaktadır (Güder, 2013: 23).

21. yüzyılda özellikle mikro temelli olan ve tasarruf çalışmalarında ön plana çıkan iki teori; Friedman'ın (1957) Sürekli Gelir Hipotezi ve Modigliani ve Brumberg'in (1954) Yaşam Boyu Gelir Hipotezi'dir. Sürekli gelir hipotezinin tasarruflar ile ilgili temel fikri "tasarrufun gelecekteki tüketim" olduğudur. Tasarruf, miras bırakma, emeklilik döneminde günlük tüketim ve hatta kişinin öldükten sonrası bir eser inşa edilmesi için yapılmış olabilir. Sürekli gelir hipotezine göre, tasarruflar gelirdeki geçici artışlar (gelir şokları) sonucunda yükselir. Geçici gelir, tüketim üzerinde küçük etkiler yaparken; tasarruflara daha fazla yansımaktadır (Barış ve Uzay, 2015: 120).

Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ile demografik etkiler açıklamak mümkündür. Modigliani (1970) nesiller arasındaki verimlilik artışı ve nüfus artış hızı değişmediği süre boyunca genç nüfusun tasarruflarının yaşlıların negatif tasarruflarını dengelediğini vurgulamaktadır. Nüfus artışı ve verimlilik artışı görüldüğünde ise genç nüfusun tasarruf oranı pozitif yöne doğru artacaktır. Verimlilik artışı ekonomik büyümenin gerçekleşmesine olanak sağlarken, gelirin artması tasarrufların artmasına olanak sağlayacaktır. Gelir ile tasarruf arasındaki pozitif ilişki; gelir seviyesinin yükselmeden bireylerin tasarruflarının artmayacağını bize göstermektedir. Devletin yapısal bir sorun olan tasarruf birikimini teşvik edecek politikaları uygulaması, ülkelerin yatırımlarını kendi kaynakları ile finanse etmesine olanak sağlamaktadır (Modigliani'den aktaran; Dineri, 2016: 42).

Barro'nun Ricardian yaklaşımı, kamu ve özel tasarrufların birbirlerinin ikamesi olduğunu ileri sürmektedir. Kamu tasarruflarının azalması durumunda özel kesim ilerde vergilerin artacağını düşünerek tasarruflarını arttıracaktır (Güder, 2013: 23).

Yatırımlar, iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlayan faktördür. Yatırımlar tasarruflara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bakış açısına göre, en güvenli ve en önemli finansman kaynağının ulusal tasarruflar olduğu söylenebilmektedir (Güder, 2013: 23). Yatırımlar, üretim kapasitesi ve toplam talepte değişmelere neden olmaktadır. Yatırımın finansmanını sağlayacak tasarrufların yeterli oranda yaratılmaması durumunda tasarruf açığı meydana geleceğinden ekonomide yabancı sermaye girişi gerekmektedir. Yabancı sermaye ile döviz kurunun baskı altında kalmasına, döviz kuru riskine ve cari işlemler dengesi üzerinde dengesizliklerin oluşmasına yol açmaktadır. O halde ülkeler, uzun dönemde yatırımlarını büyük ölçüde ulusal tasarruflar yoluyla finanse etmelidir (Değirmen ve Şengönül, 2012: 1-2).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyonun iki farklı etkisi olabilmektedir. Kaynak sıkıntısı çekmekte olan ülkeler yabancı kaynakların ülkeye girmesiyle iç tasarruflarını ve yatırımlarını artırabilir ya da finansal dışa açıklık oranını artırmak için faiz oranlarının yüksek olması, ülkenin kırılganlığını artırabilmektedir (Dineri, 2016: 42).

Sonuç

Bütçe açığı ve cari işlemler açığının birlikte teorik ve ampirik olarak incelenmesi ikiz açık hipotezi olarak tanımlanmaktadır. İkiz açık hipotezinin bileşenlerinden hareketle ortaya çıkan üçüz açık hipotezi zamanla bütçe açığının düzelmesine karşın cari açığın artmaya devam etmesi nedeniyle özel tasarruf-yatırım açıklarının da incelenmesi gerektiği sonucu ile ortaya çıkarmıştır.

Makroekonomik genel denge olarak da bilinmekte olan iç ve dış dengenin birbirine eşit olması açık bir ekonomide ekonomi politikalarının başlıca amaçlarından biridir.

Makroekonominin genel dengesi; cari işlemler dengesinin, bütçe dengesi ile özel tasarruf yatırım dengesi toplamına eşit olması ile sağlanmaktadır.

Bütçe dengesi, cari işlemler dengesi ve özel tasarruf-yatırım dengesi ekonominin genel dengesini oluşturduğundan dolayı bu dengelerin bozulması, ekonomi içerisindeki

makroekonomik değişkenleri çeşitli olarak etkilemektedir. Bu nedenle üçüz açıklar iç denge ve dış dengenin birlikte sağlanabilmesi bakımından son derece önem taşımaktadır. Ayrıca tasarruf açığının azaltılabilmesi için özellikle zorunlu ve bireysel emeklilik sisteminin başarısının artırılması gerekmektedir. Bu noktadaki temel sorun zorunlu ve bireysel emekliliğin kamuoyuna daha açık bir şekilde aktarılamamasına dayanmaktadır. Ulusal kalkınma boyutu açısından politika yapıcıların, kamuoyuna yönelik geliştirecekleri ve uygulayacakları politikalar ile vatandaşların tasarruflarının artırılması ülke ekonomisine ve kendi ekonomilerine yapacağı katkının farkındalığı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (1993), *Kamu Maliyesi*, Dördüncü Baskı, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Alkin, E. (1981), *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2751, İktisat Fakültesi No: 466, İstanbul: Güryay Matbaası.
- Alkswani, M. A., (2000), The Twin Deficits Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence From Saudi Arabia. *King Saud University*, 1-25. <http://www.mafhoum.com/press2/79E15.pdf> 20.04.2007 (05.07.2018).
- Arıcan, E. (2005), Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına İlişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama. 20 (1): 77-94.
- Aristovnik, A. (2005), Twin Deficits Hypothesis and Hrioka-Feldstain Puzzle In Transition Economies. University of Ljubljana, Faculty of Administration, International Finance 0510020, *Econ WPA*, 1 (20).
- Ay, A., Z., Karaçor, M., Mucuk ve S., Erdoğan, (2004), Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki Türkiye Örneği (1992- 2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12:75-82.
- Babaoğlu, B. (2005), *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Haziran, Ankara.
- Barış, S. ve N., Uzay. (2015), Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Temmuz-Aralık, 46: 119-151.
- Batırel, Ö. F. (1994), *Kamu Bütçesi*, 7. Baskı İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No:460/693.
- Bayraktutan, Y. (2003), Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2): 175- 186.
- Bilman, M. E. (2004), *İkiz Açık Olgusu ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Boran, H.(2014), *Üçüz Açık Hipotezinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Coşar, N.(1991), *Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri: Vergi Politikasının Mali Yönü 1963-1989*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Danışman, Y.(2009), *İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası Seçimi*, Mesleki Yeterlilik Tezi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Darrat, A. F., (1988), Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits?. *Southern Economic Journal*, 54(4):879-887.

- Değirmen, S. ve A. Şengönül. (2012), Türkiye’de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, Kasım, 114: 1-26.
- Dineri, E. (2016), *Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Direkçi, T. (2006), *Kamu Açıklarının Makroekonomik Etkiler: Türkiye Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Doğan, S. ve Ç., Börke Tunalı, (2012), Türkiye’de Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı İlişkisi (2001 Krizi Sonrası Döneme İlişkin Bir Değerlendirme). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 58. Seri, (2): 1-26.
- Dücan, E., (2008), *Türkiye Ekonomisinde Tasarruf-Yatırım Dengesizlikleri ve Üçüz Açıklar Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Egeli, H. (1997), *Türkiye’de Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Bütçeleme Sistemleri Açısından Ekonomik Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Eğilmez, M. (2006), “Üçüz Açık”. *Kendime Yazılar*, (30 Mayıs, 2006). <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfi-egilmez/ucuz-acik-781864/> (02.07.2018).
- Eğilmez, M. (2012), “İkiz Açık, Üçüz Açık”, *Kendime Yazılar*, (20 Ekim).
- Eğilmez, M. ve E., Kumcu, (2002), *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Om Yayınevi.
- Eğilmez, M., (2002), Bakanların Ödenek Kavgası. *Radikal*, 08/08/2002.
- Erdemir, D., (2014), *Üçüz Açıklar Hipotezi (Türkiye Örneği)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- Eren, A., (2017), *Türkiye Ekonomisi*, 8. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erkılıç, S.(2006), *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Kasım, Ankara.
- Feldstein, M.(1982), Inflation Tax Rules and Investment: Some Econometric Evidence, *Econometrica*, 50(4), 825-862.
- Göçer, İ.(2013), Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan, 8(1), 213-242.
- Gök, B.(2006), *İkiz Açık Hipotezi ve Türkiye Uygulaması*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Güder, F. ve C., Kılıç. (2016), Üçüz Açık Sorunu ve Üçüz Açık Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 46-

- Güder, F., (2013), *Üçüz Açık Sorunu ve Üçüz Açık Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Hepaktan, C. E. (2009), Türkiye'nin Marshall-Lerner Koşuluna İlişkin Parçalı Eşbütünleşme Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(1), 39-55.
- <http://www.mahfiogilmez.com/2012/10/ikiz-ack-ucuz-ack.html> (04.07.2018).
- Karabaş, E.(2005), *Bütçe Kapsamı ve Bütçe Kapsamı Dışında Kalan Kamusal Harcama Alanları*. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Nisan, Ankara.
- Karaçor, Z., V., Alptekin, T., Akar ve G., Akar, (2012), İstikrar Mı, İstikrarsızlık Mı? Türkiye'de Üçüz Açık Analizi. *Türkiye Ekonomi Kurumu 3. Uluslararası Ekonomi Konferansı*, Borç Dinamikleri, Finansal İstikrarsızlık ve Büyük Durgunluk, 1-3 Kasım, İzmir.
- Karanfil, M., (2014), Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Sorunu: Zaman Serisi Analizi. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 9(2), 1-18.
- Keynes, J. M., (2010), *Genel Teori: İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Akalın, Uğur Selçuk, (Çev.), 2.Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kılavuz, E. ve Y., Dumrul, (2012), İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama. *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (3-4), 239-258.
- Kongar, Ç. İ., (1996), *Denk Bütçe Teorisi ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Not*. TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No:9630, Ekim, ss.301-302.
- Kökçü, A., (2011), *Bütçe Açığı, Cari İşlemler Arasındaki İlişki ve Türkiye Örneği (1994-2010)*. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya
- Öncel, Y.(1993), Ekonominin Genel Dengesi ve Kamu Kesimi (1972-1992), *Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları*, Prof. Dr. Memduh Yaşa'ya Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 0(34), 158-169.
- Özçalık, M. ve F., Erataş, (2014), İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Örnek. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:22, 137-151.
- Parasız, M. İ., (1999), *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Bursa:Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, M. İ., (2010), *İktisadın ABC'si*, Bursa:Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Peker, O. ve Y., Acar, (2012), Türkiye'de Konsolide Bütçe Açıklarıyla İç Borçlanma Faiz Oranları Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Analiz, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 193-206.

- Sancak, E. ve N. Demirci, (2012), Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 159-198.
- Seyidoğlu, H. (2002), *Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük*, 18, 3.Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H., (1999), *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, 13.Baskı, İstanbul: Kurtiş Matbaası.
- Sürekcı, D. (2011), Türkiye’de Üçüz Açıklar Olgusunun Analizi: Dinamik Bir Yaklaşım. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(1), 51- 69.
- Szakolczai, G., (2005), The Triple Deficit of Hungary. *Hungarian Statistical Review*, Special Number 84(10), 40-62.
- Şen, E. (2007), *İkiz Açıklar İlişkisi (Türkiye Analizi: 1983-2005 Dönemi)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Takım, Abdullah, (2010), Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1-16.
- TCMB, (2014), “Ödemeler Dengesi İstatistikleri’ne İlişkin Yöntemsel Açıklama”, *İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü*, ss.1-34, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-ml39cvO>, (12.12.2018).
- Tiryaki, S. T.(2002), *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar ve Sürdürülebilirlik Örneği*. TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliđleri, Temmuz, No: 8.
- Uluatam, Ö. (2005), *Kamu Maliyesi*, 9.Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ünsal, H. (2006), *Kamu Açıkları ile Ödemeler Bilançosu Arasındaki Etkileşim, 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vyshnyak, O. (2000), *Twin Deficits Hypothesis: The case of Ukraine*. National University Kyiv-Mohyla Academy, Tokyo.
- Yaldız, E. (2006), *Bütçe Açıkları ve Politika Etkisizliđi: Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldırım, K., D., Karaman ve M. Taşdemir, (2013), *Makro Ekonomi*, 11.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüce, G., M., Akıncı ve Ö. Yılmaz, (2013), Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası. *Maliye Dergisi*, 164, 183-207.
- 29934 Sayılı, 30/12/2016 Tarihli Resmî Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161230-10.htm>, (15.12.2018).